ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

ASPECTE ALE PROBLEMEI CONTINUITĂȚII URBANE ÎNTRE ANTICHITATEA SCLAVAGISTĂ ȘI EVUL MEDIU
MIRCEA D. MATEI

O EDIȚIE NECUNOSCUTĂ A *PSALTIRII ÎN VERSURI* A LUI DOSOFTEI
DORU BĂDĂRĂ

COMERȚUL EXTERIOR AL ROMÂNIEI ÎN PRIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XX-LEA (II)
MIRCEA IOSA

ISTORIE UNIVERSALĂ

AMERICA LATINĂ ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (II)
CONSTANTIN BUȘE

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

CONTRIBUȚII DESPRE AIANII DUNĂRENI ȘI INSTITUȚIA AIANAT'ULUI ÎN IMPERIUL OTOMAN
MIHAIL GUBOGLU

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

3

TOMUL 41 1988

MARTIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU *(redactor șef)*, ION APOSTOL *(redactor șef adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Prețul unui abonament este de 180 lei.
În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ROMPRESFILATELIA Departamentul Export-Import-presă P.O. Box 12-201. Telex 10376 prsfi r — București, calea Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — București

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 41, Nr. 3
Martie 1988

ISTORIA ROMÂNIEI

MIRCEA D. MATEI, Aspecte ale problemei continuității urbane între antichitatea sclavagistă și evul mediu 257
DORU BĂDĂRĂ, O ediție necunoscută a *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei 275
MIRCEA IOSA, Comerțul exterior al României în primul deceniu al secolului al XX-lea (II) 299

ISTORIE UNIVERSALĂ

CONSTANTIN BUȘE, America Latină și primul război mondial (II) 313

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

Contribuții despre aianii dunăreni și instituția aianat'ului în Imperiul Otoman *(Mihail Guboglu)* 327

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Decernarea Premiilor Academiei *(Marin Aiftincă)*; Simpozionul științific anual de la Complexul muzeal Goleşti *(Constantin Şerban)*; Pe urmele lui Ovidiu! *(Ileana Dârja)*; Răspuns unei recenzii (despre arhitectura medievală de apărare din România) *(Teodor Octavian Gheorghiu)*; Călătorie de studii în U.R.S.S. *(Irina Gavrilă)*. 345

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

ALEXANDRU HERLEA, *Studii de istoria dreptului*, II, *Dreptul de proprietate*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 198 p. *(Tudor Voinea)* 359
* * * Dionisie eclesiarhul, *Hronograf (1764—1815)*, ediție Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu, Edit. Academiei R. S. România, București, 1987, 183 p. *(Paul Cernovodeanu)* 360
JOSEF JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská, 1526—1547*, Kniha I dil 2(Istoria Cehiei, epoca „Înainte de lupta de la Muntele Alb, 1526—1547". Cartea I-a, partea a II-a), Edit. Academiei cehoslovace de științe, Praga, 1984, 359 p. și 90 reproduceri *(Traian Ionescu-Nișcov)* 362
M. SAVY, PIERRE BECKOUCHE, *Atlas des Français*, Hachette, Paris, 1985, 332 p. *(Ileana Căzan-Neagu)* 363

„Revista de istorie", tom 41, nr. 3, p. 255—364, 1988

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 41, N° 3
Mars 1988

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

MIRCEA D. MATEI, Aspects du problème touchant la continuité urbaine entre l'antiquité esclavagiste et le moyen-âge 257
DORU BĂDĂRĂ, Une édition inconnue de *Psaltirea în versuri* (Psautier en vers) de Dosithée 275
MIRCEA IOSA, Le commerce extérieur de la Roumanie pendant la première décennie du XXe siècle (II) 299

HISTOIRE UNIVERSELLE

CONSTANTIN BUȘE, L'Amérique Latine et la première guerre mondiale (II) 313

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

Contributions concernant les ayans danubienne et l'institution d'ayanat dans l'Empire Ottoman *(Mihail Guboglu)* 327

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

L'Attribution des Prix de l'Académie *(Marin Aiftincă)*; Le symposium scientifique annuel du Musée de Goleşti *(Constantin Şerban)*; Sur les traces d'Ovidie *(Ileana Dârja)*; Réponse à un compte rendu (sur l'architecture médiévale de défense de Roumanie) *(Teodor Octavian Gheorghiu)*; Voyage d'études en U.R.S.S. *(Irina Gavrilă)* 345

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

ALEXANDRU HERLEA, *Studii de istoria dreptului*, II, *Dreptul de proprietate* (Etudes d'histoire du droit, II, Le Droit de propriété), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1985,198 p. *(Tudor Voinea)* 359
* * * Dionisie eclesiarhul, *Hronograf (1764—1815)*(Dyonisos l'éclésiastique, Chronographe (1764—1815), édition Dumitru Bălaşa et Nicolae Stoicescu, Editions de l'Académie de la R. S. Roumaine, Bucureşti, 1987, 183 p. *(Paul Cernovodeanu)* 360
JOSEF JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská, 1526—1547*, Kniha I díl 2 (L'histoire des pays tchèques, l'époque „Avant la lutte du Mont-Blanc,1526—1547". Livre I^e, IIe partie), Editions de l'Académie tchécoslovaque des sciences, Prague, 1984, 359 p. et 90 reproductions *(Traian Ionescu-Nişcov)* 362
M. SAVY, PIERRE BECKOUCHE, *Atlas des Français*, Hachette, Paris, 1985, 332 p. *(Ileana Căzan-Neagu)* 363

„Revista de istorie", tom 41, nr. 3, p. 255—364, 1988

www.dacoromanica.ro

ASPECTE ALE PROBLEMEI CONTINUITĂȚII URBANE ÎNTRE ANTICHITATEA SCLAVAGISTĂ ȘI EVUL MEDIU

MIRCEA D. MATEI

Eforturile, îndelungate și complexe, pe care le fac specialiștii, de a stabili cadrul general și componentele procesului constituirii civilizației evului mediu european — ținîndu-se, evident, seama de particularitățile unor zone distincte ale continentului nostru—nu reușesc întotdeauna să conducă la încheieri acceptate de unanimitatea oamenilor de știință. Cunoașterea, adeseori, insuficientă a realităților ce particularizau aceste zone, în decursul antichității sclavagiste, și mai ales în etapa finală a acesteia, precum și o anumită optică ce stă la baza aprecierilor de ordin cantitativ și calitativ, referitoare la profunzimea și semnificația unor procese petrecute în perioada de trecere de la antichitatea sclavagistă la evul mediu, procese care, chiar dacă au o esență comună, s-au manifestat în forme și cu consecințe diferite de la o zonă europeană la alta, a condus la aprecieri neunitare ale unor fenomene de importanță deosebită. Printre acestea din urmă, un loc deosebit de important îl ocupă procesul genezei urbane medievale, proces în a cărui cunoaștere vor continua să dăinuiască numeroase și grave lacune, dacă nu vor fi luate în considerare o seamă de elemente cu implicații directe și esențiale în definirea, cu cea mai mare exactitate, a premiselor sale.

Spunînd aceasta, am în vedere cel puțin o realitate asupra căreia pare să existe un acord deplin al specialiștilor, și anume : în timp ce în regiunile de vest și de sud ale continentului nostru, viața urbană medievală a fost „pregătită" de o bogată și îndelungată experiență petrecută în sînul și în condițiile specifice ale imperiului roman, în alte regiuni—mai exact în estul și în nordul Europei—o astfel de experiență a lipsit,ceea ce nu a putut rămîne fără consecințe notabile, mai ales de ordin cronologic și, nu în ultimul rînd, calitativ. Dat fiind faptul că într-o asemenea discuție trebuie să se țină seama de factori numeroși și de o complexitate evidentă, ținînd de domeniul realităților economice, sociale, demografice, politice, religioase, ca și al permanențelor din sfera, mult mai greu de sesizat, a mentalităților, nu poate încăpea nici o îndoială că a formula opinii cu caracter sentențios și definitiv, referitoare la spinoasa problemă a continuității urbane între antichitatea sclavagistă și evul mediu nu ar putea conduce la încheieri de valabilitate unanim recunoscută.

★

La o privire mai superficială asupra lucrurilor, s-ar părea că, pentru zonele vestice și sudice ale continentului nostru, intrate în compunerea

„Revista de istorie", tom 41, nr. 3, p. 257—273, 1988

www.dacoromanica.ro

teritorială a Imperiului roman de Apus, problema continuității urbane între antichitate și evul mediu întîmpină mai puține dificultăți, în comparație cu studierea aceleiași teme dar referitor la restul teritoriului Europei; în realitate, însă, nici pentru teritoriile Imperiului roman de Apus nu poate fi vorba despre o uniformitate a situațiilor, în ciuda faptului că, în esență, experiențele au fost comune, și aici dovedindu-se decisive, în ultimă instanță, anume împrejurări concrete generate de trăinicia și durata stăpînirii romane asupra teritoriilor respective, de experiența în materie a populațiilor supuse, de reacția acestora față de centrele urbane romane, în perioada imediat următoare încetării existenței imperiului.

Una din puținele teme asupra cărora specialiștii au ajuns la un acord unanim (chiar dacă, pe alocuri, mai apar unele deosebiri, acestea ținînd, însă, numai de nuanțarea faptelor) este aceea că sfîrșitul secolului al III-lea e.n. cunoaște apariția unor fenomene, în viața urbană a imperiului, care au avut consecințe decisive asupra evoluției ulterioare a acesteia. Desigur, nu este indiferent dacă reformelor lui Dioclețian li se atribuie, pur și simplu, valoare de reper cronologic (așa cum din ce în ce mai puțini specialiști sînt, încă, înclinați să o facă), sau dacă în acestea se vede o încercare, lipsită de urmări pozitive, de stăvilire a unor procese începute anterior, care degradau viața urbană a imperiului. Pentru discuția de față, este suficient și important să se rețină numai faptul că procesele a căror stăvilire o încerca împăratul-reformator aveau, în primul rînd, un caracter economic. În esență, se acceptă, fără rezerve majore, teza că activitățile economice specifice înregistrau, la finele secolului al III-lea și la începutul celui următor, în toate orașele imperiului, o degradare ușor vizibilă, slăbirea continuă a rolului orașelor în viața imperiului fiind, încă de atunci, fundalul pe care s-a produs, treptat, procesul ruralizării vieții Europei occidentale, încă înainte de încheierea existenței Imperiului roman de Apus, asupra acestei realități existînd acordul unanim al specialiștilor.

În aprecierea globală a nivelului la care se situau economia și viața urbană a imperiului în secolele IV-V, specialiștii utilizează, în mod curent, formula „recul, pe toate planurile". Acest acord încetează, însă, să mai fie unanim, atunci cînd se pune problema aprecierii amploarei și adîncimii reculului amintit, și cred că în aceasta și trebuie căutat temeiul divergențelor care continuă să se înregistreze, atunci cînd trebuie să se răspundă la întrebarea dacă între antichitate și evul mediu poate fi vorba despre o continuitate urbană, sau dimpotrivă, s-a produs o cezură.

Deosebit de bogata literatură a problemei ilustrează o aproape deconcertantă diversitate de opinii ale specialiștilor, diversitate ce se înscrie între poziții care se exclud: în timp ce unii specialiști neagă *total* continuitatea, alții o afirmă cu fermitate, dar aceasta nu ne poate împiedica să observăm că, în momentul de față, pozițiile sînt exprimate cu mai multă grijă pentru nuanțare decît se făcea în urmă cu cîteva decenii. Într-adevăr, indiferent de tezape care o apără, istoricii nu mai vorbesc nici despre dispariția *totală* a vieții urbane în Europa occidentală, între secolele V—VIII, tot așa cum nu mai apără nici teza continuității neslăbite a aceleiași civilizații urbane; teza care a înlocuit pozițiile categorice anterioare este aceea că, în perioada amintită, se înregistrează o *scădere* puternică a rolului orașelor în viața Europei occidentale și sudice, fenomen care nu s-a

www.dacoromanica.ro

adîncit, însă, pînă într-atît, încît să se fi ajuns pînă la anularea rolului acestor așezări. Cum această poziție pare să întrunească sufragiile marii majorități a specialiștilor, rezultă, de aici, necesitatea de a se formula, sintetic, realitatea globală , care a caracterizat întreaga perioadă avută aici în vedere : pe plan demografic, se înregistrează, o dată cu finele secolului al III-lea, o diminuare tot mai accentuată a centrelor urbane, deplasarea către mediul rural a unei bune părți a populației orășenești provocînd o scădere sensibilă a ponderei orașelor în viața economică a imperiului[1]. În același timp, ar fi, însă, greșit să se tragă concluzia că procesul respectiv a condus la încetarea existenței orașelor : acestea își continuă, chiar și în proporții mult restrînse, activitățile specifice anterioare [2], această reducere a volumului activităților petrecîndu-se pe fundalul unei diminuări și *teritoriale* a centrelor urbane, restrîngere care poate ajunge, în anumite cazuri, pînă chiar la o treime din suprafața ocupată de incintele urbane, înainte de sfîrșitul secolului al III-lea.

În istoriografia occidentală, s-au formulat, vreme îndelungată, numeroase explicații, atunci cînd trebuiau identificate cauzele declinului vieții urbane a Imperiului roman de Apus ; acordîndu-se prioritate cînd cauzelor interne, cînd celor exterioare, s-a ajuns, cu timpul, la considerarea pătrunderii populațiilor germanice pe teritoriul imperiului drept una din cauzele principale ale decăderii civilizației urbane a imperiului tîrziu, dar, chiar dacă problema ar merita o discuție mai amplă, scopul limitat al studiului de față nu ar justifica o astfel de tratare, aici și acum.

În condițiile existenței unei bibliografii imense a problemelor specifice etapei finale a istoriei Imperiului roman de Apus, o încercare ca cea de față nu își poate propune, justificat, nici măcar să sintetizeze principalele puncte de vedere exprimate de specialiști cu faimă bine stabilită. Cred, însă, că este posibil și necesar să se desprindă esența acestor opinii, formularea pe care o consider cea mai potrivită părîndu-mi-se următoarea : pe de-o parte, istoriografia occidentală este de acord, în unanimitate, cu faptul că eficiența măsurilor adoptate de unii împărați—începînd cu Dioclețian—cu scopul diminuării efectelor procesului descompunerii orînduirii sclavagiste a fost nulă ; pe de altă parte, indiferent cîtă importanță atribuie rolului factorilor externi în grăbirea procesului de dezintegrare a imperiului, istoricii, în marea lor majoritate, afirmă că acest sfîrșit era previzibil, el fiind rezultatul unui îndelungat proces de eroziune internă. Sintetizînd în formula „răul venea de departe" o realitate acceptată de majoritatea specialiștilor, autorii unui interesant volum de sinteză [3], cărora le aparțin cuvintele de mai sus, nu fac decît să exprime o teză generalizată în ultima vreme.

În condițiile definite de acceptarea priorității rolului proceselor interne în slăbirea și, apoi, dezintegrarea Imperiului roman de Apus, devine, însă, cu atît mai necesară analiza rolului jucat de populațiile germanice pătrunse pe teritoriul imperiului, în accentuarea procesului de slăbire a acestuia. Aceasta, mai ales din două motive : în primul rînd, este de menționat faptul că opiniile specialiștilor sînt destul de diferite, în aprecierea rolului jucat de aceste populații, în grăbirea sfîrșitului imperiului ; în al doilea rînd, trebuie avut în vedere faptul că, cel puțin într-o oarecare măsură, o astfel de discuție interesează și din punctul de vedere al cunoașterii unor realități similare, din ținuturile nord-dunărene, astfel încît discuția

www.dacoromanica.ro

generală a problemei poate deveni un foarte util fundal pentru analiza unor realităţi româneşti, ceea ce şi constituie principalul scop al studiului de faţă

Într-o măsură sau alta, istoricii nu au rezistat tentaţiei de a supralicita rolul dezintegrator al populaţiilor germanice în istoria Imperiului roman de Apus, şi îmi permit să-mi exprim, aici, bănuiala că fermitatea cu care unii istorici occidentali se fac purtătorii unor astfel de aprecieri nu este cu totul străină de anume resentimente de ordin naţional, revigorate de împrejurări politice de moment.

În şirul istoricilor pentru care rolul important al populaţiilor germanice în grăbirea sfîrşitului Imperiului roman de Apus nu pare să ridice nici un fel de întrebări, Camille Julian ocupă un loc important, la definirea căruia contribuie şi o apreciere de felul celei care urmează : „Nu barbarul de la frontieră—spune istoricul citat—este cel care va pune capăt domniei Romei, printr-o cucerire din afară, printr-o lovitură violentă, care va sfărîma membrele imperiului; acesta a fost barbarul din interior, care va disloca acest imperiu, printr-o uzurpare dinăuntru" [4].

În realitate, în problema rolului jucat de populaţiile germanice în slăbirea oraşelor antichităţii tîrzii—problemă care ne interesează, aici, în mod special — situaţia este mult mai dificil de definit. Opiniile sînt, şi în această privinţă, destul de diferite, dar ponderea o deţin, fără discuţie, cele care definesc realităţile, cu mare grijă pentru formulările nuanţate. Într-un atare context, apare excesiv de categorică şi îndoielnic argumentată opinia unui istoric ca P. Lambrechts, potrivit căruia datorită barbarilor a căror apariţie, în Gallia, este o realitate începînd cu a doua jumătate a secolului al III-lea, „se asistă la o serie neîntreruptă de devaluări brutale...; comerţul este întrerupt; oraşele îşi restrîng incintele; corporaţiile dispar; oraşele înfloritoare de odinioară sînt abandonate; hoardele barbare au transportat în Germania bogăţiile Galliei..." [5].

Desigur, nu este greu de înţeles că astfel de aprecieri catastrofice sînt departe de a defini anume realităţi care, în fond, au fost mult mai complexe. Este adevărat (şi Tacit—Germania, 16—a evidenţiat cu tărie acest element specific) că populaţiile germanice nu agreau şi nici nu aveau obişnuinţa vieţii urbane, înainte de pătrunderea lor în imperiu. Comportarea lor a purtat aceeaşi amprentă şi după secolul al III-lea, cînd se înregistrează pătrunderea lor tot mai masivă în imperiu, dar nu există nici o justificare pentru a defini atitudinea populaţiilor germanice faţă de oraşele imperiului drept ostilă, cu atît mai puţin fiind justificat să se vorbească despre evitarea totală a oraşelor de către aceleaşi populaţii. Dimpotrivă, şi în această problemă se impune distingerea nuanţată a poziţiei germanilor faţă de viaţa în mediu urban, în sensul că, chiar dacă cea mai mare parte a noilor populaţii a preferat să se instaleze în mediul rural, conducătorii lor militari s-au stabilit în centre urbane, „prenant la suite des autorités romaines", după inspirata formulare a lui L. Musset [6].

Explicaţiile pe care istoricii au încercat a le da atitudinii rezervate a germanilor faţă de viaţa în oraşe sînt numeroase şi variate, ele înscriindu-se fie în domeniul vieţii religioase, fie în cel militar, fie, în sfîrşit, în cel economic. Potrivit opiniei lui R. Fossier, o dată cu pătrunderea lor în

www.dacoromanica.ro

imperiu, germanii au înţeles repede că, stabilindu-se în oraşele mai mari, trebuiau să se afle faţă în faţă, şi într-un puternic conflict potenţial, cu comunităţi creştine bine închegate, din partea cărora se puteau aştepta la un adevărat „asediu" pe plan spiritual, ceea ce, evident, nu putea fi decît în defavoarea noilor veniţi. De aceea, încă în perioada merovingiană, mediul rural este cel care îi atrage pe noii veniţi, oraşelor rezervîndu-li-se doar rolul solemn de loc pentru ceremonii, dar şi atunci atenţia şefilor militari germani îndreptîndu-se către oraşele mici, mai uşor de apărat [7]. Iar în acest context, nu mai poate surprinde faptul că puterea militară a germanilor nu şi-a stabilit reşedinţa în nici unul din marile oraşe ale vremii (Metz, Köln, Trèves, Milano etc.) [8].

Departe de a-i acuza pe germani de a fi fost „groparii" civilizaţiei urbane a imperiului tîrziu, unii istorici le atribuie acestora chiar o anumită atitudine de respect pentru centrele urbane, sau, în cel mai rău caz, de indiferenţă faţă de ele. Citîndu-l, din nou, pe L. Musset, mi se pare destul de semnificativă, în acest sens, opinia acestuia, potrivit căreia „le respect des conquérants pour la vie urbaine n'empêche pas que leur triomphe ait marqué le début d'une décadence ; mais on peut les incriminer plutôt d'avoir laissé faire que d'avoir agî eux-mêmes" [9], şi aceasta deoarece decăderea vieţii şi instituţiilor urbane începuse încă înainte de secolul al IV-lea.

Iată, deci, că istoricii occidentali sînt departe de a îmbrăţişa, unanim, teza contribuţiei decisive a populaţiilor germanice la distrugerea civilizaţiei şi a centrelor urbane romane, începînd cu secolul al III-lea şi ajungînd pînă în perioada urmaşilor lui Clovis. Dacă un istoric de talia lui A. Dopsch se ridică ferm împotriva aserţiunilor citate mai înainte [10], pe aceeaşi linie se înscriu şi poziţiile, mai vechi, ale „patriarhului" istoriei oraşelor medievale europene, H. Pirenne. Fără a-i absolvi pe germani de orice fel de contribuţie la producerea unor fenomene negative în viaţa oraşelor Imperiului tîrziu (ca şi a Imperiului însuşi, de altfel), marele istoric belgian afirma, cu mai bine de o jumătate de secol în urmă, că „ar însemna să ne înşelăm cu totul, dacă ne-am imagina că venirea germanilor a avut drept rezultat substituirea comerţului şi a vieţii urbane, printr-o economie agricolă şi printr-o stagnare generală a circulaţiei mărfurilor" [11]. Desigur, în cazul lui H. Pirenne în mod special, ar putea apărea unele semne de întrebare, în legătură cu poziţia pe care o sintetizează opinia amintită mai sus. Într-adevăr, prin faptul că pune sub semnul întrebării rolul negativ al germanilor în decăderea vieţii urbane a imperiului roman, istoricul citat putea părea că urmăreşte să evidenţieze tocmai valabilitatea tezei sale privind caracterul decisiv al *cuceririlor arabe* în provocarea procesului decăderii vieţii urbane a Europei occidentale. Dar, indiferent dacă o astfel de interpretare îşi află sau nu suficiente temeiuri în opera maestrului, ceea ce rămîne cert este faptul că reputatul istoric considera că chiar în perioada lui Clovis şi a urmaşilor acestuia „pecetea Romei" se făcea, încă, simţită în viaţa oraşelor din vestul continentului nostru : „Civilizaţia, dacă se poate spune aşa, s-a degradat, dar această degradare nu o împiedică să conserve o netă fizionomie romană... ; ca şi în Gallia Imperiului tîrziu, în Gallia succesorilor lui Clovis, *les cités* constituie încă centre de viaţă religioasă şi de viaţă civilă. Societatea rămîne, încă, impregnată de acel caracter municipal, pe care i-l imprimase Roma" [12].

www.dacoromanica.ro

Desigur, într-o încercare ca cea de față, caracterul, poate, excesiv de selectiv al opiniilor amintite în rîndurile precedente este inevitabil. În același timp, este de observat că discuția referitoare la rolul atribuit de istorici populațiilor germanice în dispariția (după unii) sau doar slăbirea (după alții) a vieții urbane romane în Europa occidentală este departe de a epuiza problema continuității de viață urbană între antichitate și evul mediu, în teritoriile amintite, ea dovedindu-se doar o componentă, chiar dacă foarte importantă, a acestei discuții.

Întrebarea esențială, care comportă răspunsuri cel puțin tot atît de atente și nuanțate, rămîne, totuși, alta, aflată, într-o anume formulare, în chiar titlul studiului de față : poate fi vorba despre o continuitate de viață urbană între antichitate și evul mediu ? și dacă da, ce au reprezentat fostele orașe romane în perioada dintre secolele V—VIII ?

Indiferent de răspunsul pe care specialiștii îl dau primei întrebări — și în ciuda diversității răspunsurilor date de diferite școli europene la această întrebare — nu există nici o excepție de la opinia că este obligatorie definirea rolului jucat de fostele orașe romane în perioada de după secolul al V-lea, în ansamblul vieții economice, sociale, politice, culturale și militare a Europei occidentale. Pentru că, orice s-ar spune, în ciuda amplelor discuții purtate pînă în prezent, încă nu s-a răspuns satisfăcător la întrebarea : ce au reprezentat fostele orașe romane, în perioada dintre secolul al V-lea și secolul al IX-lea ?

Încă de la început, trebuie făcută precizarea că, pentru a fi de un folos real discuției, răspunsul la întrebarea de mai sus trebuie să vizeze domenii de un interes cu adevărat major, în rîndul cărora *viața economică* ocupă, obligatoriu, locul principal. Iar dacă se are în vedere o astfel de abordare a problemei, se va observa, fără dificultate, că este absolut obligatorie o formulare foarte nuanțată a opiniilor, evitîndu-se, deci, cele cu caracter de sentință, ceea ce nu se întîmplă întotdeauna.

Pentru a nu lăsa loc confuziilor, este necesară o precizare de principiu. Discuțiile cu privire la continuitatea de viață urbană între antichitate și evul mediu ar fi cu totul lipsite de sens, dacă ar viza *continuitatea de locuire în fostele orașe ale epocii romane*, ele căpătîndu-și rostul adevărat numai dacă se poartă în jurul problemei *continuității funcțiilor* economice, sociale, religioase, politice, culturale, adică a funcțiilor complexe, pe care astfel de așezări le puteau exercita, în perioada care ne reține atenția în discuția de față. Cu alte cuvinte, și pentru a folosi o expresie care sintetizează esența lucrurilor, discuția, pentru a avea un conținut, trebuie să vizeze *nu viața în oraș, ci viața orășenească*, în perioada de trecere de la antichitate la evul mediu. Precizarea aceasta este cu atît mai necesară cu cît, așa cum se va vedea la locul potrivit în chiar cuprinsul studiului de față, specificul realităților românești ale perioadei de după secolul al III-lea al e.n. nu poate fi, nici cum, înțeles dacă nu se înlătură o astfel de eventuală confuzie.

De la început ,trebuie precizat că discuțiile privind continuitatea (sau discontiuintatea) funcțiilor complexe ale orașelor romane, în perioada de după secolul al V-lea, sînt lipsite de sens, dacă se poartă la modul general ; ele nu pot căpăta consistență decît dacă sînt însoțite de anume precizări, absolut necesare, de ordin teritorial,ceea ce specialiștii și fac, de altfel, tot mai insistent, în ultima vreme. Într-adevăr, se poate considera, acum, depășită faza discuțiilor de principiu (care, de altfel, nu au condus la nici

www.dacoromanica.ro

un rezultat viabil), şi tocmai de aceea nici nu mai pare contradictoriu şi paradoxal să întîlneşti, la unul şi acelaşi autor, afirmarea continuităţii într-o anume zonă şi, respectiv, negarea ei, într-o altă zonă a aceluiaşi Occident european. În acest context, şi referindu-mă continuu (deocamdată doar în principiu) la teritoriul nord-dunărean, realităţile româneşti ale perioadei post-romane nu mai apar ca ceva cu totul ieşit din comun, ci se înscriu într-un tablou întîlnit, la dimensiuni şi cu intensităţi diferite, în toată lumea romană.

În limitele precizărilor făcute mai sus, se poate afirma că opinia dominantă în istoriografia occidentală a problemei este aceea că, în ciuda, şi pe fundalul, procesului de *ruralizare* a vieţii Europei occidentale, începînd cu secolul al IV-lea, funcţiile complexe ale oraşelor romane nu au dispărut, în întreaga perioadă de pînă în secolul al IX-lea. Împuţinate—da, dar nu dispărute cu desăvîrşire. Evident, aprecierea este valabilă, în primul rînd, pentru teritoriul din nordul Franţei (în mod special pentru ţinutul dintre Sena şi Moselle), pentru Italia peninsulară, pentru partea de sud a Angliei, excepţie făcînd teritoriul central european [13], zonele nordice ale continentului, precum şi teritoriul Provinciei Dacia.

Împrejurarea că poziţiile *de principiu* nu au fost abandonate de către totalitatea istoricilor crează impresia că, încă în momentul de faţă, continuă să se manifeste, în literatura de specialitate, opoziţia dintre partizanii continuităţii şi, respectiv, adversarii acesteia. Într-adevăr, alături, şi în opoziţie, cu opinii ca acelea exprimate de istorici ca J. Lestocquoy[14], T. Roslanowski [15], M. Lombard [16] ş.a., care se rezumă la formularea unor aprecieri generale (parţial juste, în esenţă), se pot întîlni tot mai numeroase poziţii caracterizate printr-o nuanţare atentă şi prudentă. Izvorîte din necesitatea obiectivă a luării în considerare a particularităţilor zonale [17], aceste ultime opinii sînt, incontestabil, mai aproape de adevărul istoric, marele lor merit rezidînd în aceea că nu tratează *global* funcţiile oraşelor şi nici nu uzează, în mod exagerat, de criterii cantitative. Tocmai de aceea, mi se pare că poate fi acceptată, fără rezerve serioase, o opinie ca aceea exprimată de R. Fossier : „... on s'accorde de plus en plus à voir dans le sort des villes de ces régions entre la IIIe et le XIVe siècle non plus une chute suivie d'une remontée... mais une série de pulsations entrecoupées de pauses et parfois de reculs" [18]. Tot împotriva „hiatusului" se pronunţă şi un specialist de talia lui J. Imbert, la care ideea îşi află o exprimare fără echivoc : „Selon ce que nous appellerons par commodité l'"école de la continuité", il n'y a pas de hiatus complet entre la fin de l'époque gallo-romaine et le Xe siècle, mais simple ralentissement de la vie urbaine qui se serait assoupie plus ou moins selon les lieux ou les époques après les migrations germaniques. Le renouveau urbain est dû, dans cette conception, à une reprise générale de l'économie dont la floraison des villes ne serait qu'un aspect ou qu'une conséquence" [19].

Într-un fel sau altul, şi fără să se alinieze, obligatoriu, aşa-numitei „şcoli a continuităţii", tot mai numeroşi istorici occidentali invocă o categorie sau alta de descoperiri arheologice sau se referă la conţinutul rarelor izvoare scrise în care se găsesc menţiuni utilizabile într-o astfel de discuţie, afirmînd că nu poate fi vorba despre o *cezură*, un *hiatus* în viaţa urbană a Occidentului european ,în perioada de după secolul al V-lea. R. Fossier, de pildă, îşi întemeiază afirmaţia că activităţile artizanale nu au încetat nici

www.dacoromanica.ro

chiar în regiunile în cele mai grav afectate de criza de după secolul al IV-lea pe pietrele tombale descoperite în numeroase necropole orășenești; aceste monumente funerare atestă permanența, în plin secol al VII-lea, a activităților specializate, de tip urban, în numeroase domenii, cum sînt olăria, sticlăria, metalurgia ș.a. [20]. Referindu-se la alte domenii de activitate, și invocînd exemplul concret al orașului Verdun, Y. Dollinger-Leonard crede, la rîndul său, că, în acest oraș, în toată perioada dintre secolele VI-X, s-a desfășurat o neîntreruptă activitate comercială, a negustorilor specializați" „sous le signe d'une économie monétaire et suivant un axe Nord-Sud" [21].

Pe aceeași linie a contestării încetării principalelor funcții ale orașelor epocii romane ,în perioada merovingiană și ulterior, se înscriu numeroși alți specialiști [22], dar este locul să se precizeze că, de fiecare dată, se atrage atenția asupra faptului că nu poate fi vorba de *totalitatea* funcțiilor acestor așezări, cu manifestarea lor concomitentă, ci numai de unele dintre acestea. Franz Petri, de pildă, pornind de la *continuitatea topografică* a orașelor, între antichitate și evul mediu, nu evită să invoce, în sprijinul afirmării continuității urbane, fie și numai calitatea de reședințe politico-militare ale vîrfurilor feudale merovingiene a multora dintre fostele orașe romane [23].

În situațiile în care continuitatea topografică poate fi pe deplin dovedită, elementul cu valoare de argument major în discuție îl reprezintă *incintele* orașelor romane, din perioada Imperiului tîrziu. Asupra eficienței acestor incinte, există un acord aproape unanim al specialiștilor în legătură cu faptul că orașele cu o incintă de dimensiuni mai restrînse s-au bucurat de un avantaj real, în comparație cu cele ale căror incinte apărau suprafețe foarte întinse, primele permițînd o apărare mai eficientă a respectivelor orașe. O atare opinie își află o formulare categorică la Yvette Dollinger-Leonard, care apreciază că „din punct de vedere topografic, trebuie subliniată importanța incintei perioadei Imperiului tîrziu. Acolo unde suprafața orașului s-a redus pentru a-i permite o apărare mai bună, incinta a permis bătrînei *civitas* să traverseze secolele. Pentru că, în realitate, orașul secolului al IV-lea este cel care a jucat rolul nucleului preurban ulterior, foburgurile formîndu-se în umbra vechiului zid roman" [24]. În același sens și cu aceeași fermitate se pronunță și un alt specialist de largă recunoaștere, și anume H. Ammann: „den Kern des mittelalterlichen Stadtewesens bildeten in Westfrankreich genau sowie in Italien, in Nordfrank reich und am Rhein die *römische civitates* mit ihrer starken Befestigung und mit ihren Bischofssitzen" [25], iar ceea ce trebuie remarcat,în plus și în mod special, este faptul că ambii nu fac decît să confirme o opinie exprimată, cu mulți ani înaintea lor, de F. L. Ganshof. Pentru acesta din urmă, nu exista nici un dubiu în legătură cu faptul că „orașul evului mediu s-a format în jurul sau alături de acest element roman preexistent, iar în anumite cazuri orașul medieval a luat naștere chiar în interiorul incintei romane" [26]

Pe fondul recunoașterii de către un număr în continuă creștere de specialiști a faptului că, după secolul al III-lea, orașele romane își pierduseră o bună parte din caracteristicile și rolul din perioada lor de înflorire, fără să-și contureze încă ceva din elementele definitorii pe care le vor avea ca orașe ale evului mediu, se cristalizează un punct de vedere, care

www.dacoromanica.ro

capătă o tot mai mare putere de circulaţie : în decursul întregii perioade cuprinse între sfîrşitul secolului al III-lea şi finele epocii merovingiene, aceste aşezări au traversat o etapă de restructurări, care le fac greu de definit din punct de vedere economic, administrativ, politic şi militar. În acest context, mi se pare oportună amintirea, aici, a unei opinii, care exprimă această complexă realitate, dificil de definit tocmai pentru că din istoriografia europeană încă nu se desprinde cu claritate dacă oraşele medievale sînt sau nu considerate „moştenitoare" ale epocii precedente, sau în ele trebuie văzută o nouă categorie istorică, cu particularităţi proprii, ca origini şi funcţii : „Les villes monumentales de l'époque romaine sont généralement considérées comme le point de départ de l'histoire urbaine en Occident. Or, après leur décadence et une période d'éclipse consécutive aux invasions barbares, c'est un type différent d'agglomérations qui apparaît avec le renouveau économique des VIII et IXe siècle. À la vaste ville antique d'habitat dispersé, peuplée de fonctionaires et de propriétaires terriens, aux besoins desquels subviennent quelques artisans et marchands s'oppose la ville médiévale, cernée par son rempart, mais flanquée d'un faubourg, de fonction essentiellement économique. Les villes du Moyen-Âge ne sont pas les héritières de celles qui furent élevées pendant la domination romaine. On a vu en elles un „type urbain nouveau"" [27].

Sigure sînt, totuşi, cîteva fapte : departe de a mai reprezenta, după fericita formulă a lui R. Fossier, „celula-mamă a corpului Imperiului", fostele oraşe romane continuă să-şi ducă o existenţă destul de ternă, în care, deşi nu lipseau, activităţile de producţie şi de schimb nu mai aveau puterea să polarizeze viaţa unor întregi regiuni, aşa cum se întîmpla în primele secole ale erei noastre. Desigur, despre adevărate oraşe, în *sensul juridic* al conceptului, nu mai putea fi vorba, tot aşa cum ele erau lipsite, mai ales în perioada merovingiană, de o veritabilă autoritate ca centre administrative, şi aceasta, în ciuda faptului că, cel puţin unele dintre ele, găzduiau sedii ale autorităţii *militare* ale germanilor cuceritori.

În aceste condiţii, determinate de acceptarea unanimă a opiniei că viaţa economică a oraşelor Imperiului a cunoscut un serios declin, încă de la finele secolului al III-lea, la care se adaugă realitatea incontestabilă a depopulării treptate a centrelor urbane şi a deplasărilor demografice şi sociale specifice din oraşe către mediul rural—de unde şi conceptul de „ruralizare" a Occidentului european, începînd cu secolul al IV-lea— a apărut, ca foarte normală, întrebarea : care a fost elementul în jurul căruia au gravitat toate forţele productive, rămase, în continuare, în oraşe, element care şi-a asumat rolul şi răspunderea apărării acestor colectivităţi urbane, în lipsa unei autorităţi laice capabile să-şi asume o astfel de răspundere, cu atît mai necesară într-o perioadă de foarte pronunţată insecuritate?

Răspunsul a fost unul singur, iar ideea, o dată formulată, a devenit un bun cîştigat definitiv, pentru întreaga istoriografie europeană : această forţă a fost reprezentată de biserică, de episcopiile locale.

Analizată din unghiuri foarte diferite, problema rolului bisericii şi al clerului local în asigurarea continuităţii vieţii urbane între antichitate şi evul mediu a constituit tema unei ample bibliografii, spaţiul cronologic asupra căruia s-au oprit specialiştii fiind, la rîndul său, foarte întins : de la începutul implantării creştinismului în centrele urbane, pînă la finele

www.dacoromanica.ro

epocii carolingiene, cel puțin. Într-un anumit fel, s-ar putea spune că rădăcinile autorității crescînde de care s-au bucurat episcopatele, în perioada avută aici în vedere, trebuie căutate, în primul rînd, în chiar permanența rezidării în centrele urbane a reprezentanților bisericii, indiferent de gradul de insecuritate politică și militară, dintr-o anumită perioadă. Prin excelență urban, creștinismul s-a implantat, cu autoritate, în orașe, preluînd și substintuindu-se, treptat, unor forme de organizare anterioare lui, astfel încît ,în chip aproape firesc, întreaga viață orășenească s-a organizat sub autoritatea sa. Ca în atîtea alte probleme. Camille Jullian a adus, cred, o contribuție notabilă la înțelegerea acestui fenomen. Amintind faptul că colegiile profesionale ale antichității sclavagiste erau patronate de cîte un templu sau de o zeitate păgînă, istoricul citat sublinia faptul că ,,religia lui Christos, răsturnînd templul, a suprimat și colegiul. Și apoi, biserica nu era, ea, confreria ideală, nu se dovedea suficientă pentru toți cei care voiau să fraternizeze în jurul unui altar, în afara pretoriului de Stat sau a forumului municipal?" [29].

În condițiile tulburi care au caracterizat Imperiul roman de Apus, în etapa finală a existenței sale, episcopatele și-au continuat, fără întrerupere, în primul rînd, rolul de administrator al domeniilor proprii și de ,,supervizoare" ale exploatării pămîntului. Puterea economică a episcopilor, prezența lor permanentă în centrele urbane, lipsite de o autoritate politică și militară laică capabilă să se impună tuturor forțelor sociale, nu a făcut decît să contribuie la continua sporire a prestigiului acestor episcopate, în fața locuitorilor orașelor și ai ținuturilor înconjurătoare; cu timpul, episcopii au început să fie considerați și recunoscuți drept singura forță și autoritate în stare să apere orașele și pe locuitorii acestora. Împletirea acestei autorități, de caracter politic și militar, cu cea religioasă s-a transformat, cu timpul, într-o forță care domina întreaga diocеză, iar funcția religioasă a episcopiei,, a transformat ,curînd, civitas în oraș sfînt"[30]. De aici și pînă la observația că orașele antice care și-au pierdut episcopatul au slăbit considerabil sau chiar au dispărut, nu a fost decît un pas. Iar pe acest fundal, opinia exprimată de Jacques Le Goff, potrivit căruia ,,de origine, la început, urbană, creștinismul a întreținut, în Occident, continuitatea urbană" [38], nu face decît să sintetizeze o realitate asupra căreia specialiștii sînt de acord, în unanimitate [32].

★

Pentru istoricii români, problema continuității de viață daco-romană la Nordul Dunării, în perioada de după retragerea aureliană, a constituit, după cum bine se știe, o temă de cercetare de cea mai mare importanță, ea rămînînd, fără încetare, și de o permanentă actualitate. Faptul că această problemă capătă, din cînd în cînd, și un alt caracter decît cel strict științific se datorează, exclusiv, sensurilor tendențioase—cu totul străine cercetării elementar onest științifice—pe care i le atribuie unii pretinși savanți străini. Spre lauda cercetătorilor români, nota sobrietății științifice nu a fost, însă, nici o dată abandonată de istoriografia românească, ceea ce caracterizează lucrările apărute în țara noastră fiind tocmai străduania continuă a integrării istoriei poporului român în ansamblul istoriei popoarelor Europei evului mediu, în contextul schimbului permanent de valori materiale și spirituale [33].

www.dacoromanica.ro

Deşi constituie, în mod evident, parte componentă a marii probleme a continuităţii de viaţă daco-romană la nordul Dunării, în perioada post-aureliană, continuitatea (sau lipsa de continuitate) de viaţă urbană, în acelaşi teritoriu şi în aceiaşi perioadă, nu s-a bucurat, din păcate, ca problemă, nici pe departe, de atenţia pe care o merita. Tocmai de aceea, continui să am convingerea că o discuţie amplă despre diversele implicaţii şi aspecte ale respectivei probleme capătă caracter de urgenţă şi pentru istoriografia românească.

Într-un studiu recent [34], am încercat să schiţez ceea ce mi se părea că ar constitui esenţialul, în definirea realităţilor nord-dunărene, în problema dată, dar nici amploarea nici caracterul studiului nepermiţînd, atunci, detalieri, mi se pare că nu este lipsit de interes să revin, aici, asupra problemei.

Pentru a integra cercetarea realităţilor româneşti în ansamblul tematic al cercetării europene similare a problemei destinelor civilizaţiei urbane, în perioada ulterioară încetării stăpînirii romane într-un anumit teritoriu — în cazul regiunilor noastre discuţia purtîndu-se asupra perioadei de după finele secolului al III—lea, este necesar, înainte de toate, să se precizeze că, în cuprinsul acestei romanităţi orientale reprezentate de teritoriul ţării noastre implantarea vieţii urbane romane a fost de o durată mult mai mică decît în alte zone europene, intrate în componenţa Imperiului. Durata de mai puţin de 170 de ani a civilizaţiei urbane romane la nord de Dunăre, deşi nu poate fi considerată prea scurtă pentru ca populaţia dacică cucerită să nu fi avut răgazul să se familiarizeze cu ea, nici nu poate fi socotită suficientă pentru maturizarea tuturor fenomenelor, care au caracterizat civilizaţia urbană a Romei, în teritoriile considerate *clasice* ale Imperiului. De aceea, şi judecata asupra profunzimii fenomenelor petrecute în sînul societăţii daco-romane, în perioada de după secolul al III-lea, nu poate să neglijeze caracterul oarecum „periferic" pe care l-a avut, aici, civilizaţia urbană romană, şi aceasta cu atît mai mult cu cît, în Dacia, autoritatea romană *nu s-a stins* treptat fiind înlocuită, cum s-a întîmplat în alte teritorii ale Europei, de o alta, chiar dacă „barbară", ci şi-a încetat existenţa brusc, în condiţiile *retragerii* sistematice a tot ceea ce reprezenta autoritate organizată.

Neajutată consistent de vreo categorie de izvoare, cercetarea realităţilor nord-dunărene oscilează între puţine certitudini şi foarte multe ipoteze. Prima realitate asupra căreia ar trebui, cred, să existe un acord deplin al cercetătorilor, în ceea ce priveşte severitatea consecinţelor retragerii aureliene, este aceea că cel mai puternic afectate au fost centrele urbane. Şi în această privinţă, trebuie făcută, însă, o precizare, a cărei lipsă nu poate conduce decît la confuzii, şi încă foarte grave : în discuţie nu este pusă *continuitatea de locuire* în cuprinsul fostelor oraşe romane, ci *continuitatea de viaţă urbană*, în manifestarea ei complexă, sau chiar şi numai în condiţiile conservării parţiale a atributelor fostelor oraşe romane. Ori, din acest punct de vedere, teritoriul nord-dunărean nu prezintă un tablou unitar.

În regiunile sudice ale României, mai exact în zonele imediat limitrofe ţărmului nordic al Dunării, Imperiul roman a continuat să-şi exercite stăpînirea directă asupra unei fâşii, a cărei lărgime nu poate fi stabilită cu exactitate. Oricum ar fi, în acest teritoriu, o perioadă de cel puţin

www.dacoromanica.ro

trei secole, *continuitatea vieții urbane* a fost o realitate indiscutabilă, chiar dacă pînă în momentul de față nu se pot invoca în sprijinul și pentru ilustrarea acestei realități decît două exemple sigure, și anume centrele urbane de la Drobeta [35] și Sucidava [36].

Firește, împrejurările și cauzele care au condus la necesitatea retragerii aureliene—de ordin militar în primul rînd—nu puteau rămîne fără urmări și în ceea ce privește rosturile viitoare ale celor cîteva centre nord-dunărene, care constituiau, în continuare, după secolul al III-lea, principalele puncte de sprijin ale stăpînirii romane la nordul fluviului. Precumpănitor militare, funcțiile unor astfel de centre nu se puteau reduce la acestea, ele fiind înzestrate și cu atribute de ordin economic, administrativ și cultural, ceea ce îndreptățește afirmarea continuității de viață urbană la, nordul Dunării, și după secolul al III-lea. Iar dacă la aceasta se adaugă și realitatea continuității prezenței Imperiului în Dobrogea, cu totalitatea formelor de organizare specifice—inclusiv cele de viață urbană [37] —, nu mai poate face obiect de controversă prelungirea vieții urbane pe teritoriul României, încă multă vreme după secolul al III-lea e.n.

O cu totul altă situație a cunoscut, însă, restul teritoriului de la nordul Dunării, de fapt cea mai mare parte a teritoriului fostei Provincii. Mă raliam, în rîndurile precedente, opiniei că retragerea aureliană a afectat, pe planul organizării civile a Daciei, în primul rînd orașele. Încetîndu-și existența ca *centre organizate*, beneficiind de un statut propriu și specific, fostele orașe romane din Dacia și-au încetat, brusc, exercitarea funcțiilor complexe, care făceau din ele centre în jurul cărora gravita viața economică a unor întregi regiuni. Amintind, însă, din nou o precizare pe care o făceam chiar în partea de început a studiului de față, și anume aceea că trebuie făcută o distincție netă între continuitatea de viață urbană și, respectiv, continuitatea de viață în cuprinsul fostelor orașe, trebuie subliniată constatarea, repetată, că, în cadrul fostelor orașe romane, *continuitatea de viață* este cert atestată de descoperirile arheologice [38]. Pentru discuția de față, nu aceasta este, însă, esența problemei, ci necesitatea stabilirii *esenței și caracterului acestei locuiri*. Iar, din acest punct de vedere, realitatea este că lucrurile nu sînt deloc clare, în sensul că specialiștii români nu au ajuns, încă, să opereze cu criterii precise și, mai ales, unitare, în stabilirea caracterului locuirii în fostele orașe romane, după finele secolului al III-lea. Și, pentru a defini și mai bine domeniul la care trebuie restrînsă discuția, dintru început trebuie făcută precizarea că *nu statutul juridic* al fostelor orașe poate oferi vreun răspuns, pentru că, practic, nici nu poate fi vorba despre așa ceva, ci funcțiile pe care acestea le mai puteau avea, după retragerea aureliană.

Furați, uneori, de însemnătatea, reală, a unor atestări de locuire ulterioară secolului al III-lea, în vetrele unora din orașele epocii romane, unii specialiști acordă o atenție mai mică decît s-ar cuveni analizei semnificației economico-sociale a acestor mărturii, ceea ce creează condiții pentru supralicitarea acestora. Ori, privind lucrurile prin prisma discuției precedente, sîntem, cred, obligați să admitem că, cel puțin pînă în momentul de față, documentarea noastră nu dispune de nici un element concludent, care să vină în sprijinul ipotezei că, după anii 270 e.n., în cuprinsul fostei provincii romane Dacia, ar fi mai dăinuit centre de caracter urban, care să poată

www.dacoromanica.ro

fi definite astfel în funcţie de criteriile aduse în discuţie, în partea de început a studiului de faţă. Într-adevăr, în condiţiile absenţei totale a unei autorităţi politice şi militare, care să le fi asigurat condiţii cît de cît normale de existenţă (chiar şi la nivelul exercitării unor funcţii mult diminuate), *fostele oraşe din epoca romană nu mai puteau dăinui*, ca centre specializate de producţie meşteşugărească şi de comerţ.

Un fapt este, însă, cert, şi tocmai de el trebuie să se ţină seama, pentru evitarea oricărei confuzii, care ar deveni dăunătoare pentru înţelegerea unui fenomen istoric de cea mai mare însemnătate : existenţa descoperirilor arheologice, care fac sigură continuarea unor activităţi de producţie şi de schimb, descoperiri cu atît mai importante cu cît provin din cuprinsul unor astfel de foste oraşe romane, interzice cu desăvîrşire chiar şi *presupunerea* că aceste aşezări au fost *total* abandonate de locuitorii lor. Mai mult chiar : însuşi faptul că, cel puţin o vreme, obiectele descoperite în vatra vechilor oraşe romane poartă amprenta unei producţii, care, prin tehnica de execuţie şi prin forme, poate fi considerată continuatoarea celei precedente, urbane, constituie un argument în favoarea tezei că locuitorii de după secolul al III-lea ai acestor aşezări, chiar şi mult împuţinaţi numeric, nu sînt decît continuatorii vechii populaţii urbane, din epoca romană [39]. Firește, lor puteau să li se fi adăugat şi alţii, veniţi din mediul rural înconjurător, dar este dificil să se presupună că numărul acestora din urmă ar fi fost prea mare, măcar şi pentru că descoperirile arheologice nu au semnalat decît o locuire puţin numeroasă şi de slabă densitate.

Un tablou al vieţii desfăşurate în fostele oraşe de epocă romană, în perioada de după secolul al III-lea, este greu de alcătuit, în ciuda faptului că cercetările arheologice au furnizat anume date şi observaţii referitoare la acest aspect. Pare, însă, destul de plauzibil să se creadă că locuitorii rămaşi aici, chiar şi lipsiţi de organizarea internă proprie aşezărilor orăşeneşti, au continuat să exercite anume activităţi productive, de caracter meşteşugăresc, dispariţia atelierelor organizate neechivalînd cu încetarea oricărei activităţi productive. Nici o logică a faptului istoric nu poate obliga la acceptarea ideii că dispariţia atelierelor a determinat şi dispariţia tuturor meşteşugarilor, chiar dacă cei mai buni specialişti vor fi părăsit Dacia, o dată cu trupele şi administraţia romane. Necesităţi curente ale colectivităţilor rămase impuneau activităţi de satisfacere a lor, numai astfel putîndu-se explica atît descoperirile care datează din secolele IV-V e.n., cît şi uşor vizibila scădere a nivelului tehnic al execuţiei lor. Meşteşugurile decad rapid şi puternic, dar nu dispar, tot aşa cum se va întîmpla şi cu activităţile de schimb. Acestea din urmă, atestate, şi ele, tot de descoperirile arheologice, nu mai au, nici pe departe, intensitatea din epoca precedentă, dar practica schimburilor dintre comunităţi nu dispare, fapt de altfel, absolut firesc [40].

Tabloul schiţat mai sus nu este altceva decît materializarea, în condiţii şi forme specifice Daciei, a acelui fenomen de *ruralizare* a vieţii comunităţilor daco-romane de la nordul Dunării, după secolul al III-lea. Deşi specific întregii lumi romane începînd cu secolul al III-lea, acest fenomen a îmbrăcat, la nordul Dunării, forme mult mai accentuate, datorită faptului, evidenţiat mai înainte, că, spre deosebire de zonele vestice ale Euro-

www.dacoromanica.ro

pei, aici, Imperiul nu s-a dizolvat, încetul cu încetul, ci autoritatea și-a încetat existența brusc, provocînd importante deplasări sociale, și aceasta nu de la oraș la sat, ci în afara granițelor Provinciei.

★

Încheind rîndurile de față, consider că nu ar fi cu totul nefolositoare cîteva aprecieri sintetice, asupra aspectelor care au făcut obiectul acestui studiu. Dat fiind faptul că problema continuității vieții urbane între antichitate și evul mediu se află, în permanență, în atenția specialiștilor, și că discuțiile sînt încă departe de a fi condus la încheieri unanim acceptate, nici aprecierile de mai jos nu pot avea caracter de concluzii, autorul lor fiind, primul, conștient de riscul pe care l-ar presupune o atare aspirație. De aceea, mă limitez la următoarele considerații finale, asupra cărora consider mai probabil acordul specialiștilor :

a) În întrega lume romană europeană, fenomenul care caracterizează perioada următoare secolului al III-lea e.n. este cel al *ruralizării* vieții societății. Structura diferită a cadrului politic în care s-a produs a făcut ca fenomenul amintit să cunoască forme și profunzimi diferite de la un teritoriu la altul, dar pentru o înțelegere justă a lucrurilor este necesar să se precizeze că, în timp ce în vestul și în sudul continentului ruralizarea a fost un proces și un fenomen care nu a echivalat cu dispariția centrelor urbane (excepțiile fiind puține și nesemnificative), în ținuturile nord-dunărene ruralizarea s-a petrecut pe fondul dispariției totale a centrelor urbane romane, aici, excepțiile fiind reprezentate de cîteva așezări situate imediat în strînga fluviului. Pe lîngă faptul că, în Dacia, orașele romane și-au încetat brusc existența, un alt element deosebitor îl constituie realitatea istorică a absenței unei autorități politice statornice, recunoscute pe întregul teritoriu nord-dunărean, în perioada care a urmat retragerii celei romane. Dimpotrivă, în locul unei autorități politice, capabile să înlocuiască, fie și numai parțial, pe cea a Imperiului, în Dacia s-a instalat o stare de insecuritate, determinată de succesiunea unui lung șir de populații în migrație, cele mai multe înlăturîndu-se, succesiv, unele pe altele. În aceste împrejurări, este limpede că, aici, la nordul Dunării, au lipsit condițiile necesare unei continuități urbane organizate, între antichitate și evul mediu. Aceasta, însă, nu înseamnă și încetarea locuirii în cuprinsul fostelor orașe romane, descoperirile arheologice din secolele IV—VI, făcute pe teritoriul unora din aceste orașe, înlăturînd orice speculație în acest sens. Este, însă, vorba numai de o *continuitate de locuire*, nu și de o continuitate urbană ;

b) Cu toate că, în teritoriul nord-dunărean, există suficiente dovezi arheologice cu privire la larga răspîndire a creștinismului în sînul populației daco-romane locale, pînă în momentul de față lipsesc date care să pună într-o lumină concludentă organizarea religioasă a acestei populații, și cu atît mai puțin existența unor centre eclesiastice organizate, în perioada de după secolul al III-lea. Dublată de absența unei organizări bisericești, lipsa autorității politice laice s-a repercutat asupra organizării vieții populației daco-romane, pentru care obștea teritorială pare să fi devenit unica formă de existență organizată ;

c) Ca un corolar al condițiilor schițate mai sus, pentru teritoriul nord-dunărean nu se poate pune problema „moștenirii" de către evul

www.dacoromanica.ro

mediu a unor oraşe create de antichitatea romană. Prin forţa lucrurilor şi datorită condiţiilor specifice de dezvoltare, aici, oraşele medievale au fost creaţii ale feudalismului românesc, ajuns la acel stadiu de dezvoltare, care a făcut posibilă, ca proces istoric, apariţia acestora, imprimîndu-le, însă, şi anumite particularităţi.

NOTE

[1] Jacques Verger, *Naissance et premier essor de l'Occident chrétien*, Paris, 1975, p. 12.
[2] W. şi B. Jansen, Zeitschrift der Archäologie des Mittelalters", 1, p. 142.
[3] André Aymard, Jeannine Auboyer, *Rome et son Empire*, în col. „Histoire générale des civilisations", 2, Paris, 1954, p. 599.
[4] Camille Jullian, *Histoire de la Gaule*, vol. 8, partea 2, Paris, 1926, p. 369.
[5] Pierre Lambrechts, *Bedeutung und Rolle des Islams beim Übergang vom Altertum zum Mittelalter*, Darmstadt, 1968, p. 37.
[6] L. Musset, *Les invasions : les vagues germaniques*, ed. 2, Paris, 1969, p. 265.
[7] Robert Fossier, *Histoire sociale de l'Occident médiéval*, Paris, 1970, p. 70.
[8] *Ibidem.*
[9] L. Musset, *op. cit.*, p. 266—267.
[10] Alfons Dopsch, *Kulturbruch oder Kulturkontinuität im Übergang von der Antike zum Mittelalter*, Darmstadt, 1968, p. 88.
[11] Henri Pirenne, *Les villes du Moyen-Âge. Essai d'histoire économique et sociale*, Bruxelles, 1927, p. 14.
[12] Idem „Revue belge de philologie et d'histoire", 2_2, 1923, p. 12.
[13] Harald von Petrikowits, *Aus der Schatzkamer des antiken Trier*, Trier, 1959, p. 75.
[14] J. Lestocquoy, *Histoire de la Flandre et de l'Artois*, Paris, 1949, p. 13.
[15] Tadeusz Roslanowski, *Rapports du III Congres international d'archéologie slave*, 2, Bratislava, 1980, p. 376.
[16] Maurice Lombard „Annales E.S.C.," 1/1957, p. 12.
[17] L. Mumford, *La cité à travers l'histoire*, Paris, 1964, p. 315.
[18] R. Fossier, *op. cit.*, p. 67.
[19] J. Imbert, H. Legohérel, *Histoire économique des origines à 1789*, ed. 2, Paris, 1970, p. 173.
[20] R. Fossier, *op. cit.*, p. 73.
[21] Yvette Dollinger-Léonard, *Studien zu den Anfängen des europäschen Städtewesens*, *Konstanz*, 1958, p. 210—211.
[22] Cu titlu strict selectiv, cf. Franz Petri, *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*, Konstanz, 1958, p. 234 ; Hans Planitz, *Die deutsche Stadt im Mittelalter von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen*, Graz-Köln, 1954, p. 28 ; J. Dhondt, *Studi in onore di Armando Sapori*, 1, Milano, 1957, p. 65 ; Robert Latouche, *Les origines de l'économie occidentale (IVe — —XIe siècles)*, Paris, 1956, p. 3.
[23] F. Petri, *loc. cit.*
[24] Y. Dollinger-Léonard, *loc. cit.*, p. 225.
[25] H. Ammann, *Studien zu den Anfängen . . . .*, p. 124.
[26] F. L. Ganshof, *Étude sur le développement des villes entre Loire et Rhin au Moyen-Âge*, Paris-Bruxelles, 1943, p. 15.
[27] Anne Lombard-Jourdan, „Annales, E.S.C.," 4/1970, p. 1122.
[28] R. Fossier, *op. cit.*, p. 68.
[29] Camille Jullian, *op. cit.*, p. 171.
[30] R. Doehaerd, *Le Haut Moyen-Âge occidental. Économies et sociétés*, Paris, 1971, p. 121 ; cf. şi René Crozet, *Histoire de Champagne*, Paris, 1933, p. 22.
[31] Jacques Le Goff, *La civilisation de l'Occident médiéval*, Paris, 1964, p. 103.
[32] Cf. R. Latouche, *op. cit.*, p. 123 ; R. Fossier, *op. cit.*, p. 71—72.
[33] În acest sens, mi se pare exemplară sobrietatea cu care Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu (*De la Statul geto-dac la Statul român unitar*, Bucureşti, 1983, p. 64 şi urm.) prezintă datele problemei. Utilizînd o bibliografie bogată şi caracter divers, autorii citaţi evită să confere discuţiei un aspect polemic, menţinîndu-se în limitele unei demonstraţii sobre şi argumentate a lipsei de temei ştiinţific a poziţiilor adversarilor continuităţii. Evidenţierea conţinutului *politic* al susţinerilor unora din adversari continuităţii subliniază şi ea necesitatea plasării discuţiei despre

www.dacoromanica.ro

problema continuității într-un cadru mult mai complex decît se face adesea, demonstrația științifică neputînd fi înlocuită de aprecieri generale.

[34] M. D. Matei, *Istoria orașului medieval Suceava*, (mss.).

[35] M. Davidescu, *Drobeta, în secolele I—VII e.n.*, Craiova, 1980.

[36] D. Tudor ,*Sucidava*, Craiova, 1974.

[37] Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, 1979, p. 123 și urm.

[38] Cf. mai ales D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966; Emilian Popescu, *Inscripțiile din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1969; K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, București, 1982; idem, Sargetia, 14, 1979, p. 204—206.

[39] Pentru ilustrarea acestei realități, sînt de părere că nu orice domeniu de producție poate fi la fel de semnificativ. Olăria, de pildă, în cazul de față, poate oferi argumente mult mai puțin valoroase decît, să spunem, producția obiectelor de podoabă, lucrate din metal sau din sticlă, prima activitate presupunînd un grad de specializare nu într-atît de ridicat precum îl presupuneau celelalte două domenii de activitate invocate. Din această cauză, consider că răspîndirea unor tipuri de fibule sau de alte obiecte, descoperite în necropole datînd din secolul al IV-lea sau în alte condiții, poate constitui punctul de pornire în efectuarea unor judecăți, în sensul celei de mai sus. Pentru astfel de descoperiri și datările lor, cf. N. Lungu, ,,Forschungen zur Volks- und Landeskunde", 5, 1961, p. 156—164, pl. 1, a, b și 2,a,b; R. Heitel, SCIVA, 3, 1986, p. 237 și urm.; idem, ,,Materiale", București, 1983, p. 448, fig. 3/1; I. Mitrofan. AMN, 6, 1969, p. 517—523; K. Horedt, *Untersuhungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 67.

[40] C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 441—486; idem, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—415.

ASPECTS DU PROBLÈME TOUCHANT LA CONTINUITÉ URBAINE ENTRE L'ANTIQUITÉ ESCLAVAGISTE ET LE MOYEN-ÂGE

Résumé

Parmi les éléments du problème touchant le passage de l'antiquité au moyen-âge, la continuité (ou la discontinuité) de la vie urbaine occupe une plan des plus importantes, ce qui justifie pleinement, l'attention qui lui est accordée par de nombreaux spécialistes. Bien que dans l'historiographie européenne, les débats sur ce thème se poursuivent depuis près d'un siècle, les spécialistes n'ont abouti encore à un accord total pas même en ce qui concerne certains aspects essentiels, l'exemple le plus concluant en étant les divergences qui continuent d'être enregistrées à propos de la ,,filiation" des villes médiévales ouest-européennes et leur descendance des villes de l'antiquité esclavagiste.

Bien que, de prime abord, moins compliquée, la situation du territoire de l'ancienne province de la Dacie, pendant la période qui a suivi le IIIe siècle, en ce qui concerne la continuité de ville urbaine, *après de la retraite aurélienne*, est encore loin d'avoir reçu des réponses satisfaisantes, ce qui réclame l'approfondissement des recherches et leur diversification. Même s'il existe une unanimité de vues chez les spécialistes roumains quant au fait que par rapport à l'ouest et au sud du continent, la situation des territoires nord-danubiens — caractérisée par la brusque disparition de la domination exercée par l'Empire et non point par la désagregation progressive de celui-ci — n'a plus offert le cadre politique nécessaire à la continuité d'une vie urbaine, pas même sous des formes de beaucoup diminuées, certaines réalités archéologiques imposent de sérieuses réticences dans l'appréciation des réalités. En faisant exception d'une certaine zone, située au long de la rive nord du Danube, demeurée sous la domi-

www.dacoromanica.ro

nation de l'Empire et où, après le IIIe siècle également, ont continué d'exister certains centres urbains (même si remplissant des fonctions militaires prépondérantes) dans le reste du territoire de l'ancienne province, les vieux centres urbains ont pratiquement cessé d'exister après l'an 275 de notre ère. Néanmoins, dans certaines des anciennes villes roumaines, diverses découvertes archéologiques attestent non seulement *la continuité d'existence* de la population daco-romaine, mais suivant certains indices, de différentes activités productives, à caractère plus ou moins spécialisé. Une telle constatation ne fait que confirmer le fait que, après l'an 275 de notre ère, même si les ateliers spécialisé ont disparu, une certaine activité productive a continué, tout comme l'échange de produits ou la circulation monétaire.

Certes, l'absence du cadre politique et militaire qui permette la continuation d'une organisation urbaine après l'on 275 de notre ère, rend particulièrement difficile l'affirmation de la continuité de la vie urbaine en Dacie. C'est pourquoi, le problème le plus aigu devient celui touchant l'établissement du caractère des activités productives qui continue de se dérouler au sein des anciennes villes roumaines de Dacie, dans les conditions de l'instabilité politique et militaire qui a suivi la retraite des troupes et de l'administration romaine, de la solution de ce problème dépendant la définition d'une variante est-européenne du processus de ruralisation de la vie de notre continent, pendant la période de passage de l'antiquité sclavagiste au moyen-âge.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

O EDIȚIE NECUNOSCUTĂ A *PSALTIRII ÎN VERSURI* A LUI DOSOFTEI

DORU BĂDĂRĂ

A doua jumătate a secolului al XVII-lea este marcată în viața culturală românească de impunerea folosirii limbii române pe toate planurile vieții spirituale. Acum limba slavonă, haina culturii românești scrise în primele veacuri ale orînduirii feudale, ca formă „de expresie hieratică a statului voievodal cu aspectul său de tradiție sacră", va ceda locul limbii române, devenită „formă de expresie națională a statului boieresc" [1].

Acest fenomen de importanță majoră în evoluția spiritualității românești își are originea în evoluția structurilor social-politice interne, care, pe baza mutațiilor economice, vor conduce, acum, la expansiunea deplină a acelui regim „nobiliar", definit atît de sugestiv de N. Iorga ca „partide în jurul unor neamuri dominante" despre care se putea spune că „nu ei sînt cu Domnia, ci domnia e a lor" [2]. Regim nobiliar care va aduce în primul plan al vieții de stat românești elementele direct interesate în acreditarea unui mijloc de expresie culturală general accesibil.

Biruința limbii române, ca instrument general de expresie a culturii noastre scrise, nu poate fi disociată de înflorirea umanismului în țările române în secolul al XVII-lea. Curent inovator ce se dezvoltă în cultura noastră pe baza unei evoluții specifice care va determina ca, spre deosebire de Europa apusenă, cultura românească să rămînă încă pentru mult timp un apanaj al boierimii și clerului. Dar, prin noua formă de expresie ce s-a impus, această cultură va fi deschisă unor pături mai largi, care, atît în calitate de elemente creatoare, cît, mai ales, în calitate de elemente receptoare, se vor implica tot mai profund în toate formele de manifestare culturală. Ca urmare, acum se observă o anumită diversificare a tendințelor în viața spirituală, o lărgire a sferelor de preocupări culturale, reflex direct al interesului pentru cultură în sînul societății românești.

Într-un lung și larg contact cu umanismul european, învățații români au știut să-i adopte ideile în funcție de momentele prielnice pentru poporul lor, ce se afla implicat în realitățile politice ale sud-estului european, unde avea un rol bine determinat [3]. Această știință a opțiunii nu poate fi străină de implicarea directă a cărturarilor români în viața social-politică a vremii, după cum selectivitatea în adoptarea unor sugestii culturale străine vorbește elocvnet despre maturitatea culturii pe care ei o reprezentau. Specificul umanismului românesc se manifestă în caracterul său militant, el fiind pus în slujba intereselor sociale românești prin demonstrarea latinității și unității de neam a românilor, ca și prin eforturile susținute de a da cărți în limba poporului, adresate „întregii seminții

„Revista de istorie", tom 41, nr. 3, p. 275—297, 1988

www.dacoromanica.ro

românești", se contribuia astfel în mod decisiv la depășirea stadiului de cultură a inițiaților pe care folosirea unei limbi străine (slavona) o conferea culturii feudale românești. Venind în contact cu umanismul european prin mai multe filiere, umanismului românesc nu i-au fost străine nici una din formele de manifestare a acestui curent de gîndire. Nu trebuie omis nici faptul că, în cadrul contactelor spirituale, cultura românească a evoluat în contextul cultural mai larg, creat în sud-estul Europei de renașterea ortodoxiei prin cultură „renaștere caracterizată prin umanismul religios, care corespundea în Răsăritul ortodox unei etape inovatoare în evoluția mentalităților și deschidea calea unor premise ale laicizării culturii noastre" [4].

În cadrul efortului de răspîndire a cărții tipărite în limba română, efort ce constituie una din caracteristicile umanismului românesc, un rol deosebit a revenit tipografiilor și artei tiparului. După perioada de înflorirea a acestei arte de la mijlocul secolului al XVII-lea, ea a cunoscut în țările române un scurt hiatus, fiind reînviată în a doua jumătate a secolului de vlădici cărturari ca Dosoftei sau Varlaam. Producția centrelor tipografice românești, ca și operele românești apărute în oficine din afara hotarelor țărilor române, au fost cu exactitate înregistrate în *Bibliografia românească veche* [5] pentru perioada 1508—1830. Dar, așa cum observa, pe bună dreptate, profesorul Dan Simonescu în prefața tomului IV al acestei prestigioase lucrări : „viitoarele descoperiri de alte cărți românești vechi vor îndreptăți și de acum înainte actualitatea mereu vie a așa ziselor contribuții la *Bibliografia românească veche*, căci doar spiritualitatea românească n-a produs între 1508—1830 numai 1526 opere tipărite, cîte erau cunoscute în 1936, cînd se termina tipărirea tomului III, nici 2017 [6] cîte se cunosc azi, cînd terminăm acest volum cu adăugiri". Previziunea, bazată pe o înaltă exigență profesională și acribie bibliofilă, s-a adeverit și astfel, de la încheierea lucrărilor la tomul al IV-lea al *Bibliografiei românești vechi* și pînă în prezent, noi și noi identificări de cărți românești vechi s-au făcut și continuă să se facă în toate colțurile țării. Contribuțiile de pînă în anul 1973, însumînd 173 de titluri noi, au fost adunate într-un volum [7], iar după această dată noile identificări au fost publicate în diverse reviste de cirulație restrînsă și cu profiluri destul de variate, fapt ce este de natură să îngreuneze munca de identificare în continuare.

Mergînd pe linia firesc ascendentă de îmbogățire continuă a documentelor tipografice, ce dovedesc bogăția și mobilitatea vieții culturale românești în secolele trecute, prezentăm acum o ediție necunoscută a celebrei *Psaltiri în versuri* tradusă de Dosoftei și tipărită la Uniev în 1673. Lucrarea a fost recent identificată în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din București și provine din generoasa donație făcută Bibliotecii Fundației Universitare Carol I de Ioan I. Movilă, jurist, colecționar de artă și bibliofil.

Avem de a face cu un volum de 4°, de 6 file nenumerotate, 250 file numeroatate cu greșeli (1—16; 18—20; 22; 21; 24; 23; 25—27; 26; 29—84; 81; 86—119; 130; 132; 132—156; 146; 158; 156; 160; 158; 162; 160—179; 182; 181 180; 183—186; 188; 188—246; 47; 248—262; 262—265) și 1 filă numerotată la sfîrșit. Volumul are signatura

www.dacoromanica.ro

( ) Este tipărit cu caractere chirilice negre de 3 mărimi; pentru titlu, titlul dedicației, titlul cuvîntului către cititor și titlul primului psalm s-a folosit și cerneală roșie.

Titlul, tipărit cu negru și roșu, este: *PSALTIRA/Bljennago Prrca i Ţaria/DAVIDA/Din Greceaşte în Limbă Rumănia/scă pre stihuri Tlăcuittă./Trudoliubiem Chir Dosothea Mi/tropolitul Moldovei./V Monastîru Unevskomă/tipomizdasia v leat* ҂ѕр҃ѳѕ fiind diferit de cel al ediției descrise în *Bibliografia românească veche* [8]. El este plasat, spre deosebire de ediția cunoscută pînă acum, într-un chenar-poartă avînd în frontispiciu, încadrat într-un arc de elemente florale, imaginea lui Isus Hristos binecuvîntînd și flancat de îngeri. Cele două coloane laterale ale chenarului-poartă au în partea superioară, la nivelul frontispiciului, cîte o semiarcadă cu un cap de înger în centru, despărțite de imaginea centrală a frontispiciului printr-o floare, cea din dreapta fiind dublă. Coloanele sînt formate din cîte patru medalioane cu figurile evangheliștilor și a patru sfinți. Astfel, coloana din stînga are, de sus în jos, imaginea evanghelistului Matei urmată de imaginile a doi sfinți neidentificați și se încheie cu imaginea evanghelistului Luca, iar coloana din dreapta, în aceeași ordine imaginea evanghelistului Marcu, urmat de imaginea a doi sfinți neidentificați și imaginea evanghelistului Ioan. Partea de la baza chenarului-poartă între evangheliștii Luca și Ioan este ocupată de un medalion, încadrat de elemente florale, ce reprezintă *Cina celor trei îngeri la stejarul din Mamvri*. În partea interioară a acestui chenar-poartă se află o bogată ornamentație florală. (Fig. 1.a/b) *.

Pe verso-ul filei de titlu, într-un chenar de elemente florale, deosebit de cel din ediția cunoscută, se află stema Moldovei identică cu cea din ediția descrisă în *Bibliografia românească veche*, dar diferită de cele imprimate anterior la Iași. Stema este flancată de inițialele: Їѡ C și ele într-o altă ordine decît cea din ediția cunoscută, unde sînt: Їѡ C

П	В
М	Б
Г	М

Їѡ	С
П	В
Б	М
Г	М

Deasupra stemei se află titlul: *Stihuri în StemaDommniei/MOLDOVENEŞTI* iar dedesupt, versurile:

Capu de bour fiindŭ tare
Aratî putearia celui mare
Acesta chip de buorŭ
Mulţ au biruit fără numîrŭ (Fig. 2 a/b)

care sînt, de fapt, cele ale mitropolitului Varlaam publicate sub stema Moldovei în lucrarea *Şapte taine* [9]. Ele conferă un element de deosebire netă față de ediția cunoscută pînă acum, unde „*Stihurile la luminatulu Gherbu a ţării Moldovei*" sînt o creație a mitropolitului Dosoftei, fiind apoi repetate cu mici modificări și adausuri în toate tipăriturile sale ulterioare.

www.dacoromanica.ro

În prefaţa-dedicaţie textele propriu-zise sînt identice pe exemplarul din ediţia pe care o prezentăm, lipsind însă reclama de deasupra textului слово къ читателю, ce apare în ediţia cunoscută *Bibliografiei româneşti vechi* la f./2/^{v}, /3/, 3/^{v}. Semnătura de la sfîrşitul dedicaţiei, în ediţia cunoscută, este în limba română fiind însoţită de numele lui Simeon tiparnic. În ediţia pe care o prezentăm acum semnătura apare în slavonă : вашемѫ господарскомѫ величествѹ/всѣхъ бл҃гъ wтц х҃а желаетъ и и wбсердно/ молитствѹетъ/досоѳеи митрополит Сѵчавскїи/fără numele tipografului. (Fig. 3 a/b). În continuare, la f.[4]^{v}, deasupra titlului слово къ читателю, frontispiciul este total deosebit în cele două ediţii ; astfel, pe cînd în ediţia cunoscută găsim un frontispiciu mai mic decît lăţimea filei, format din 17 triunghiuri de elemente florale aşezate în şir orizontal — două cîte două şi bază la bază, afară de cel din mijlocul rîndului de jos, care are deasupra o cruce (Fig. 4 b) — în ediţia pe care o prezentăm frontispiciul este format din trei şiruri diferite de elemente florale aşezate paralel şi care se întind pe toată lăţimea filei (Fig. 4 a). Letrina de pe această filă este şi ea deosebită de cea din ediţia cunoscută şi este imprimată cu roşu. Un alt frontispiciu deosebit în cele două ediţii este cel de la f.1. În timp ce în ediţia nou descoperită el are în centru *Cina celor trei îngeri la stejarul din Mamvri* încadrată în elemente florale, în ediţia cunoscută el îl prezintă într-un cadru floral pe Isus Hristos în picioare ţinînd în mîna stîngă un steag cu cruce, iar cu mîna dreaptă binecuvîntînd [10]. În continuare, pînă la f.8^{v} cele două ediţii sînt identice în ceea ce priveşte textul, punerea în pagină, tiparul, ilustraţia şi elementele decorative, la f.8^{v} a ediţiei nou identificată, în dreptul rîndului 13, în chenarul marginal, apare însemnarea prescurtată слп (slava), care nu există în ediţia cunoscută anterior. Alte deosebiri privesc grafia unor cuvinte. Astfel, în ediţia pe care o prezentăm la f.12^{v} rîndul 18, avem grafia *desă* **, pe cînd în unele exemplare din ediţia cunoscută există grafia *deră*, evident o greşeală de tipar ; la fel şi pe fila numerotată greşit 23^{v} (după fila 20), rîndul 10, unde în ediţia pe care o prezentăm apare grafia *cariai*,pe cînd în unele exemplare din ediţia cunoscută anterior se găseşte grafia *carai* ; la fila 33, rîndul 13, în ediţia pe care o prezentăm se află grafia *iai*, pentru ca pe unele exemplare ale ediţiei cunoscute anterior să vedem grafia greşită *ia* ; la fila 40^{v}, rîndul 4, în ediţia pe care o prezentăm observăm grafia *altora*, pe cînd unele exemplare ale ediţiei cunoscute pînă acum întîlnim grafia *iltora* ; la fila 102 în ediţia pe care o prezentăm sesizăm signatura цк, care nu este trecută pe fila respectivă în cele mai multe exemplare din ediţia cunoscută anterior ; la fila 103^{v}, rîndul 6, apare următoarea spaţiere tipografică *cumţîsă/ /vine*, iar în ediţia cunoscută ea este *cum/ /ţî/ /săvine* ; la fila 103^{v}, rîndul 5, în ediţia pe care o prezentăm se poate vedea grafia цwпрєщ, pe cînd în ediţia cunoscută să găsim grafia цопрєщ, la fila 105^{v}, rîndurile 17—18, reprezentînd versurile 61—62 din Psalmul 67, catisma 9, în ediţia pe care o prezentăm sînt :

Muntele Vasanul munte cu nălţîme,
Ceare, pregiur sine măgur cu grăsîme,

pentru ca pe unele exemplare din ediţia cunoscută ele să fie :

Muntele Vasanul muntele de lapte
Ceare pregiur sine înalte măguri înalte

www.dacoromanica.ro

la fila 114, rîndul 1, în ediţia pe care o prezentăm putem observa grafia ч, pe cînd în unele exemplare din ediţia cunoscută anterior să remarcăm grafia чн; la fila 185^{v}, rîndul 14, în ediţia pe care o prezentăm remarcăm grafia *de*, pentru ca pe unele exemplare din ediţia cunoscută anterior să se afle grafia *d* [11].

După compararea exemplarului descoperit de noi cu exemplarele cunoscute anterior, putem afirma, pe baza deosebirilor constatate, că *Psaltirea în versuri* a cunoscut două ediţii diferite, tipărite ambele la Uniev în anul de la facera lumii 7181. O ediţie cuprinzînd acele exemplare identice cu exemplarul descoperit la Biblioteca Centrală Universitară din Bucureşti şi o altă ediţie cuprinzînd exemplarele identice cu acela descris în *Bibliografia românească veche*. Diferenţele constatate, atît în ceea ce priveşte conţinutul cît şi forma, înlătură cu totul, după opinia noastră posibilitatea de a ne afla în faţa unei simple continuări de tiraj, ipoteză în care am avea de a face cu mici deosebiri în imprimarea unor cuvinte sau plasarea diferită a unor mici ornamente tipografice, ştiut fiind faptul că o continuare de tiraj se obţine prin folosirea primului zaţ şi, în asemenea condiţii, deosebirile pot fi numai accidentale. Cu toate acestea, nu se poate exclude în condiţiile intervalului mic de timp care separă cele două ediţii, folosirea unei părţi din materialul tipografic de la o ediţie la alta aşa cum este cazul cu placa xilogravurii *Ţarul Dav/id/*, semnată de Tim Cotowski [12] reprodusă în ambele ediţii la fila 6^{v}, cu o parte din ornamentele tipografice sau cu cea mai mare parte din majusculele folosite la imprimarea textului. De asemenea, pornind de la existenţa în unele exemplare ale ediţiei cunoscute pînă acum a unor grafii sau expresii proprii ediţiei nou descoperite, putem presupune că, dintr-un motiv sau altul, un număr de exemplare sau caiete tipografice ale acestei ediţii nou descoperită şi care vom demonstra că este prima, au rămas în tipografia de la Uniev şi au fost apoi folosite ca atare, prin încorporare în ediţia următoare în continuarea filelor culese din nou pentru aceasta [13].

Exemplarul descoperit la Biblioteca Centrală Universitară din Bucureşti nu este singura dovadă deşi peremptorie, a existenţei acestei ediţii din *Psaltirea în versuri* necunoscută pînă în prezent cercetătorilor vechii noastre culturi. O altă dovadă este constituită de un exemplar al operei în discuţie aflat în colecţiile Bibliotecii Centrale de Stat [14], căruia, incomplet fiind, i s-au înlocuit fila de titlu şi filele cuprinzînd prefaţa-dedicaţie cu copii manuscrise. Aceste copii au fost realizate după un exemplar identic cu cel descoperit de noi. În copiile manuscrise, în afara cîtorva grafii puţin deosebite faţă de textul imprimat ce se pot observa în prefaţa-dedicaţie, care fiind mai lungă a permis copistului să se lase furat de obişnuinţele ortografice ale timpului său, singurul element care atrage atenţia este lecţiunea evident greşită a slovei п (pocoi) din anul зрпд, slab imprimat în textul tipărit, pe care copistul o vede к(caco) obţinînd anul зркд şi afirmînd ca urmare în nota adăugată pentru eventualii cititori necunoscători ai limbii slavone „De la zidirea lumii 7121. De la Hs. 1613" (Fig. 5). Interesant ni se pare faptul că cel ce a copiat textul a încercat să sugereze existenţa chenarului-poartă din exemplarul ce i-a servit ca model printr-o reprezentare schematică a acestui element decorativ. Fidel modelului său, copistul va încheia prefaţa dedicaţie cu reproducerea formulei de salut în limba slavonă, formulă proprie ediţiei nou desco-

www.dacoromanica.ro

perită. În josul ultimei pagini manuscrise se notează: „S-au scris cu mîna după izvodul cel asemenea în tipari găsit la altă de acest feali de Psaltire de Ioan Popescu paroh la Breţcu şi Protopop Haro... 16 iunie 1831" (Fig.6), oferind astfel o preţioasă informaţie despre existenţa şi circulaţia acestei ediţii. Completărilor manuscrise amintite fie că nu li s-a acordat nici o atenţie fie că mai curînd un posesor ulterior, ceva mai bine informat în probleme de bibliografie românească veche şocat probabil de noutatea informaţiilor cuprinse în fila de titlu precum şi de anul copiat greşit, nu a acordat credit celui care a completat iniţial textul şi a procedat la recopierea filelor lipsă după un exemplar identic cu cel descris în *Bibliografia Românească Veche*, anexîndu-le în continuarea primelor copii.

Existenţa a două ediţii dintr-o lucrare, apărute în aceeaşi localitate în cursul unui singur an, ridică cercetătorului probleme legate de motivele ce au determinat apariţia lor într-un interval atît de scurt, ordinea în care ele au fost tipărite, precum şi de eventuala lor datare. Pentru a încerca să răspundem la întrebările puse ne putem sprijini pe informaţiile furnizate de: manuscrisul autograf al *Psaltirii în versuri* păstrat la Biblioteca Academiei R.S.R. [15], scrisoarea din 26 ianuarie 1671 adresată de Gheorghe Duca Stavropighiei din Liov [16], şi bineînţeles, pe cele două ediţii în discuţie.

Din coroborarea informaţiilor furnizate de diversele surse amintite se poate imagina, cu şanse de acreditare, drumul parcurs de opera în discuţie de la manuscris la textul tipărit şi, o dată cu aceasta, motivaţia demersului editorial ce ne-a oferit două ediţii dintr-o operă majoră a culturii româneşti în frămîntata perioadă de istorie românească din cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, perioadă aflată din punct de vedere cultural sub semnul umanismului.

Se pare că drumul spre tipar a început încă din anul 1671, atunci cînd Gheorghe Duca se interesa prin scrisoarea din 26 ianuarie, mai sus amintită, de preţul la care tipografia Stavropighii din Liov ar fi dispusă să îi imprime 400 de psaltiri şi 200 de cazanii în limba română cu caractere chirilice, destinate „poporului care nu ştia slavoneşte", anunţînd, cu această ocazie, şi trimitera textului psaltirii ce urma să fie imprimată [17]. Textul trimis este considerat de N. Iorga a fi cel al *Psaltirii în versuri* tradusă de Dosoftei [18], marele istoric nu stăruie însă în a oferi o argumentaţie acestei aserţiuni. Ni se pare că discuţia se poate relua cu influenţe benefice asupra încercării de a defini cît mai exact, complexul editorial, conturat de descoperirea noii ediţii a *Psaltirii în versuri*.

Este cunoscut faptul că manuscrisul operei în discuţie a fost dedicat de traducătorul său lui Gheorghe Duca, mai puţin s-a insistat pe momentul dedicaţiei, moment ce în actuala conjunctură ni se pare foarte important. Credem că dedicaţia a fost făcută, probabil, spre finele anului 1670, fiind semnată încă „Dosothei smeritul episcop al Romanului". Supoziţia se poate susţine şi pe baza interpretării unor informaţii pe care însuşi Dosoftei le dă spre procesul de elaborare al acestei opere, el afirmă, pe fila de titlu a ediţiei cunoscute pînă în prezent, că Psaltirea a fost „pre verşuri tocmită în cinci a/n/i cu osîrdie mare", după ce, în prealabil, a fost „„cu lungă osteneală în mulţi a/n/i socotită şi cercată prin sfintele cărţi". Înseamnă că, dacă admitem anul 1670 ca punct final al

www.dacoromanica.ro

muncii de versificaţie, putem considera, după afirmaţia mai sus citată a lui Dosoftei, că ea a început aproximativ în 1665—1666 şi dacă luăm în considerare şi faptul că traducerea s-a făcut cu „lungă osteneală" şi a necesitat să fie „mulţi a/n/i socotită şi cercată prin sfintele cărţi" putem sesiza dificultăţile pe care le-a întîmpinat traducătorul în găsirea şi redarea în limba română a sensurilor originalului. Greutăţile întîmpinate în timpul traducerii, de el un prelat învăţat, i-au sugerat ideea să pregătească pentru cititori deslușirile ermeneutice necesare, deslușiri pe care, aşa cum declară în Cuvînt către cititori [19], l-a solicitat viitorului Patriarh al Ierusalimului Dositei, în timpl vizitei sale la Iaşi în 1664 pe cînd era arhidiacon al Patriarhului Nectarie [20]. Ni se pare posibil să admitem solicitarea acestor deslușiri înaintea trecerii la versificaţie, atît pentru faptul că necesitatea lor a fost sesizată de Dosoftei, aşa după cum arată, în momentul traducerii, ea nefiind legată de forma de prezentare, vers sau proză, a textului davidic, ci de conţinutul său, cît şi datorită faptului că, dacă am socoti solicitarea lor la sfîrşitul versificării, am împinge începutul acestei opere prea mult în urmă pe la mijlocul deceniului al şaselea al secolului, atunci cînd nici vîrsta, nici preocupările lui Dosoftei nu credem că fac posibilă abordarea unui astfel de proiect [21]. Iar dacă socotim că indicaţiile au fost cerute înainte de a se începe traducerea, folosind aceleaşi elemente de calcul, ajungem la data de încheiere propusă iniţial, cu observaţia că perioada rămasă pentru traducerea propriu-zisă ar fi cam mică, circa 2—3 ani. Admiterea anului 1670 ca moment al dedicării manuscrisului *Psaltirii în versuri* lui Gheorghe Duca face posibil ca la 26 ianuarie 1671 acesta să se fi aflat în posesia unui text în limba română pe care să-l poată trimite la Liov spre tipărire. Cert este că, la scurtă perioadă după aceasta, în iulie 1671 [22] învăţatul Episcop de Roman va fi ridicat de Gheorghe Duca în scaunul mitropolitan. Astfel Dosoftei, care avea pe atunci 47 de ani [23] devenit deţinătorul puterii spirituale supreme în ţară şi dispunînd de importantele resurse economice ale mitropoliei, va căpăta posibilitatea să îşi creeze o extrem de favorabilă poziţie pentru abordarea vastului său program de traduceri, program cu fundamentale implicaţii în devenirea spiritualităţii româneşti.

Dar dincolo de această ispititoare concordanţă între dedicaţia manuscrisului, scrisoarea lui Gheorghe Duca către Stavropighia lioveză şi înălţarea în scaunul mitropolitan a lui Dosoftei, elemente ce par că se leagă între ele, sînt şi alte împrejurări şi fapte ce par să susţină aserţiunea lui N. Iorga privitoare la trimiterea manuscrisului *Psaltirii în versuri* spre imprimare.

Aceste împrejurări sînt constituite de situaţia deosebită, în secolul al XVII-lea, a bisericii ortodoxe ce se vedea confruntată cu o puternică acţiune de penetraţie a diferitelor culte reformate şi a catolicismului contrareformei, penetraţie, care, dacă nu ar fi fost contracarată prompt şi eficient, nu s-ar fi mărginit şi nu ar fi putut să se mărginească, în condiţiile politice din sud-estul Europei, numai la o chestiune dogmatică sau alta, ci ar fi avut implicaţii mult mai profunde în sfera structurilor politice sau chiar naţionale, din această parte a Europei [24]. În atari condiţii ni se pare puţin probabil ca textul trimis la Liov spre tipărire, şi despre care scrisoarea din 26 ianuarie 1671 spunea în mod categoric că era în

www.dacoromanica.ro

limba română, să fie cel al unei Psaltiri tipărită anterior în Transilvania, ediţii care fiind lipsite de binecuvîntarea formală a unui vlădică ortodox putea, eventual, trezi bănuieli de eterodoxie [25]. Situaţia ar fi fost inacceptabilă pentru o carte a cărei tipărire urma să fie finanţată de un domn al Moldovei, care alături de Ţara Românească, juca un binecunoscut rol de bastion al formelor de gîndire şi civilizaţie nemusulmane din sud-estul european, şi care deci, nu putea admite nici o sugestie doctrinară de sorginte apuseană [26] într-o lucrare apărută sub patronajul său, de aici o mare grijă pentru problemele menţionate. În acest sens trebuie să nu uităm că ne aflăm într-o epocă de bogată activitate sinodală, activitate în care prezenţa românească a fost remarcabilă, astfel încît problemele erau încă vii în capitala Moldovei şi nu puteau să nu fie în atenţia lui Gheorghe Duca, ce se voia un continuator al lui Vasile Lupu [27], probabil şi în planul relaţiilor cu biserica răsăriteană.

Trimiterea manuscrisului *Psaltirii în versuri* la Liov ar putea ridica problema recuperării sale în vederea realizării ediţiilor de la Uniev. Problema ni se pare totuşi secundară, ea găsindu-şi două posibile rezolvări, fie prin existenţa mai multor copii, pentru că manuscrisul păstrat este evident realizat de un copist şi poartă intervenţiile ulterioare ale lui Dosoftei, fie că el l-a putut recupera cu uşurinţă datorită atît poziţiei sale oficiale, cît şi relaţiilor cu unchiul său Chiriac Papară, fost epitrop al şcolii Stavropighiei din Liov [28], pentru care Dosoftei, la rîndul său, va interveni ulterior pe lîngă Patriarhul Ioachim al Moscovei, în vederea protejării sale împotriva persecuţiilor episcopului unit Iosif Şumleanski [29].

Mult mai importantă ni se pare întrebarea : de ce opţiunea pentru o psaltire versificată? Psaltirea în proză este folosită în practica liturgică ortodoxă [30], dar cea în versuri nu este admisă în cult, considerîndu-se a nu fi cunoscută tradiţiei. Răspunsul la întrebare, răspuns care ar face plauzibilă, prin motivaţia intrinsecă, ipoteza trimiterii textului *Psaltirii în versuri* la Liov spre imprimare şi care ar justifica în acelaşi timp interesul faţă de cele două ediţii de la Uniev, are mai multe surse : ansamblul operei lui Dosoftei, textul în discuţie, anumite aspecte ale vieţii religioase din această perioadă.

Ansamblul operei lui Dosoftei este marcat de consecvenţa cu care mitropolitul urmărea consacrarea limbii poporului în serviciul liturgic, consacrare înţeleasă de el în perspectiva mai largă a unui dorit progres cultural, menit să facă accesibilă cartea adresată tuturor românilor, căreia îi atribuia un rol important ca mijloc de edificare a conştiinţei naţionale. În acest sens Dosoftei şi-a stabilit o adevărată strategie editorială, şi debuta în chip firesc cu o carte din categoria celor de lectură şi îndrumare religioasă. El se situa astfel, pentru început, în cadrele mai generale de traducere în limba poporului a cărţilor exegetice, fenomen acceptat de acum de lumea ortodoxă, pentru ca, în timp, o dată cu întărirea poziţiei sale, să traducă în limba română şi să impună în folosinţă cărţile de bază ale cultului, Liturghierul şi Molitvelnicul, făcînd astfel ca pentru prima dată, în spiritualitatea ortodoxă şi într-o ţară ce nu aderase la Reformă, limba poporului să capete consacrarea liturgică, fenomen de importanţă fundamentală pentru evoluţia civilizaţiei româneşti. Alegerea s-a oprit asupra Psaltirei, carte de mare audienţă în cultura noastră feudală, ea a cunoscut în intervalul 1508—1830 96 de ediţii [31], care, permiţîndu-i lui

www.dacoromanica.ro

Dosoftei să-şi realizeze chemarea poetică, corespundea în fapt cel mai bine intenţiei sale. Traducătorul declarînd în prefaţa-dedicaţie a acestei căţi de „intenţie poetică" [32] că : „precum am putut mai frumos, am tîlcuit ş-am scris ... să poată trage hirea omului către cetitul ei" [33] ne dezvălue limpede intenţia sa de a contribui la edificarea unui cadru aperceptiv, propice receptării la un nivel de înţelegere superior a anumitor texte ale spiritualităţii sud-est europene, a căror traducere în limba română devenise o necesitate stringent resimţită. Găsim, în acelaşi timp, în această declaraţie a traducătorului şi o anumită reflectare a conceptului umanist referitor la rolul autorului în formarea publicului cititor.

În sfîrşit, opţiunea pentru forma versificată a psaltirii îşi găseşte un sprijin în replica ce se impunea dată infiltraţiilor eterodoxe care apar în această perioadă prin canalul rugăciunilor în versuri ce se răspîndesc acum în Transilvania şi cărora psalmii versificaţi, cu măestrie poetică şi acurateţe dogmatică de Dosoftei, li se puteau opune cu succes [34].

În contextul amintit credem că se poate reţine ideea potrivit căreia prima încercare de a publica *Psaltirea în versuri* datează din anul 1671, precum şi aceea că sînt argumente suficiente care să ilustreze interesul pentru cartea în discuţie, interes ce ar putea justifica apariţia ei în două ediţii.

Tratativele cu Stavropighia din Liov nu au avut succes, şi în condiţiile crizei interne provocate de răscoala lui Hîncu şi Durac, şi a campaniei turceşti împotriva Cameniţei, campanie care avea să-i aducă mazilirea, Gheorghe Duca nu a mai avut posibilitatea să se ocupe de iniţiativa sa editorială.

La 20 august 1672 Ştefan Petriceicu este ales domn al Moldovei în locul lui Gheorghe Duca. În condiţiile arătate hotărăşte Dosoftei să demareze programul său de traduceri şi ca atare purcede la editarea pe speze proprii a *Psaltirii în versuri*, această operă de profundă şi îndelungată elaborare intelectuală a cărui rol în programul său editorial l-am subliniat. Publicarea se va realiza la Uniev, în tipografia mînăstirii ortodoxe de acolo, încă un indiciu, credem noi, că proiectul ediţiei de la Liov a lui Gheorghe Duca nu s-a realizat datorită probabil pretenţiilor materiale exagerate ale Stavropighiei lioveze. În condiţiile în care imprimarea se face pe spezele lui Dosoftei înţelegem de ce numele domnitorului Ştefan Petriceicu nu apare pe fila de titlu a acestei ediţii din care face parte şi exemplarul descoperit la Biblioteca Centrală Universitară din Bucureşti.

Raporturile politice interne evoluează în acest timp şi Ştefan Petriceicu domnul, pe care cronica ni-l înfăţişează ca „om blînd şi slab la domnie", se va întîlni cu Dosoftei pe poziţia unei ferme orientări anti-otomane şi filo-polone. Animat de un patriotism fierbinte, mitropolitul-poet se va afla cu toată convingerea în tabăra celor ce vor lupta împotriva apăsării turceşti. Această orientare politică îşi va găsi o posibilitate de reflectare chiar şi în traducerea şi versificarea psalmilor, acolo unde textul davidic cîntă victoriile asupra vrăşmaşilor sau deplînge umilinţele vechilor evrei, traducătorul află un prilej admirabil ca printr-o licenţă poetică, ce îi permite să vorbească de creştini înainte de Hristos, să dea glas simţămintelor sale şi astfel apare identificarea păgîn-turc şi evreu-creştin (moldovean).

www.dacoromanica.ro

Dar opţiunea lui Dosoftei nu este numai una de ordin intelectual ci este una directă, angajantă, mitropolitul aflîndu-se alături de Ştefan Petriceicu în tabăra lui de la Hotin încă de la 20 iunie 1673 [35] iar după lupta din 10—11 noiembrie împotriva polonezilor, luptă în care domnii români au trădat pe turci, şi după retragerea lui Ştefan Petriceicu din decembrie 1673 de la Movila Râbîiei [36] el îl va urma pe acesta în exilul său polonez. Apropierea dintre cei doi va fi atît de strînsă încît în pofida sprijinului pe care Gheorghe Duca l-a acordat lui Dosoftei, atît prin ridicarea lui în scaunul mitropolitan cît şi prin sprijinirea întregii sale activităţi editoriale, atunci cînd, după asediul Vienei, Ştefan Petriceicu va reveni în Moldova pentru a reocupa tronul, Dosoftei va fi alături de el. Astfel, la 1 ianuarie 1684, deci înaintea capturării lui Gheorghe Duca de către potgheazul căpitanului Bainski la 4 ianuarie 1684 [37], mitropolitul se afla în fruntea semnatarilor unei petiţii adresate ţărilor Rusiei în numele lui Ştefan Petriceicu, a clerului şi a boierilor prin care se solicita ajutor împotriva turcilor [38], Dosoftei va pleca de altfel în fruntea unei delegaţii pentru a susţine această cerere astfel, încît îl vom găsi la 3 martie 1684 la Kiev, oprit în drumul său spre Moscova de carantina declarată, el răspunzînd acolo la întrebările puse în legătură cu scopul călătoriei sale [39].

În condiţiile acestei apropieri politice şi flatat de dedicaţia lui Dosoftei de pe ediţia întîia a *Psaltirii în versuri*, Ştefan Petriceicu hotărăşte, probabil, să susţină financiar reeditarea acestei lucrări, pe care Dosoftei nu a putut, presupunem să o editeze într-un tiraj convenabil. Acest lucru va impune o nouă redactare a filei de titlu, în care acum trebuia inclus şi numele celui ce finanţa noua ediţie, astfel încît, textul amplificîndu-se, se va renunţa la frumoasa xilogravură ce orna, după cum am arătat, fila de titlu a ediţiei anterioare. În intervalul de timp ce separă cele două ediţii Dosoftei a compus şi primele sale „stihuri la... gherbu ţării" pe care le va include în ediţia cea nouă în locul celor ale lui Varlaam.

Din datele prezentate putem trage concluzia că exemplarul descoperit de noi face parte din prima ediţie a *Psaltirii în versuri*, iar exemplarele cunoscute *Bibliografiei româneşti vechi* fac parte din cea de a doua ediţie.

În privinţa datării fiecărei din cele două ediţii, trebuie să pornim de la observaţia că ambele sînt datate în sistemul erei bizantine la 7181 şi, avînd în vedere că în acest sistem cronologic, anul începe la 1 septembrie, cele două ediţii trebuiesc plasate în timp în intervalul 1 septembrie 1672 — 31 august 1673.

Prima ediţie din *Psaltirea în versuri* a apărut probabil fie la sfîrşitul anului 1672, lunile noiembrie-decembrie, nu mai devreme, avînd în vedere că iniţiativa editării a fost luată după mazilarea lui Gheorghe Duca, şi luînd în calcul timpul necesar pentru tratative, trimiterea textului manuscris la Uniev şi tipărirea lui, fie, mai degrabă, la începutul anului 1673, lunile ianuarie-martie, dacă pe lîngă cele deja amintite ţinem seama şi de situaţia neprielnică oricărei iniţiative culturale ce a domnit în Moldova pînă la 20 octombrie 1672, dată la care începe retragerea armatei turceşti [40] participantă la luarea Cameniţei. Pornind de la aceleaşi elemente cronologice, precum şi de la evenimentele politice interne şi externe ale momentului, putem presupune că a doua ediţie a apărut în vara anului 1673, probabil în lunile iulie-august. Intervalul dintre cele

www.dacoromanica.ro

două ediţii fiind marcat de apropierea politică dintre Dosoftei şi Ştefan Petriceicu, apropiere despre care am vorbit anterior şi care a făcut posibilă această a doua ediţie.

Deosebit de importantă ni se pare această primă ediţie prin informaţiile pe care le aduce privind limba după care s-a realizat traducerea lucrării. Astfel, pe fila de titlu a ediţiei întîia din *Psaltirea în versuri* se afirmă clar: „*din Greceaşte în Limbă Rumăneaşcă pre stihuri Tlăcuittă*" Dacă asociem informaţia amintită cu afirmaţia pe care Dosoftei o face în *Psaltirea slavo-română*, apărută la Iaşi în 1680, şi a cărui text românesc în proză, tradus probabil mult înaintea tipăririi [41], a constituit după unii cercetători unul din izvoarele folosite pentru realizarea ediţiei versificate [42], afirmaţie potrivit căreia „s-au tălmăcit de pre izvodulu lui S-tii Ieronim, carile-i elineşte, şi latineşte, şi evreiaşte" [43], ni se pare foarte posibil ca Dosoftei să fi realizat traducerea sa după o ediţie în limba greacă a *Vulgatei*. Folosirea *Vulgatei* a fost demonstrată de H. Misterski [44] care, comparînd *Psaltersz Dawidow* a lui Jan Kochanowski, tradusă în mod cert după una din cele mai vechi ediţii ale *Vulgatei*, cu *Psaltirea în versuri* şi cu textul *Vulgatei*, ajunge la concluzia surprinzătoare că unele expresii, din acest izvor comun pentru cele două traduceri, care nu apar la J. Kochanowski, considerat de foarte mulţi cercetători ai culturii noastre vechi ca izvorul principal al lui Dosoftei, vor fi găsite în traducerea românească care astfel rămîne mai fidelă textului original, deci *Vulgatei* Aserţiunea ni se pare cu atît mai întemeiată, dacă stăruim puţin asupra personalităţii şi formaţiei spirituale a traducătorului. Personalitate de largă conştiinţă umanistă, Dosoftei, cunoscător al limbilor greacă, latină, slavonă poloneză, rusă şi ucraineană, format la colegiul de la Trei Ierarhi şi la unul din marile centre culturale poloneze [45] cu temeinice cunoştinţe de filologie, istorie, teologie dogmatică şi patristică, era în măsură să sesizeze cu exactitate importanţa fundamentală, pentru consacrarea limbii româneşti în biserică, a acurateţii dogamtice a oricărei traduceri. În aceste condiţii era firesc ca un erudit de talia sa să apeleze în cea mai pură manieră umanistă la izvorul de bază al oricărei traduceri din Vechiul Testament la *Septuaginta*. Nu trebuie omisă nici opinia care domnea la acea dată în spiritualitatea ortodoxă asupra limbii greceşti, despre care un personaj de mare influenţă în ţările române cum era Patriarhul Dositei al Ierusalimului spunea că: „limba greacă este adevărata interpretă a raţiunii şi înţelepciunii sufletului, numai graţie ei percepem deplin sensurile ce închide în sine cărţile sfinte Noul şi Vechiul Testament, care în ce priveşte pe cel din urmă, atît textul ebraic cît şi celelalte traduceri nu ne dau putinţa să-l pricepem deplin ci numai Septuagesima ne dă această posibilitate" [46] şi nu putem de asemenea omite influenţa deosebită pe care acest prieten şi ocrotitor a lui Dosoftei [47] o avea probabil asupra lui.

Temeinicia cunoştinţelor sale de limbă greacă, atestată de toate traducerile făcute de Dosoftei din această limbă în limba română şi tipărite la Iaşi, precum şi cele din limba greacă în limba rusă, efectuate în timpul celui de-al doilea exil al său în Polonia şi rămase în manuscris [48] dovedesc, credem noi, posibilităţile sale de abordare a acestei traduceri din limba *Septuagintei*, deşi existenţa *Psaltirii slavo-române* cu textul său paralel slavon şi român şi a motto-urilor în limba slabvonă la *Psalirea în*

www.dacoromanica.ro

versuri au putut crea impresia că avem de a face cu o traducere din limba slavonă. Prezența motto-urilor în limba slavonă în *Psaltirea în versuri* și editarea Psaltirii în proză cu text paralel slavon și român nu se datoresc neapărat faptului că izvorul principal al traducerii a fost un text slavon ci, credem noi, mai curînd într-o încercare de a demonstra exactitatea și acurateţea ortodoxă a textului tradus prin comparație cu „limba sacră", consacrată pînă la acea dată în biserica română, așa după cum am arătat. În această privință, prima ediție a *Psaltirii în versuri* ne oferă un răspuns categoric, traducerea a fost făcută din limba greacă. Luînd în considerație afirmația lui Dosoftei despre traducerea *Psaltirii slavo române*, amintită mai sus, se poate constata maniera umanistă de abordare a acestei traduceri, prin folosirea în spirit critic a mai multor, izvoare, manieră ilustrativă pentru deschiderea intelectuală și angajarea umanistă a traducătorului. Că printre aceste izvoare s-a numărat și un text în limba slavonă imprimat în Polonia al Psaltirii reise clar din afirmația pe care o face autorul atunci cînd, explicînd înțelesul cuvîntului конец, va spune că „așa cum am cetit la psăltirea ce leșească, slavinească" [49] dar acest izvor a fost unul secundar și folosit probabil pentru alegerea motto-urilor.

Opțiunea pentru un text în limba greacă ca izvor principal al traducerii își poate găsi o eventuală justificare suplimentară în tendința mai generală în spiritualitatea ortodoxă de revizuire a textelor slavone după originalul grecesc, întrucît se constatase strecurarea, în timp, a numeroase erori cu posibile repercursiuni dogmatice importante. Mișcarea cuprinsese mai ales biserica rusă, într-o formă severă în timpul Patriarhului Nicon și ceva mai nuanțat și ponderat în timpul Patriarhului Ioachim [50], corespondentul și sprijinitorul lui Dosoftei, cel care-l va atrage ulterior în mișcarea de edificare dogmatică a mitropoliților din Ucraina, prin traducerea unor texte fundamentale din greacă în rusă. În contextul amintit, înclinațiile umanistului Dosoftei au primit un sprijin suplimentar din partea ierarhului Dosoftei, racordat plenar prin structura sa intelectuală la toate mișcările spirituale ale momentului. Traducerea din limba greacă a textului poate, eventual, repune în discuție problema cunoașterii de către Dosoftei a Psaltirii traduse și versificate în limba greacă populară de către Gheorghe Palamed și care circula în manuscris în acea perioadă [51]. Dar ceea ce este cu adevărat important, este faptul că pentru prima dată în Europa de răsărit psalmii versificați au fost tipăriți și că această operă, adevărat act de naștere al poeziei românești, neadmisă în practica liturgică, a cerut ca simplă lectură de suflet, așa cum demonstrează recenta descoperire prezentată acum, două ediții. Faptul este, credem, cea mai bună dovadă că *Psaltirea în versuri* a apărut dintr-o necesitate proprie a spiritualității românești aflată într-o perioadă de mare avînt, ilustrat de activitatea unor personalități remarcabile ca Miron Costin, Nicolae Milescu, Constantin Cantacuzino și, bineînțeles, Mitropolitul Dosoftei.

N O T E

[1] P. P. Panaitescu, *Începuturile literaturii în limba română*, în P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 365.

www.dacoromanica.ro

[2] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 251.

[3] V. Cândea, *Umanismul românesc*, în V. Cândea, *Raționea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca 1979, p. 12—13.

[4] C. Papacostea-Danielopolu și L. Demény, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (sec. XVII—XIX)*, București, 1980, p. 151.

[5] I. Bianu, N. Hodoș și D. Simonescu, *Bibliografia românească veche. 1508—1830*, tom I—IV, București, 1903—1944. (În continuare *B.R.V.*).

[6] Ne permitem să observăm că *B.R.V.* cuprinde în realitate 2028 de titluri prin adăugirea titlurilor necuprinse în numerotarea continuă a volumelor și care apar astfel la rubricile „adugiri" : t.I 6_1 la p. 513 ; 16_1 la p. 526 ; 18_1 la p. 529 ; 35_1 la p. 532 ; 132 la $_1$ p. 539 ; 139_1 la p. 540 ; 150_1 la p. 541 ; 151_1 la 543 ; 164_1 la p. 551 ; t. III 1175_a la p. 717 ; 1194_a la p. 717. Menționăm că la t.IV aceste „adăugiri" : 114_a la p. 160 și 308_a la p. 125 și 161 au fost luate în calcul numai prefața volumului semnat de Radu Rosetti care indică pentru acest tom 491 de referințe bibliografice față de cele 489 rezultate din numerotare.

[7] D. Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tîrgoviște, 1973, 342 p.

[8] *B.R.V.*, I, 65 ; p. 209.

* În ilustrarea articolului, atunci cînd se impunea compararea între cele două ediții, am marcat cu litera a imaginile reproduse după ediția nou descoperită iar cu litera b imaginile reproduse după ediția cunoscută anterior. Imaginile paralel fiind grupate în cadrul aceleiași figuri numerotate cu cifre arabe.

[9] *Șapte Taine ale besearecii*, Iași, 1644, f. 1^v.

[10] Apare în două exemplare complete de la B.A.R.S.R. ; N.A. Ursu nu semnalează această deosebire în ediția critică a *Psaltirii în versuri* apărută la Iași în 1974.

** În transcrierea exemplelor am respectat fidel ortografia din textele tipărite precum și spațierile tipografice din texte.

[11] Pentru comparație s-au folosit cele 6 exemplare ale *Psaltirii în versuri* de la B.A.R.S.R. și Dosoftei, *Psaltirea în versuri* 1673, ed. critică de N. A. Ursu, Iași, 1974.

[12] Dragoș Morărescu, *Xilogravura cărții românești din sec. XVI—XVII*. Lucrare în manuscris, pentru accesul la care mulțumim autorului.

[13] Nu trebuie omis nici faptul că foarte multe exemplare ale acestei tipărituri sînt incomplete, lipsind de obicei primul caiet tipografic, astfel încît atribuirea respectivelor exemplare la o ediție sau alta este foarte dificilă.

[14] *B.C.S. Colecții speciale*. Cotă C.V.R. 65/1, inv. C.V. rom. 2033. Volumul provine din colecțiile fostei Biblioteci a Fundației Brătianu.

[15] *B.A.R. mss. rom.* 446.

[16] E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. II, *Documente ... culese din archive și biblioteci polone ...*, de I. Bogdan, vol. III, București, 1900, p. 84.

[17] *Ibidem*.

[18] N. Iorga, *Istoria literaturii române*, ed. II, vol. I, București, 1925, p. 386.

[19] *B.R.V.*, I, p. 213.

[20] P. P. Panaitescu, *Patriarhul Dositei al Ierusalimului și Mitropolitul Dosoftei al Moldovei cu prilejul unei scrisori inedite*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXIV, 1946, nr. 1—3, p. 100.

[21] Vezi : N. Grigoraș, *Originea, formația și preocupările poetice ale Mitropolitului Dosoftei*, în „Revista de istorie", 27, 1974, nr. 10 ; Șt. Ciobanu, *Dosoftei Mitropolitul Moldovei și activitatea sa literară*, Iași, 1918.

[22] M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 94.

[23] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904, p. 178.

[24] V. Cândea, *op. cit.*, p. 13.

[25] P. P. Panaitescu, *Începuturile literaturii în limba română*, în P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1971, p. 347.

[26] V. Cândea, *op. cit.*, p. 12—13.

[27] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 279.

[28] M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 94—95.

[29] S. Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în secolul al XVII-lea*, în „Analele Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.", S. II, t. XXXIV, 1911—1912, p. 1196—1197.

[30] T. Negoiță, *Psaltirea în cultul Bisericii Ortodoxe*, București, 1940.

[31] D. Bădără, *La Contribution à l'application du principe de la „vedette uniforme de titre" a certains livres roumains anciens*, în *Books, Libraries, Information. 1*, București, 1982, p. 97.

[32] A.Z.N. Pop *Glossări la opera Mitropolitului Dosoftei*, Cernăuți, 1944, p. 27.

[33] *Psaltire a Sfîntului Prorocu David*, Uniev, 1673, f./3/^{v}.

www.dacoromanica.ro

[34] S. Porcescu, *Activitatea cărturărească a Mitropolitului Dosoftei*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", L, 1974, nr. 9—12, p. 830.
[35] N. Iorga, *Istoria literaturii române*, ed. II, vol. I, București, 1925, p. 371.
[36] C. C. Giurăscu, *Istoria românilor*, vol. III, part. 1, București, 1942, p. 144.
[37] *Ibidem*, p. 150—152.
[38] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 1197—1200.
[39] *Ibidem*, p. 1200—1203.
[40] C. C. Giurăscu, *op. cit.*, p. 143.
[41] Socotim că se poate avanse ipoteza că textul românesc al *Psaltirii slavo-române*, a constituit inițial o fază de lucru în elaborarea *Psaltirii în versuri* pornindu-se de la disocierea clară pe care traducătorul o face pe fila de titlu a ediției cunoscută *B.R.V.* din această lucrare între traducerea propriu-zisă despre care spune că „din s/f/i/ntele scripturi a S/f/i/nților părinți dascălilor s/f/i/ntei besiareci, cu lungă osteneală în mulți a/n/i socotită și cercată prin s/f/i/ntele cărți" și versificare care „deaciea pre versuri tocmită". Ulterior s-a adăugat cu titlu probatoriu și din rațiuni didactice textul slavon continuînd astfel o tradiție datînd încă din timpul traducerilor tipărite de Coresi.
[42] G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, București, 1969, p. 204.
[43] *B.R.V.*, I, p. 230.
[44] H. Misterski, *Izvoarele „Psaltirii în versuri"* a *lui Dosoftei*, în „Românoslavica", XVII, 1970, p. 255—256.
[45] N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 1490.
[46] P. P. Panaitescu, *Patriarhul Dositei al Ierusalimului și Mitropolitul Dosoftei al Moldovei cu prilejul unei scrisori inedite*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXIV, 1946, nr. 1—3, p. 99
[47] *Ibidem*,
[48] Șt. Ciobanu, *op. cit.*, 141—206.
[49] *Psaltire a Sfintului Prorocu David*, Uniev, 1673, f. 99.
[50] A.Z.N. Pop, *op. cit.*, p. 38—40.
[51] D. Russo, *Studii istorice greco-române*, vol. I, București, 139, p. 147—148

UNE ÉDITION INCONNUE DE „PSALTIREA ÎN VERSURI" (PSAUTIER EN VERS) DE DOSITHÉE

Résumé

L'auteur présente une édition inconnue de „Psaltirea în versuri (Psautier en vers) traduite en roumain par le métropolite Dosithée et publiée à Uniev en 1673.

La différence entre cette édition et celle connue jusqu'à présente consiste dans la rédaction et l'impression tout à fait différente de la page de titre, dans l'inclusion de quelques vers du métropolite Varlaam et de petits changements supplémentaires. Sur la base des nouvelles donneés fourinies par le titre on établit que nous avons affaire avec la première édition de cet ouvrage et que sa traduction a été faite du grec.

www.dacoromanica.ro

Fig. 1a

www.dacoromanica.ro

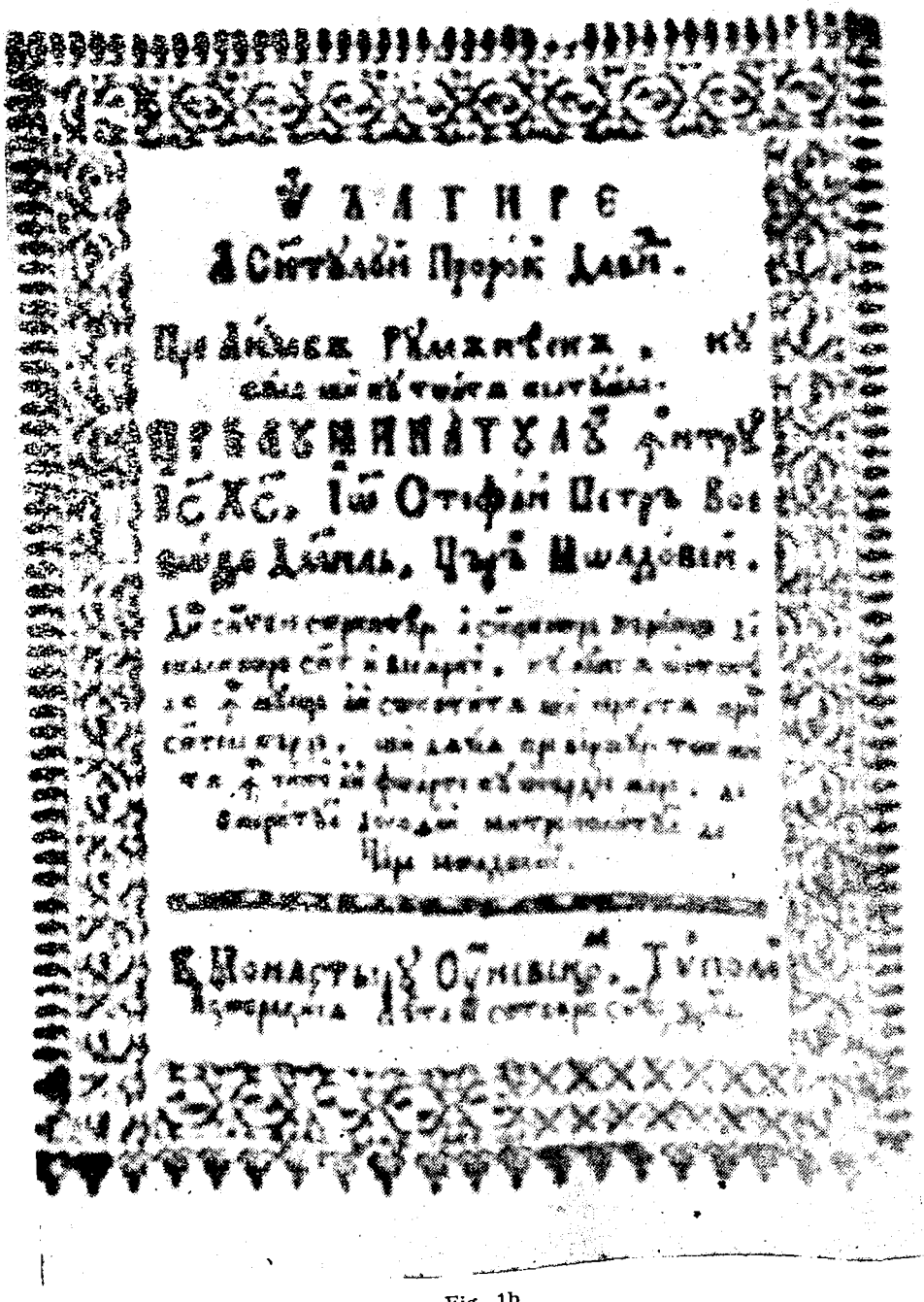

Fig. 1b

www.dacoromanica.ro

Fig. 2a

www.dacoromanica.ro

Fig. 2b

www.dacoromanica.ro

Сѣ҃ѡ примѣцѣ мѣріа тѣ ка сѣпѣдѣ чѣ дѣ
тый дѣгрѣдѣ, шѣ прѣ ной рѣгѣторіи мѣрі
тѣлѣ҃ѣ милостивѣ. ☩трѣтѣмѣ дѣрѣвѣнѣ
дѣ҃нѣ дѣмѣѣдѣ, ☩дѣлѣбѣгатѣ шѣ нѣроч҃ѣ,
дѣ҃нѣ мѣрінтѣлѣ. ☩трѣмѣла сѣцѣ кѣлѣ
кѣтрѣ ч҃ѣтѣ, шѣ лѣдѣ сѣ҃тѣ нѣмелѣй сѣ҃
дѣ҃кѣрѣ.

Вѣшемѣ Госпедѣрѣкомѣ вѣлѣчѣствѣ,
вѣ҃ѣ҃ѣ вѣ҃гѣ ѿ҃ ѡ҃ѣ жѣлѣѣ҃ѣ ѣ҃ ѣ҃ѣдѣ
молѣтвѣѣ҃ѣ.

Fig. 3a

www.dacoromanica.ro

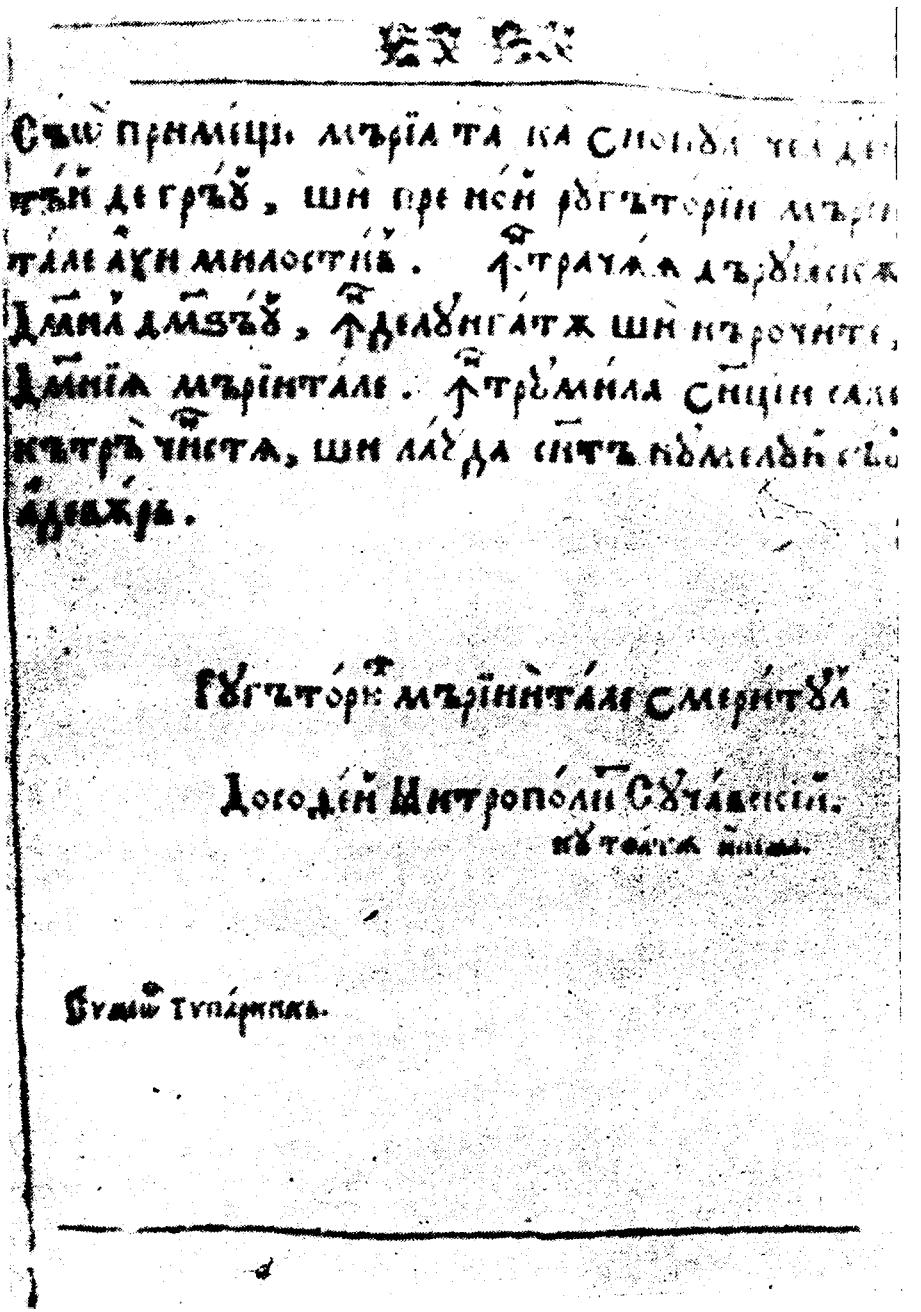

Fig. 3b

www.dacoromanica.ro

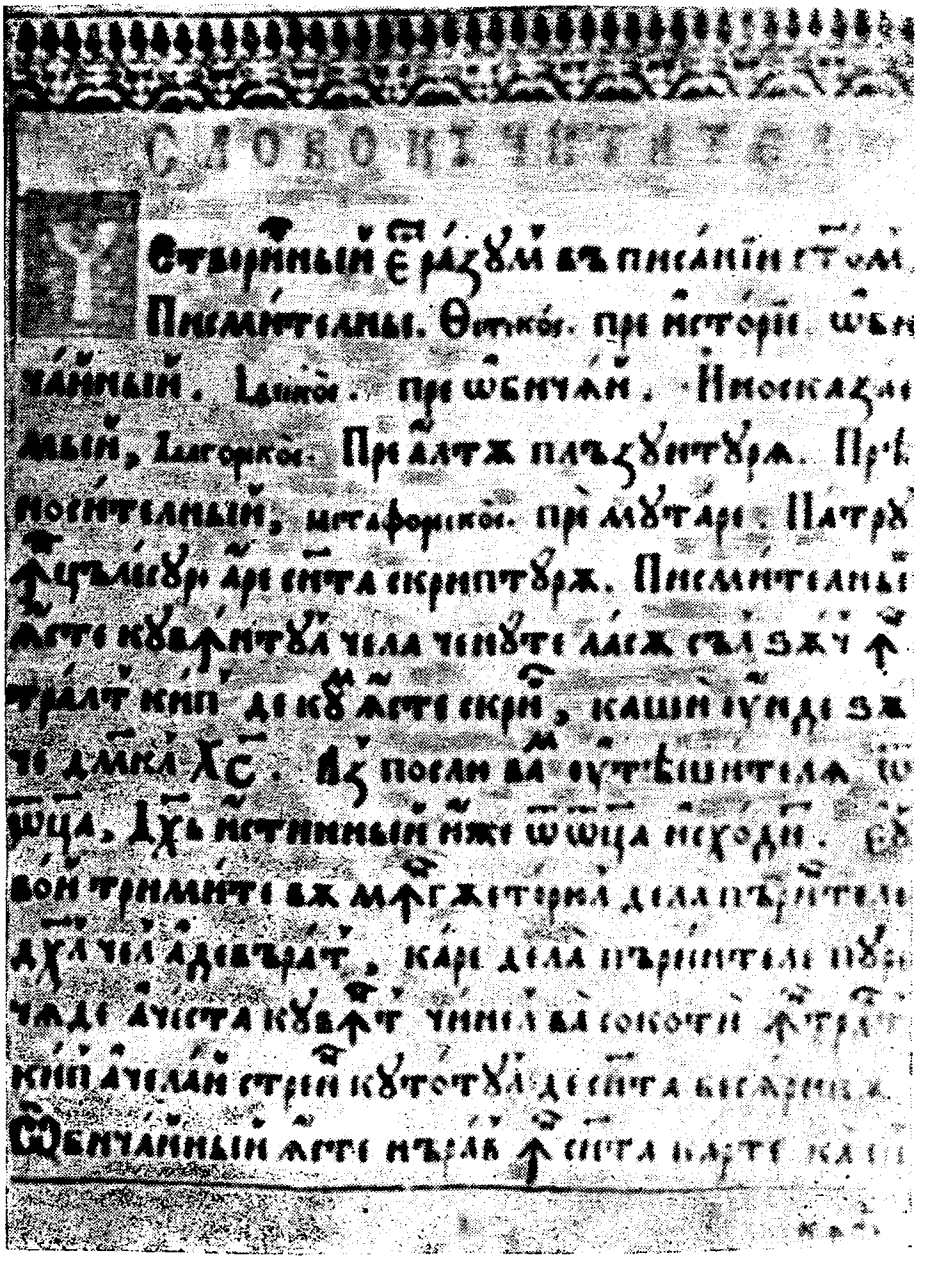

Fig. 4a

www.dacoromanica.ro

СЛОВО КЪ ЧИТАТЕЛЮ.

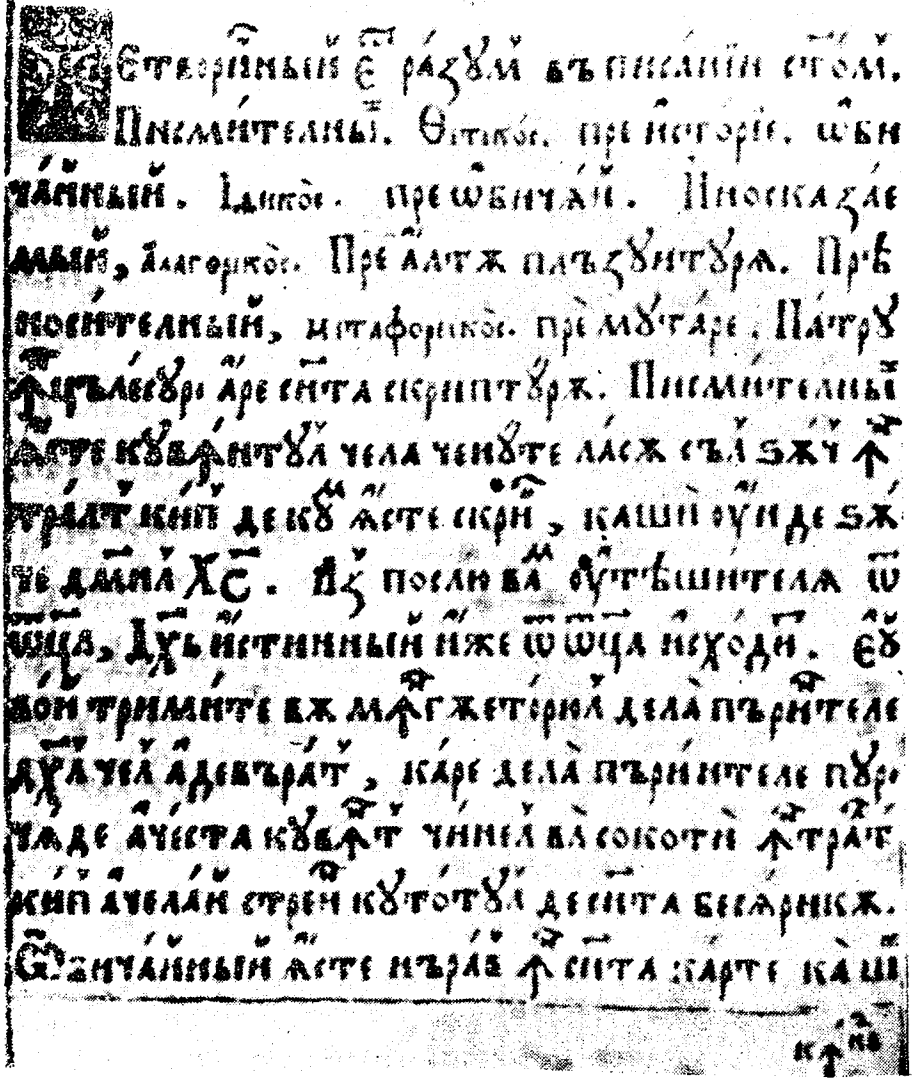

Fig.4b

www.dacoromanica.ro

Fig. 5

Fig.6

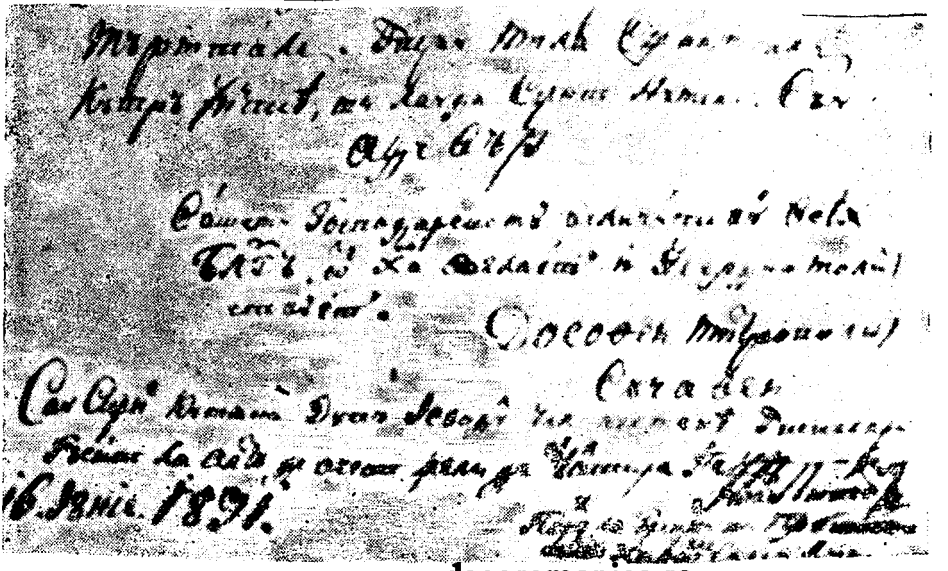

www.dacoromanica.ro

COMERȚUL EXTERIOR AL ROMÂNIEI ÎN PRIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XX-LEA (II)

MIRCEA IOSA

d) *Relațiile comerciale ale României cu diferitele țări.* Relațiile comerciale ale României cu țările străine în primul deceniu al secolului al XX-lea sînt cu fiecare an tot mai prospere. În 1910, pentru prima oară, valoarea totală a comerțului exterior a depășit un miliard lei, fiind de 1.026.220.448 lei, în care importul intra cu 409.715.576 lei, iar exportul cu 616.564.872 lei, balanța comercială soldîndu-se cu un excedent de 206.789.296 lei, pentru ca în 1911 să fie de 1.262.038.152 lei [88], în care importul era de 570.317.744 lei iar exportul de 691.720.408 lei. În ceea ce privește cantitățile totalul general al acestora era în 1911 de 6.383.960 tone, față de 3.780.593 tone în 1902, aceasta însemnînd aproape dublu față de 1902.

Marea însemnătate a acestor cifre statistice reiese și mai pregnant în relief dacă le vom compara cu cele ale anilor anteriori. Din acest punct de vedere, comerțul exterior al României în perioada 1902 — 1911 se prezenta astfel : [89]

Tabel I **Cantități**

Anii	Import (tone)	Export (tone)	Total general (tone)
1902	462.333	3.318.260	3.780.593
1903	470.075	3.238.186	3.708.261
1904	525.294	2.269.108	2.794.402
1905	731.039	3.463.945	4.194.984
1906	734.792	4.213.331	4.947.683
1907	934.792	4.199.963	5.134.755
1908	871.190	2.822.725	3.693.915
1909	716.020	3.297.254	4.013.274
1910	771.516	4.488.628	5.260.114
1911	993.680	5.390.280	6.383.960

Tabel II **Valori**

Anii	Import (lei)	Export (lei)	Total general (lei)
1902	283.344.549	374.819.219	658.163.968
1903	269.923.710	355.630.307	625.554.017
1904	311.371.613	261.872.339	573.243.952
1905	337.573.985	457.101.394	714.639.379
1906	422.114.125	491.360.178	913.474.303
1907	430.509.115	554.018.631	984.527.746
1908	414.058.479	379.430.871	793.489.350
1909	368.300.099	465.056.619	833.356.718
1910	409.715.576	616.564.872	1026.220.448
1911	570.317.744	619.920.468	1262.038.152

„Revista de istorie", tom 41, nr. 3, p. 299—312, 1988

www.dacoromanica.ro

Categoriile de mărfuri care s-au importat în 1911 şi avînd o valoare mai mare de 10 milioane lei au fost :

Nr. crt.	Categoriile	Valoare în lei	%
1	Metale, lucrări de metale şi alte produse miniere	122.554.686	21,19
2	Textile vegetale şi industrii derivate	91.557.743	16,05
3	Maşini	59.155.900	10,37
4	Lînă, păruri şi lucrări	51.130.165	8,97
5.	Vehicule	37.975.607	6,66
6.	Confecţii	28.308.813	4,96
7.	Piei	23.023.444	4,04
8.	Mătase	20.597.302	3,61
9.	Lemne	14.270.883	2,50
10.	Fructe şi coloniale	12.792.996	2,24
11.	Cereale şi derivate	11.102.233	1,75
12.	Celelalte categorii	97.847.972	17,16
		Total	100
		570.317.744	

La exportul României pe 1911 categoriile mai importante erau : cerealele, petrolul, legumele, lemnele, produsele alimentare animalele vii, reprezentînd la un loc 97.31% din totalul exportului, după cum reiese din situaţia de faţă : [70]

Categorii	Valoare în lei	%
cereale	557.653.135 lei	80,62
petrol şi derivate	40.742.375 ,,	5,89
legume, flori etc.	35.216.665 ,,	5,09
lemne	25.760.654 ,,	3,72
produse alimentare	7.334.691 ,,	1,06
animale vii	6.454.087 ,,	0,93
Celelalte categorii	18.558.811 ,,	2,69
	Total	
	691.720.405 ,,	100

www.dacoromanica.ro

Clasînd principelele țări cu care România întreținea schimbări comerciale mai dezvoltate obținem, pentru anul 1911, următoarea situație : [71]

Țări	Import	%	Export	%	Total	%
Belgia	28.709.057	4,92	263.467.703	38,09	291521476	23,12
Germania	183.797.449	32,25	33.008.259	4,77	216205470	17,19
Austro-Ungaria	137.045.415	24,05	62.873.702	9,09	199914517	15.85
Anglia	85.519.606	15,02	55.980.190	8,09	141574886	11,22
Franța	35.301.682	6,23	48.878.667	7,07	84240569	6,68
Olanda	4.806.253	0,84	76.907.145	11,12	81703398	6,48
Italia	28.591.518	5,02	49.592.099	7,16	78183617	6,20
Turcia	13.476.127	2,38	21.030.477	3,04	34613681	2,74
Rusia	13.541.997	2,38	691017	1,01	20512954	1,63
Egipt	245.916	0,04	14716304	2,13	14962230	1,19
Alte țări	40.242.878	7,06	18294845	8,43	98537723	7,81
Total	570.317.744	100	691.720.403	100	1.262.038.152	100

Din această situație reiese că la import Germania ocupa primul loc, cu o valoare de aproape o treime din totalul importului ; Austro-Ungaria ocupa locul al II-lea, cu aproape un sfert din valoarea importului, după care urmau în ordine : Anglia, Franța, Italia, Belgia, Rusia, Turcia, Olanda etc. La exportul produselor din România primul loc era ocupat de Belgia care absorbea 38,09% din valoarea întregului export al României, după care urmau în ordine : Olanda, Austro-Ungaria, Anglia, Italia, Franța, Germania, Turcia, Egipt, Rusia etc.

Din punctul de vedere atît al cantităților cît și al valorilor importul și exportul se prezintă în 1911 față de 1910, cu importante plusuri. Atît la import cît și la export, cifrele date de statistica română diferă însă mult față de datele din statisticile străine și aceasta datorită mai multor cauze : a) o mulțime de mărfuri erau scutite de taxe la export, declarațiile de export nefiind supuse în privința cantității unui control riguros ; b) adeseori transporturilor de cereale primite din porturile românești li se schimba pe parcurs destinația dată în declarația de export ; c) unele țări înregistrau la import mărfuri care numai tranzitau și care, deci, nu rămîneau în țară ; d) mărfurile exportate erau încărcate cu diferite cheltuieli care le măreau prețurile.

www.dacoromanica.ro

Iată aci diferențele la valorile mărfurilor importate în România și exportate din România [72].

Țările	Importate în Romania		Exportate din România	
	Statistica română (lei)	Statistica străină (lei)	Statistica română (lei)	Statistica străină (lei)
Anglia	85594696	68336617	55980190	165277025
Austro-Ungaria	135040415	130172700	62873702	82057500
Belgia	28113768	24283000	263467703	245239000
Bulgaria	1398783	1246251	5944908	8723735
Elveția	10802912	9015828	19272[illegible]	32346039
Franța	35361902	10683000	48878667	175119000
Germania	183797449	112819720	33008259	133065075
Grecia	1932004	889534	807506	29004545
Italia	28591518	23447827	49592099	120944147
Olanda	4806253	16637525	76907145	171799557
Rusia	13541937	80242680	6971017	7684343
Serbia	254583	6140596	715813	1539424

În ceea ce privește cantitățile de cereale exportate din România acestea au fost : [74]

	Anglia	Austro-Ungaria	Belgia	Germania	Italia
Statis. rom	46.769	63.554	819.492	31.217	110.885
Grîu					
Statis. str.	99.180	67.048	685.453	110.885	181.498
Porumb					
statis rom	200.818	131.959	516.790	54.427	188.167
statis. str.	599.887	136.887	270.539	137.896	209.661
orz și orzoaică					
statis. rom.	77.352	17.383	17.557	46.679	6.041
statis. rom.	202.053	15.315	174.365	134.654	527
ovăz					
statis. str. t.	21.717	35.369	92.642	3.311	22.229
statis. str. t.	61.039	73.655	9.835	22.097	33.060
secară					
statis. rom. t.	6.518	3.573	60.000	30.004	2.843
statis. str. t.	8.028	644	48.347	49.526	1.159

În anii 1907 — 1910 diferențele au fost :

	1907	1908	1909	1910
Statistica rom. t.				
Statistica rom. t.	2.789.705	1.507.149	1.913.945	2.693.863
,, str. t.	3.887.570	2.186 877	2.322.598	2.949.212

www.dacoromanica.ro

Analizînd mai îndeaproape relațiile comerciale ale României, rezultă că Germania se detașează clar față de celelalte țări. De altfel, totalul comerțului României cu Germania a fost în 1911 de 216805708 lei aproape 16% din totalul comerțului exterior. Din această cifră 183797449 lei valora importul, iar restul de 33008259 lei, respectiv 4,77% exportul. Importul României din Germania se ridica în 1911 la 33% din totalul, în timp ce exportul ei în Germania nu ocupa nici 4% din totalul exportului. Din această cauză, balanța comercială cu Germania se încheia în 1911, după datele statistice românești, cu un deficit de 105789040 lei.

Dacă analizăm datele pe anii 1906 — 1910 comerțul cu Germania ne apare astfel : [78] :

Import	1906	1907	1908	1909	1910
Import	142.264.272	147.532.629	140810359	124636629	138237277
Export	23.779.541	56078360	24566838	26603808	24281193

Categoriile de mărfuri care se prezintă cu o valoare mai însemnată erau : mașini, vehicule, produse chimice și medicamente, culori și lacuri, ceasornicărie, explozive și jucării.

Cu Austro-Ungaria comerțul exterior al României pe 1911 se ridica la o valoare de 199.914. 117 lei, reprezentînd 15,85% din totalul comerțului exterior, importul fiind de 137.040.415 lei, respectiv 24,35% din total, iar exportul de 62873702 lei, reprezentînd numai 9,9% din totalul exportului. Balanța comercială cu Austro-Ungaria se încheia, în 1911, cu un deficit de 74.166.703 lei.

În anii 1906 — 1910 comerțul cu Austro Ungaria a fost :

	1906	1907	1908	1909	1910
Import lei	119387580	105272097	94967719	85986333	97980077
Export lei	31878216	32730331	25989703	115030019	97284189

Romania importa din Austro Ungaria, în cantități și valori importante, mai ales vehicule, mașini agricole, produse chimice și medicamente, explozive, exportînd produse animale, alimentare (carne proaspătă de măcelărie și pește proaspăt), lînă, păruri, precum și piei și obiecte de piele.

Germania domină la începutul secolului al XX-lea piața românească, exporturile ei ating, în medie, 112.000.000 lei sau 31,23% din totalul importurilor românești. În unii ani această medie a fost chiar depășită. În 1900, de pildă, din 590.000.000 lei importuri, produsele de proveniență germană ajungeau la 238.000.000 lei, respectiv 40,30% din total. Mărfurile germane, de la cele mai grosolane pînă la articolele speciale cele mai fine, găseau pe piața română o deschidere a cărei importanță creștea neîncetat și această datorită cunoașterii perfecte de către marele imperiu a pieții românești, folosirii unor metode comerciale superioare, politicii vamale abile și susținerii financiare continui acordată operațiilor comerciale, toate acestea asigurînd industriei germane o superioritate incontestabilă

www.dacoromanica.ro

împotriva căreia nici un concurent nu putea lupta. În ceea ce privește importurile Germaniei din România, valoarea lor medie se ridică, după statistica română, la 28.400.000 lei sau 6,23% din totalul exporturilor. În acest total la loc de frunte figurează cerealele cu 16.700.000 lei, petrolul și derivatele sale cu 2.300.000 lei, animalele și produsele animale cu 3.100.000 lei. Dacă avem în vedere datele statistice germane media generală a cumpărăturilor germane din România, în perioada 1901 — 1910, a fost de 107.300.000 lei și dacă se adaugă la aceasta și valoarea metalelor prețioase valoarea medie ajunge la peste 110.000.000 lei, din care cerealele singure înglobau o valoare medie de 81.400.000 lei. Multe grîne românești îndreptate spre Olanda sau Belgia intrau în Germania după ce treceau de Rotterdam, Amsterdam sau Anvers. Uneori grînele străine erau considerate ca fiind de proveniență română la intrarea lor în Germania.

Primul loc la exporturile Germaniei era deținut de produsele metalice și mașini, a căror valoare medie a atins în perioada 1901—1905 o medie de 26.900.000 lei și 75.000.000 lei între 1906—1910. Dealtfel, industriile petroliere, metalurgice, mecanice, textile și forestiere, din țara noastră, din primul deceniu al secolului al XX-lea, erau susținute în mare parte de capitaluri de proveniență germană. De asemenea, materialele pentru căile ferate, pentru motoarele cu explozie Diesel, ca și majoritatea articolelor de fierărie etc., toate se importau din Germania. Pe de altă parte casele de comision și expediție germane stabilite în România furnizau micilor proprietari agricoli utilaje și mașini agricole în condiții relativ avantajoase ; la acestea se adaugă practica creditelor pe termen lung pe care numai Germania o practica. În felul acesta a cucerit Germania întîietatea pe piața română. Pe locul al doilea în exportul Germaniei în România se situau produsele textile animale sau vegetale și confecțiile, a căror valoare medie atingea, 36.800.000 lei. De asemenea, pieile și obiectele confecționate din piele de proveniență germană au înregistrat o valoare medie de 8,400.000 lei ; la rîndul lor, produsele chimice și medicamentele au atins o valoare medie de 3.200.000 lei și 6.200.000 lei.

Cît privește Austro-Ungaria, exporturile ei în primul deceniu al secolului al XX-lea au înregistrat, în medie, 90.800.000 lei sau 25,97% din totalul importurilor românești. Produsele textile, vegetale sau animale și obiectele confecționate se situau pe primul loc cu o valoare medie de 31.400.000 lei ; un mare număr de uzine din Austro-Ungaria care lucrau pentru România se aflau în Transilvania. Metalele, obiectele metalice și mașinile constituiau a doua categorie mare de importuri românești din Austro-Ungaria, acestea ridicîndu-se în medie la o valoare de 26.300.000 lei. Se poate spune că, în general, industria metalurgică germană și austro-ungară își împărțiseră, într-un fel, piața românească : Germania furniza României majoritatea mașinilor industriale, aparate electrice, arme de război și materiale pentru căi ferate, iar Austro-Ungaria mai ales mașini agricole și unele obiecte din pielărie [75].

În ceea ce privește exporturile românești pe piața austro-ungară acesteà ocupau, întocmai ca și în Germania, poziții secundare. Grînele vîndute pe piața Monarhiei reprezentau în medie 25.200.600 lei, ele fiind solicitate de industria morăritului din Timișoara, Arad, Budapesta cît și de țărănimea din Transilvania care, în mare parte, se hrănea cu grîne și porumb importat din România. Cît privește comerțul de animale și

www.dacoromanica.ro

produse animale cu Austro-Ungaria acesta își pierduse aproape cu totul importanța, reprezentînd în medie doar 4.100.000 lei. Celelalte exporturi românești pentru Austro-Ungaria (lemn, petrol, legume etc.) indicau valori mult mai mici.

Schimburile comerciale cu Marea Britanie, în ciuda clauzelor favorabile înserate în tratatul de comerț anglo-român din 1906, au fost, față de perioada de pînă la 1900, mult inferioare. Cereale românești, cu deosebire grînele care ocupau 27% din totalul exporturilor românești, scad între 1901 — 1910 la 32.000.000 lei, așa cum indica și tabelul de față [76].

Exporturile în Anglia de la 1901 la 1910 (valoare exprimată în mii lei)

Denumirea mărfurilor pe categorii	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	Media 1901—1910
Animale vii, produse animale alim. și nealim.	—	—	—	—	—	—	—	—	3500	—	—
Cereale și derivate	20800	35800	24700	22300	29300	46900	82800	32200	18700	26400	32000
legume fructe etc.	800	300	200	300	400	600	400	300	1100	300	
lemn și obiec. lemn	700	1400	1700	200	100	100	100	200	100	—	
Petrol și deriv.	2100	1100	1000	1600	500	4900	2800	1500	2400	6600	
alte mărfuri		2800	2700	1200	1200	100	—	—	—	—	
Total										39400	

Valoarea totală a exporturilor românești în Marea Britanie a înregistrat, între 1901 — 1910, în medie 39.400.000 lei, reprezentînd numai 9,3% din totalul exporturilor românești. Exportul față de perioada anterioară, ca urmare a concurenței mari pe care o întîmpinau din partea Statelor — Unite ale Americii, Rusiei și a coloniilor Marii Britanii, era mai redus.

Un loc important în exportul României la începutul secolului nostru îl ocupă petrolul brut și derivatele lui. Față de participarea considerabilă a capitalurilor engleze în întreprinderile petroliere din România, exporturile românești de petrol în Marea Britanie n-au atins decît o valoare medie de 3.100.000 lei, deși, este de menționat că, aproape întregul petrol românesc exportat pe mare (valoarea acestuia în 1905 înregistrînd 8.700.000 lei) se transporta pe vase cisterne aparținînd Marii Britanii [77].

Comparativ cu exporturile, importurile din Marea Britanie au fost în acest sens în cantități și valori mult mai mari. Valoarea medie a importurilor în perioada cercetată a atins 56.500.000 lei sau 16,28% din totalul importurilor între 1901 — 1910 (între 1891 — 1900 acestea atingînd peste 75.000.000 lei). În fruntea importurilor se situau produsele textile semifabricate, țesăturile și confecțiile, a căror valoare medie atingea 34.900.000 lei, ele bucurîndu-se de un bun renume pe piața românească. Pe locul al doilea la import erau produsele metalice, mașinile și cărbunii, cu o

www.dacoromanica.ro

valoare medie de 17.350.000 lei. În general, dacă schimburile comerciale anglo-române au înregistrat cantităţi şi valori superioare faţă de perioada anterioară aceasta s-a datorat marinii britanice de mărfuri care a continuat să transporte mărfuri tot mai importante cu vapoare engleze [78]

Nici schimburile comerciale cu Franţa nu s-au dezvoltat mai mult în perioada pe care o cercetăm, deşi clasele avute din România manifestau o predilecţie marcantă pentru tot ceea ce era de fabricaţie franceză. Potrivit datelor statistice româneşti, importurile franceze în România au înregistrat în primul deceniu o valoare medie de 19.900.000 lei, reprezentînd 5,73% din totalul importurilor, aceasta însemnînd în fapt o diminuare faţă de perioada anterioară 1891 — 1900 cînd valoarea mărfurilor importate din Franţa a înregistrat în medie o valoare de 28.200.000 lei [79]. Ca de obicei, în fruntea importurilor româneşti din Franţa se situau produsele textile semifabricate şi finite, ca şi confecţiile, valoarea lor medie înregistrînd 8.700.000 lei. Produsele metalurgice şi mecanice, ca şi alte unelte din Franţa exportate în România abia atingeau o valoare de 4.000.000 lei, mult inferioară valorii înregistrate în perioada 1891 — 1900. În ceea ce priveşte exporturile româneşti în Franţa acestea constau aproape numai din produse agricole şi prea puţin din petrol şi derivate. În general, Franţa a refuzat a stabili prin vreo convenţie comercială taxele din tariful sau vamal pentru produsele agricole. Tariful vamal francez prevedea taxe maxime şi minime pentru cea mai mare parte din articole, iar pentru produsele agricole o singură taxă care era bazată pe preţul produselor franceze pe piaţa franceză, în sensul că să se egaleze preţul cerealelor ei cu acel al cerealelor străine, constatat a fi mai redus. Numai din 1905, prin convenţia comercială încheiată cu Rusia, Franţa consimţea a lega taxele vamale pentru cereale, dar nu reducîndu-le, ci numai consolidîndule. De asemenea, pentru lemne şi petrol sau derivate Franţa nu a concedat, prin convenţia comercială încheiată la 21 februarie/6 martie 1907 decît taxele minime aplicabile unui stat convenţional şi numai în termenul clauzei naţiunii celei mai favorizate. Dealtfel, nici capitalurile franceze investite în industria petrolieră românească nu reprezentau decît 10% din totalul capitalurilor investite în această importantă bogăţie a României[80].

Valoarea globală a exporturilor româneşti în Franţa se ridică, după datele statistice româneşti, la 21.200.000 lei, reprezentînd 4,7% din totalul exporturilor. În 1906 prin decretul regal nr. 182 s-a încuviinţat stabilirea unei agenţii comerciale la Paris al cărui titular era numit A. G. Carrisy. Agenţia avea scopul de a da un avînt tranzacţional comerciale dintre România şi Franţa. România urma să exporte în Franţa mai ales cereale, rapiţă, fasole, linte, făină, alcool, păsări tăiate, ouă, peşte, sare, petrol, benzină, precum şi obiecte ale industriei casnice [81]. La scurt timp de la încheierea convenţiei, la 11 aprilie 1907, Camera deputaţilor din Franţa avea să adopte un proiect de lege urcînd drepturile de vamă pentru unele produse care interesau România (inul cu 2,50 lei suta de kg, cînepa cu 2,00 lei suta kg. etc). După 1907 se observă o anumită creştere a vînzărilor româneşti pe piaţa franceză. În 1910, de pildă, grînele româneşti expediate în Franţa au atins o valoare de 28.000.000 lei, dintr-un total de 48.900.000 lei de importuri din România.

www.dacoromanica.ro

Produsele petroliere, de asemenea, au înregistrat în 1909, de pildă, creșteri importante, valoarea lor medie fiind de 13.800.000 lei din totalul de 36.000.000 lei, cît valorau aceste produse exportate de România.

Lemnul, animalele și produsele animale exportate în Franța aveau valori mult prea mici pentru a stărui asupra lor.

Belgia, ca și în perioada anterioară, și-a intensificat în primul deceniu al secolului al XX-lea schimburile comerciale cu România, aprovizionîndu-se cu cantități însemnate, în special cu cereale. Dealtfel, Belgia era țara cu care România avea cel mai însemnat trafic, căci cea mai mare parte din exportul de cereale se făcea prin portul Anvers. Din statistica comerțului exterior pe 1910 rezultă că dintr-un comerț total de export de 616.564.872 lei (4.888.628 tone) mărfurile destinate Belgiei au atins 226.241.646 lei (1.448.865 tone), adică aproape 28% din valoarea totală. De asemenea, în Olanda, care venea pe locul doi, s-au exportat produse pentru 99.110.792 lei, în Italia pentru 68.671.677 lei, în Franța pentru 49.874.515 lei, în Austro-Ungaria pentru 37.284.189 lei, iar în Germania pentru 24.481.193 lei [83]. Belgia și Olanda cumpărau aproximativ 50% din totalul produselor exportate de România nu atît pentru îndestularea propriilor lor necesități, cît mai ales pentru a le expedia în alte țări, îndeosebi în Germania. Valoarea medie a exporturilor românești în Belgia s-a ridicat în primul deceniu la o medie de 150.700.000 lei, reprezentînd 37% din totalul importurilor, grînele avînd o valoare medie de 14.000.000 lei [84]. În privința importului din Belgia situația este cu totul alta; în același an (1910), dintr-un import total de 409.715.576 lei s-au importat din Belgia produse numai pentru 97.980.077 lei, din Anglia pentru 56.775.816 lei, din Franța pentru 25.627.410 lei etc [85]. Dealtfel, după 1910 crește mult importul produselor din Belgia. Întocmai ca și în cazul Franței, produsele metalurgice belgiene, deși de o calitate superioară, erau puțin cunoscute pe piața românească, deși primele construcții de tramvai cu tracțiune animală sau electrică în țara noastră au fost executate de case sau antreprenori belgieni. În general, între 1901 — 1910 nu s-a importat din Belgia decît pentru o valoare medie de 9.400.000 lei sau 2,7% din totalul importurilor, produsele metalice, mașinile și uneltele situîndu-se pe primul loc. Produsele textile și chimice aveau valori mai mici. Cu toate acestea, capitalurile belgiene aveau o contribuție însemnată în industria română, estimată la peste 50.000.000 lei (din care 18.000.000 lei în industria petrolieră și 800.000 lei în cea a zahărului). Dacă avem în vedere și participările belgiene în băncile din România, valoarea totală a capitalurilor belgiene angajate pe piața românească se ridica la 53.000.000 lei [86].

Italia, la rîndul ei, a ajuns într-un timp relativ scurt să-și amplifice raporturile comerciale cu România. Valoarea medie a exporturilor românești pe piața Italiei a înregistrat, în perioada 1901 — 1910, o medie de 40. 600.000 lei (după statisticile românești) și 59.000.000 lei (după statisticile italiene) [87]. În aceeași perioadă importurile României din Italia au sporit: în 1905, de pildă, România a importat mărfuri în valoare de 14.525.000 lei; pe întreaga perioadă media importurilor s-a ridicat la 19.600.000 lei, pe cînd în 1881 — 1885 importul din această țară abia se ridica la 2.300.000 lei anual. Pe primul loc la importurile din Italia se situau textilele vegetale, iar pe locul secund metalele și obiectele din metal.

www.dacoromanica.ro

În februarie 1906 a fost semnată și noua convenție comercială cu Rusia, pe baza căreia schimburile dintre cele două țări s-au dezvoltat mult. De asemenea a fost încheiată o nouă convenție și cu Serbia care urmărea să-și apere independența pe care Austro-Ungaria ținea să i-o răpească. Încheind convenția cu Serbia, România dorea să vină în ajutorul ei, punîndu-i la dispoziție, în condiții favorabile, porturile de la Dunăre și Marea Neagră pentru a-și organiza exportul său de vite. La rîndul ei, Serbia era interesată să se apropie tot mai mult de România, aceasta facilitînd accesul produselor ei, la mare și pe piețele occidentale, fără a trece prin Austro-Ungaria. Pentru România, Serbia constituia un importanii debușeu pentru produsele ei industriale, inclusiv pentru unele matert prime ca, de pildă, sarea și mai cu seamă petrolul. Legarea directă cu Serbia printr-un drum de fier și printr-un pod peste Dunăre, de la Cladova, putea, totodată, să deschidă drumul spre Salonic, care potrivit revistei „Bursa", ar fi deschis comerțului României perspective mari. Dealtfel, comerțul României cu Serbia a înregistrat de la 1895 creșteri simțitoare. Dacă în 1895 România a importat din Serbia produse în valoare de 109.413 lei, ceea ce reprezenta doar 0,03% din importul ei total, în 1900 importul a crescut la 676.784 lei, respectiv 0,31%, ca în 1903 să fie de 517.336 lei, respectiv 0,11%, în 1904 scăzînd la 441.545 lei, respectiv 0,14%. În aceeași perioadă de timp, exportul României în Serbia a fost mult mai substanțial și anume : în 1895 în valoare de 423.185 lei, sau 0,16%, în 1900 de 865.432 lei sau 0,31 și de 1.112.190 lei în 1903, ceea ce reprezenta 0,31%, pentru ca în 1904 să fie de 1.003.735 lei sau 0,38% [88].

Nu sînt de neglijat nici schimburile comerciale cu Spania. Acestea au cunoscut însă mari fluctuații : dacă în 1904 valoarea exportului României în Spania a fost de 6.055.159 pesetas *, în 1905 a fost de 34.832.544 pesetas în 1907. La rîndul său, importul României din Spania a marcat și el mari fluctuații : dacă în 1904 s-au importat mărfuri în valoare de 49.782 pesetas, în 1906 de 81.580 pesetas, pentru ca în 1907 să se importe pentru o valoare de 56.071 pesetas [89].

Deși, în general, la sfîrșitul secolului al XIX-lea—începutul secolului nostru, exporturile României se îndreaptă cu precădere spre țările din Apusul și Centrul Europei (Germania, Austro-Ungaria, Marea Britanie, Franța, Italia etc), totuși, n-au fost neglijate nici schimburile comerciale cu țările din Orient.

Turcia, odinioară principalul client al României, continua a întreține relații comerciale cu România, evident în proporții mult reduse. După cum am mai arătat, exporturile ei în România constau mai cu seamă în : cafea, orez, tutun, obiecte de piele. Țesăturile din Orient sînt, totuși, tot mai puțin prezente pe piața română. La rîndul lor, exporturile românești spre Turcia s-au făcut și ele în cantități și valori, de asemenea, mult reduse. Dacă, de pildă, între anii 1901 — 1905 România a exportat, în medie, mărfuri în valoare de 9.760.000 lei, ceea ce însemna 2,71% din totalul exportului ei [90]. Principalul articol de export în Turcia îl constituia făina de grîu, al cărei export va cunoaște o creștere și mai mare în anii 1911 și 1912 ; la fel se exportau în cantități mai reduse : petrol și derivate, lemn, etc.

De asemenea, România avea un debușeu important pe piața Egiptului unde desfăcea produsele solului (cereale, lemne, fructe), legume, precum

www.dacoromanica.ro

și produse ale subsolului (petrol, sare etc). Dacă între anii 1896 — 1900 România figura numai cu 6 la mie la totalul importului Egiptului, între 1906 — 1907 participă cu 10 la mie, în 1908 cu 21 la mie, în 1909 cu 19 la mie, pentru ca în 1910 să participe cu 21 la mie, participarea fiind în continuă creștere în anii următori [91].

Saltul înregistrat de comerțul exterior al României în primul deceniu al secolului al XX-lea se reflectă în cantitățile și valorile tot mai însemnate. La finele anului 1910 el se ridică la 5.259.025 tone, în valoare de 1.026.221.451 lei, față de 833.357.000 lei în 1909. Pentru prima dată comerțul exterior atingea în 1910 cifra de peste un miliard lei [92].

Exporturile românești constau, ca și în perioada precedentă, aproape în exclusivitate din produse ale solului : cereale, lemn, animale și produse animale. După 1908 se produce însă o creștere importantă și a exporturilor de petrol și derivatele sale, precum și a altor produse industriale. Comparativ cu perioada ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, cantitatea medie a produselor exportate atinge 3.510.000 tone, o creștere de 1.276.000 tone în raport cu anii 1891 — 1900, valoarea lor ridicîndu-se la 432.000.000 lei, față de 275.000.000 lei în anii 1891 — 1900 [93]. Pe primul loc în cadrul exporturilor se situau grînele, a căror valoare medie se ridică la 359.000.000 lei, ceea ce reprezenta 83% din totalul exporturilor și aceasta ca urmare a creșterii tot mai însemnate a suprafețelor însămînțate cu grîu (între 1901—1905, de pildă suprafața însămînțată anual cu grîu a fost de 1.689.467 ha, ceea ce însemna 12,85% din suprafața totală a țării) [94].

În 1907, din cei 553.927.026 lei valoarea exportului total al țării, cerealele și derivatele lor însumau 473.341.783 lei, cu alte cuvinte peste 85% din totalul exporturilor României. Cît privește porumbul acesta a ocupat, între 1901 — 1905, în medie, o suprafață de 2.089.573 ha., reprezentînd 15,02% din întinderea totală a țării, producția atingînd anual în medie 24.282.879 hl. Exportul, deci, deși destul de însemnat, prezintă fluctuații mari de la un an la altul. În 1904, de pildă, în urma secetei, România nu numai că nu a reușit să exporte, dar nici chiar să acopere necesarul de hrană al țărănimii (știut fiind că aceasta se hrănea mai ales cu porumb), astfel că statul a trebuit să importe porumb din Argentina. Dealtfel, în 1904 schimburile comerciale ale României cu țările străine au înregistrat cea mai slabă valoare : 573.000.000 lei [95]. În 1907, anul marii răscoale a țăranilor, dimpotrivă, România a exportat mari cantități de porumb a cărui valoare a atins 167.000.000 lei. Cît privește exportul de animale vii și de produse animale acesta a înregistrat creșteri extrem de lente, valoarea lor nedepășind, în perioada anilor 1901 — 1910, media de 14.200.000 lei, reprezentînd doar 3,05% din totalul exportului. Ouăle, peștele și alte produse s-au exportat, de asemenea, în cantități mai mici. Produsele care au contribuit cel mai mult la creșterea valorii exporturilor românești în primul deceniu al secolului nostru au fost lemnele și mai cu seamă petrolul brut. Lemnul brut și semifabricat a marcat, comparativ cu perioada anterioara, o importantă creștere valorică : de la 5.600.000 lei, media anilor 1891 — 1900, la 24.000.000 lei sau 5,7% din totalul exporturilor [96]. Lemnul era foarte solicitat în Asia Mică, în Egipt, dar și în Belgia, și Olanda. Trunchiurile și scîndurile de stejar erau mult

www.dacoromanica.ro

preferate de dogarii din sudul Franței și Algeriei, cît și de constructorii de vase din Italia și Constantinopol. În general, România se limita a transporta — cu precădere, lemn brut și fasonat [97].

Avîntul cel mai puternic la export l-a înregistrat petrolul și derivatele lui. Dacă în perioada 1900 — 1906 valoarea medie anuală a petrolului și derivatelor lui nu era decît de 700.000 lei, în 1907 ea crește la 24.000.000 și la 39.900.000 lei în 1910. Exportul mare de petrol brut în această perioadă trebuie pus în legătură și cu extinderea motoarelor cu combustie internă, care solicită cantități tot mai însemnate, precum și cu afluxul capitalului străin în industria petrolieră. În ciuda progreselor marcante, la începutul secolului al XX-lea România era, totuși, nevoită să importe marea majoritate a produselor fabricate pe care le consuma, importurile ei, fiind deci, destul de ridicate. În general, media importurilor în primul deceniu al secolului al XX-lea a atins 346.300.000 lei, e drept fiind ceva mai mică decît aceea din ultimul deceniu al secolului trecut, cînd a fost de 360.700.000 lei. Produsele cele mai solicitate pe piața românească au fost, în perioada anilor 1901 — 1910, metalele semifabricate, mașinile și utilajele, cărora le urmau, îndeaproape, cele textile. Valoarea medie anuală a acestora era de 103.600.000 lei în 1901 — 1910, adică 30,70% din totalul importurilor [98]. O importanță deosebită pentru industrie și pentru marii proprietari agricoli o aveau mașinile industriale și mai cu seamă mașinile agricole (plugurile cu aburi, semănători etc) importul acestora atingînd, în perioada 1901 — 1910, lei 47.800.000, sau 9,07%, față de 272.000.000 ei și respectiv 8% din totalul importurilor. Celelalte produse (hîrtie, carton, și alte categorii de mărfuri) se importau pe scară mult mai redusă. Balanța comercială a României s-a soldat în primul deceniu al secolului nostru, comparativ cu deceniul anterior, cu excedente notabile. Dacă în perioada 1891 — 1900 importurile depășeau exporturile în medie cu 105.600.000 lei, în perioada 1901 — 1910 exporturile sînt superioare importurilor cu 81.000.000 lei, excedentele relevînd, cît de cît, forța productivă a României. Cu toate acestea balanța excedentară continua a fi pusă în umbră de balanța de plăți a țării, care era deficitară, excedentele balanței comerciale trebuind să ia drumul străinătății, fie sub forma salariilor lucrătorilor străini angajați temporar în țară, fie a beneficiilor și participațiilor străine din diferitele întreprinderi ale economiei țării.

★

În concluzie, comerțul exterior al României, comparativ cu deceniul anterior, a înregistrat în primul deceniu al secolului al XX-lea progrese însemnate. Prin rapida dezvoltare a economiei, România ia o parte din ce în ce mai mare la schimburile de mărfuri dintre popoare, cumpărînd, în același timp, și vînzînd pe piața internațională canități însemnate din produsele sale. Sub influența pieții internaționale, economia națională a României se dezvoltă mai ales în ceea ce privește producția de materii prime, în schimbul căreia își procură tot felul de produse ale industriei. Participarea produselor românești pe pieţele străine își modifică, întrucîtva, structura. Deși cantitatea de cereale, inclusiv derivatele acestora, se dublează în mod absolut, totuși ponderea lor este în scădere, o importanță tot mai mare în comerțul internațional al României avînd-o produsele petroliere (dealtfel România se situa la începutul secolului printre primele

www.dacoromanica.ro

cinci țări producătoare de petrol din lume) și produsele din lemn, acestea avînd să ia dezvoltarea în anii care au precedat marea conflagrație mondială declanșată în august 1914.

NOTE

[68] *Comerțul exterior al României în 1911*, București, 1913, p. 4.

[69] *Rezumatul general al comerțului exterior al Romaniei* pe 1911 p. 3.

[70] *Ibidem*, p. XXV—XXVIII.

[71] *Comerțul exterior al României și mișcarea porturilor în 1911*, București, 1913, p. VI, VII, XIV.

[72] Ibidem, p. XX.

[73] Ibidem, p. XXI.

[74] *Comerțul exterior al României și mișcarea porturîlor pe 1911*, București, 1913, p. VII și XIV.

[75] G. D. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 404—450.

[76] *Ibidem*.

[77] Ministerul Agriculturii..., *România, 1866—1906*, București, 1907, p. 400.

[78] „Revista Porturilor și a navigațiunei comerciale"; an I, Nr. 10, din 15 octombrie 1913, p. 16.

[79] G. D. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 410.

[80] G. D. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 410.

[81] Jurnalul Societății centrale Agricole", an XIII, nr. 6, din 15 martie 1906, p. 190—191.

[82] *Rezumatul general al Comerțului exterior al României pe 1911*; vezi și Foaie de informațiuni comerciale", an X, nr. 9, din 9 martie 1913, p. 203.

[83] *Statistica comerțului exterior al României pe 1910*, p. IV.

[84] După statistica belgiană grînele românești importate de Belgia aveau o valoare doar de 120.000.000 lei (vezi G. D. Cioriceanu, *op. cit.* p. 413).

[85] *Rezumatul general al Comerțului exterior al României pe 1911*.

[86] G. D. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 414.

[87] Ibidem.

[88] *Comerțul exterior al României în 1911*, București, 1913, p. 4.

[89] *Rezumatul general al comerțului exterior al României* pe 1911 p. 3.

[88] „Bursa" an, V, nr. 222, din 8/21 octombrie 1906, p. 605.

* 1 pesetas, = 1 leu.

[89] Ministerul Industriei și Comerțului, *Studiu asupra comerțului nostru în Spania*, București, 1909, p. 3.

[90] *Statistica comerțului exterior pe 1912*, București, 1915, vezi și Cornel C Antonescu, *Interesele noastre economice în Orient*, București, 1915, p. 46.

[91] Vezi „Foaia de informațiuni comerciale". an VIII, 1911, p. 28.

[92] Alex. I. Stamatiu, *Le commerce exterieur de la Roumanie*, Paris, 1914, p. 98; vezi „Revista Comerțului, Finanței și industriei", an IV, nr. 1, ian. 1912, p. 1

[93] G. D. Cioriceanu, *op. cit.* p. 398.

[94] Comerțul exterior al României și mișcarea porturilor în 1910, București, 1912, p. 4—5.

[95] Vezi al *X-lea Congres al Camerelor de Comerț și Industrie din România*. Organizarea Comerțului de exportațiune și cerealelor. Botoșani, 1901, p. 1.

[96] Vezi *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 465.

[97] În anul 1906 exportul de cherestea a fost de 426.706 tone în valoare de 28.500.000 lei, numai prin portul Galați exportîndu-se 285.454 tone în valoare de 19.250.000 lei (Vezi „Revista cercului comercial și industrial, an I, nr. 1, ianuarie 1909, p. 20.

[98] „Revista Cercului comercial și industrial", an I, ian. 1909, p. 20.

www.dacoromanica.ro

LE COMMERCE EXTÉRIEUR DE LA ROUMANIE PENDANT LA PREMIÈRE DÉCENNIE DU XXe SIÈCLE (II)

Résumé

Dans la seconde partie de l'étude on examine les relations commerciales de la Roumanie avec divers pays une attention particulière est accordée aux rapports avec l'Allemagne et l'Autriche-Hongrie qui, en fait, dominaient le commerce extérieur de la Roumanie sans que soient cependant négligées les relations avec les autres pays (la Grande-Bretagne, la France, la Belgique, l'Italie etc.), la Roumanie effectuant pendant la première décennie du XXe siècle d'importants échanges commerciaux, en dehors des pays mentionnés, avec l'Espagne, la Serbie, la Russie, la Bulgarie, la Turquie et l'Egypte.

L'analyse des données statistiques révèle que les rapports de la Roumanie avec ces pays consistaient, tout comme durant la période antérieure, jusqu'en exclusivité en matières premières du sol : céréales, bois, animaux et produits animaux ; après 1908, une place speciale est occupée dans le taux des exportation par le pétrole et les dérivés de celui-ci, particulièrement sollicités sur le marché international, comme suite du dévéloppement de l'emploi des mateurs à combustion interne.

Quant aux importations, celles-ci étaient constituées notamment par les produits fabriqués et semi-fabriqués (métallurgiques, machines et outillage, machines agricoles, produits textiles, confections, médicaments etc.).

La balance commerciale de la Roumanie pendant la décennie 1901 — 1910 s'est soldée par des excédants notables, le volume des exportations étant supérieur à celui des importations. Néanmoins, la balance commerciale excédèntaire était assombrie par la balance de paiements, la plupart des excédants allont à l'étranger soit sous la forme des salaires payés aux ouvriers étranger engagés temporairement dans l'industrie, soit sous la forme des bénéfices aux participations étrangères de différentes entreprises de l'économie du pays.

www.dacoromanica.ro

AMERICA LATINĂ ŞI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (II)

CONSTANTIN BUŞE

2. BRAZILIA

La 4 august 1914, preşedintele Republicii Federative a Braziliei, Hermes Rodrigues da Fonseca (15 noiembrie 1910 — 15 noiembrie 1914), prin decret a stabilit regulile cărora trebuia să li se conformeze ţara ca stat neutru, reguli stabilite prin Convenţia de la Haga. Pentru aceasta, ministrul Marinei a ordonat distribuirea vaselor de război în principalele porturi braziliene.

De la început, se aprecia, cu excepţia ministrului afacerilor externe, brazilianul de origine germană Lauro Müller, că toţi membrii guvernului şi opinia publică „erau net pentru Franţa" [62]. Conform decretului prezidenţial din 4 august 1914 privitor la neutralitate, o navă de război beligerantă care, urmărită de inamic, se refugia într-un port brazilian, putea fi autorizată să-l părăsească dacă se angaja comandantul ei să nu mai participe la ostilităţi. Această prevedere a provocat nemulţumirea şi protestele repetate ale miniştrilor britanic, francez şi rus acreditaţi la Rio de Janeiro. Se reproşa autorităţilor braziliene că nave de comerţ germane au fost lăsate libere să iasă din porturile lor după ce s-au aprovizionat cu alimente, apă de băut şi cărbune, penru a aproviziona la rîndu-le crucişătoarele germane[63].

La protestele anglo-franco-ruşilor, Lauro Müller a promis că dispoziţiile articolului 22 al decretului vor fi abrogate. Cît privea navele de comerţ, ministrul de externe a declarat că va fi emis un alt decret în termenii căruia acestea nu vor putea să părăsească porturile Braziliei decît după ce consulii ţărilor de proveniență vor fi declarat care le era destinaţia sau escalele şi vor fi afirmat că deplasarea lor avea un caracter exclusiv comercial. În caz contrar, la revenirea lor în porturile braziliene urmau a fi reţinute, fiind asimilate celor care luau parte la ostilităţi.

Într-adevăr, la 11 septembrie 1914 a fost emis şi publicat un asemenea decret, spre satisfacţia reprezentanţilor Antantei [64]. Încălcarea acestuia de către căpitanul portului Pernambuco, prin a da autorizaţie de plecare navei de comerţ germană *Holger*, în noaptea de 1 ianuarie 1915, a atras după sine destituirea comandantului marinei şi a căpitanului portului şi trimiterea lor în faţa unei comisii de anchetă [65].

Pentru aliaţi existau multe alte motive de îngrijorare în legătură cu influenţa, propaganda şi acţiunile la care recurgeau germanii în Brazilia.

Existau ziare şi reviste subvenţionate de germani sau proprietatea lor care, deşi inferioare numericeşte celor favorabile anglo-francezilor,

„Revista de istorie", tom 41, nr. 3. p. 313—326, 1988

www.dacoromanica.ro

desfășurau o „acțiune mult mai eficace în provincie, mai ales în partea Braziliei unde elementul german ocupa un loc important" [66]. Apoi, în statul Rio Grande do Sul, germanii au creat, în 1915, sub numele de *Transoceangeselschaft* o societate de propagandă, care dispunea de mijloace și de fonduri însemnate. Era constituită din comercianți germano-brazilieni din Porto Alegre, care au cumpărat ziarul „Diario" cunoscut, deja, ca germanofil, și era condusă de generalul Henric Hacker, împuternicitul la Porto Alegre al Casei de mașini agricole *Bromberg et Co.*, din Hamburg [67]. În Germania fusese creat și funcționa un birou de propagandă pentru țările de limbă spaniolă și portugheză, condus de un dr. E. Dettmann, cu emisari, agenți și oameni de legătură și în Brazilia. Aliații și brazilienii au interceptat mai multe scrisori trimise Biroului de propagandă sau expediate de acesta. Într-o asemenea scrisoare, expediată de Birou și interceptată, la 17 decembrie 1917, și adresată lui *Hermann Stoltz et Co*, din Rio de Janeiro, se spunea : „Pentru motive importante ne este interzis să spunem în ce fel am folosit prețiosul dvs. raport (asupra propagandei aliaților în Brazilia, C. B.). Puteți fi sigur că am comunicat conținutul său persoanelor care au cea mai mare influență pentru punerea în aplicare a măsurilor de represalii necesare indicate de noi" [68]. Un motiv serios de îngrijorare pentru aliați era acela că cercurile militare braziliene, ca și cele din Argentina și Chile, aveau „mai degrabă tendința de a deveni mai mult germanofile, deoarece numeroși ofițeri brazilieni și-au făcut studiile militare în Germania" [69]. Apoi, diplomații și funcționarii Ministerului de Externe al Germaniei au împînzit America latină, desfășurînd o intensă propagandă în favoarea țării lor. Consulii K. Holpke la Florianopolis și W. Muntzenthaler la Rio de Janeiro erau cunoscuți pentru zelul pe care-l depuneau în activitatea de propagandă. Consulul din Porto Alegre, Bon von Stein, era intermediar în răspîndirea materialelor de propagandă venite din Germania. Germanii foloseau în scopurile propagandei filmele, grupurile religioase — catolic, iezuit, franciscan, evanghelic etc., școlile pe care le conduceau, muzeele — precum Muzeul Paulista din Sao Paulo, asociațiile culturale și sportive etc.

Opinia publică braziliană, în general, intelectualitatea, în special, manifestau simpatie pentru Franța și dovezi concrete în acest sens au fost destule. La cîteva luni de la începerea războiului, a fost fondată sub președinția cunoscutului om politic, senatorul Ruy Barbosa, *Liga pentru Aliați* care, în scurt timp, a dispus de filiale în marile orașe braziliene [70].

În august 1915, la Bahia, a fost constituit un *Comitet de propagandă franceză*, așa cum au mai apărut grupuri de propagandă pentru englezi, belgieni, italieni, în care activau cetățenii statelor europene rezidenți în Brazilia. Se ocupau cu sprijinirea morală și financiară a țărilor lor și urmăreau „crearea unui bloc destul de puternic pentru a lupta cu succes împotriva campaniei de minciuni și de sofisme germane" [71]. În prima jumătate a lunii septembrie 1915, *Liga pentru Aliați* a organizat o sărbătoare cultural-științifică în beneficiul Crucii Roșii a Aliaților și pentru ajutorarea victimelor secetei care lovise statele din nord-estul Braziliei [72]. Propaganda aliată și proaliată„ a cîștigat încontinuu teren, manifestațiile francofile și de simpatie față de aliați devenind de la o zi la alta tot mai numeroase la Bahia și Pernambuco, iar conferințele organizate de *Liga*

www.dacoromanica.ro

pentru Aliaţi întruneau un public tot mai numeros şi obţineau mereu acelaşi succes" [73].

Interesant este conţinutul unei scrisori adresată de consulul general al Braziliei la Paris, J. P. de Souza-Dantas, la 31 decembrie 1915, lui Aristide Briand, preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministrul de externe al Franţei. Declarîndu-şi întregul ataşament faţă de Franţa, consulul brazilian solicita sprijinul guvernului francez pentru a putea obţine ca ţara sa „să adreseze confidenţial preşedintelui Statelor Unite oferta de a-l seconda într-o ruptură imediată a relaţiilor diplomatice cu austro-germanii, ruptură care ar fi urmată de interzicerea absolută a oricărei legături comerciale şi industriale cu austro-germanii" [74]. De asemenea, s-ar interzice funcţionarea, în întreaga Americă, a tuturor băncilor, societăţilor sau caselor germane, măsuri care ar duce la prăbuşirea finanţelor germane, întrucît — aprecia consulul brazilian — valoarea mărcii ar scădea cu 50% şi s-ar ajunge, astfel, chiar la declanşarea unei crize interne în Germania. Exagerînd, consulul Braziliei afirmă că, în ciuda condiţiei sale umile, el era unul dintre rarii, dacă nu singurul brazilian, care întrunea în acel moment „condiţiile şi elementele pentru a ajunge la realizarea ideii" pe care o expunea. Drept garanţie a seriozităţii sale, consulul general indica persoanele ce puteau da relaţii despre el, între care Medeiros e Albuquerque, J. de Graça Aranha şi Magalhaes — ministrul Braziliei la Paris [75].

În Brazilia continuau activităţile de propagandă în favoarea Aliaţilor, în care se distingeau senatorul Ruy Barbosa, adversar convins al politicii de neutralitate promovată de guvernul preşedintelui Wenceslâo Brás Pereira Gomes (15 noiembrie 1915 — 8 septembrie 1917, 9 octombrie 1917 — 15 noiembrie 1918).

La 15 octombrie 1916, ministrul de externe Lauro Müller a revenit la Rio din călătoria întreprinsă în Statele Unite. În escala făcută la Belem, Müller, referindu-se la război şi la poziţia internaţională a Braziliei, a declarat că „neutralitatea nu semnifica indiferenţa; Brazilia nu putea rămîne indiferentă la ceea ce se petrece în Europa; dar nu există un motiv pentru ca ea să participe la luptă". Politica de neutralitate practicată de Brazilia se inspira din lecţiile trecutului şi nu putea fi decît „o politică naţională, vizînd să salveze interesele sale afectate indirect de război şi să tragă din acest gigantic conflict învăţămintele cele mai profitabile" [76]. La sosirea în capitală, Müller a rostit o cuvîntare în termeni asemănători. După ce a accentuat că revenea acasă dintr-o călătorie întreprinsă în Statele Unite şi Canada, aducînd laude lordului Connaught, pentru primirea ce i se rezervase în dominionul britanic nord-american, Müller a spus: „Avem mai mult ca oricînd nevoie de o politică de pace sau, mai exact, trebuie să păstrăm politica pe care, de la început, preşedintele Republicii a adoptat-o şi pe care majoritatea ţării o înţelege şi o sprijină" [77].

Comentînd cele spuse, cu oarecare emfază, de către Lauro Müller, ministrul francez în Brazilia constata cu oarecare dezamăgire că „dacă brazilienii sînt în mare majoritate favorabili Aliaţilor, Franţei mai ales, deoarece Anglia nu este populară aici, aceste simpatii oricît ar fi de vii, nu merg pînă la a dori ca Brazilia să adopte o politică care să ducă la o ruptură cu Germania" [78]. Ruperea relaţiilor diplomatice dintre Statele Unite ale Americii şi Germania, la 3 februarie 1917, a produs impresie

www.dacoromanica.ro

în Brazilia și a avut unele consecințe asupra țării. Mai întîi, prin acest act, reprezentanții Imperiilor Centrale în aceste țări se aflau lipsiți de comunicații telegrafice cu cancelariile lor care foloseau pînă acum linia Nauen-Sayville. Comunicatele germano-austriece au dispărut din paginile ziarelor din Rio de Janeiro. „Informațiile de orice natură care inundau foile în solda inamicilor [...] au încetat, de asemenea" [79]. Băncile germane din Brazilia, lipsite de posibilitatea comunicării cu centrele financiare din Germania, pierzînd rezervele de care dispuneau în Statele Unite și sprijinul bogatelor comunități germane de aici primeau o grea lovitură.

Războiul submarin total declanșat de germani a provocat protestul mai multor state latino-americane, inclusiv din partea guvernului Braziliei. Dacă presa guvernamentală aducea laude autorităților pentru acest gest, opinia publică, favorabilă Aliaților, dar mai ales *Liga* condusă de Ruy Barbosa, în mai multe reuniuni, au criticat cu violență slăbiciunea de care dădeau dovadă. Nu era trecut cu vederea faptul că o mare parte a personalului Administrației centrale și o parte a personalului diplomatic ale Braziliei erau „într-un mod mai mult sau mai puțin deschis favorabile Germaniei. Chiar în parlament existau simpatizanți ai Imperiului Wilhelmian, între care deținătorul funcției de președinte al Comisiei pentru afaceri externe a Camerei reprezentanților, iar vicepreședintele Senatului era proprietarul ziarului „Tribuna", devenit organul oficial al ministrului Germaniei în Brazilia" [80]. Noul război submarin dus de germani era pentru America latină, îndeosebi pentru cea de Sud, „un eveniment de importanță capitală", care putea determina o modificare substanțială de orientare politico-diplomatică din partea unor guverne sud-americane.

În Brazilia, drepturile de vamă reprezentau 70% din buget. Or, în noile condiții, această sursă era serios periclitată și semnele în acest sens existau deja. Tonajul flotei comerciale devenise insuficient, curierul pentru Europa ajunsese de la două zile la trei săptămîni. Compania olandeză care opera o parte din traficul maritim brazilian își încetase serviciul. Compania franceză de transporturi maritime nu dispunea decît de un vas pe ruta Brazilia-Marsilia. Agențiile maritime *Chargeurs Réunis*, *Sud-Atlantique* și *Companiile britanice* au renunțat, fiind lipsite ce cele mai bune și moderne vase de transport din cauza necesităților impuse de apărarea națională. *Compania braziliană de comerț și navigație*, care avea vase pentru liniile Brazilia — Liverpool și Brazilia — Le Havre, și-a suspendat cursele la 13 ianuarie 1917. Brazilia, la începutul anului 1917 nu putea să se ajute pe ea, dar să mai poată ajuta direct și efectiv pe Aliați [81]. Avertismentul și nota de protest date de guvernul brazilian Germaniei la 9 și, respectiv, 13 februarie 1917, în legătură cu războiul submarin nu au fost luate în seamă de germani, ca și în cazul altor puteri neutre. La 4 aprilie 1917, submarinele germane au torpilat și scufundat vasul brazilian *Parana*. Trei marinari au fost uciși, ceilalți membri ai echipajului, abandonați valurilor, au fost salvați de un torpilor francez. Presa a dezlănțuit o companie de proteste și a cerut în termeni foarte categorici adoptarea de măsuri coercitive împotriva Germaniei, între care sechestrarea vaselor germane din porturile și apele braziliene și, înainte de toate, ruperea relațiilor diplomatice. La 9 aprilie guvernul brazilian a rechiziționat vasul *Rio de Janeiro* pentru a expedia la Amsterdam personalul Legației Germaniei de la Rio. Și, ceea ce foarte mulți

www.dacoromanica.ro

doreau de mult timp — ruperea relaţiilor diplomatice între Brazilia şi Germania — s-a produs la 10 aprilie 1917, eveniment însoţit de adoptarea unor măsuri speciale de pregătire şi apărare militară şi navală [82]. Pasul întreprins de Brazilia a fost salutat cu bucurie în capitalele puterilor aliate. La 12 aprilie, ministrul de externe al Franţei, într-o telegramă către reprezentantul său la Rio de Janeiro, preciza că „în cazul în care Brazilia va ajunge să declare război, sînteţi autorizat să asiguraţi guvernul brazilian că guvernul francez îi va acorda, în toată măsura posibilă, concursul său în ceea ce priveşte armamentul necesar" [83]. Pentru Aliaţi, deci, problema era ca Brazilia să întreprindă acum pasul următor — angajarea în război împotriva Germaniei. Guvernul brazilian a luat unele măsuri de pregătire pentru o asemenea eventualitate, mobilizînd o divizie din două regimente la Rio Grande do Sul şi o altă divizie din două regimente de infanterie la Parana [84]. În acelaşi timp, guvernul francez, prin preşedintele de Consiliu, Alexandre Ribot, anunţa pe Claudel, ministrul său la Rio de Janeiro, că Franţa va furniza armament vaselor braziliene care se aflau în porturile sale pentru a se putea întoarce în deplină siguranţă în Brazilia [85]. Şi un gest, de asemenea, aşteptat de mult de către antantofili: Lauro Müller şi-a prezentat demisia din funcţia de ministru al afacerilor externe al Braziliei, locul său fiind luat de Nilo Peçanha, preşedintele statului Rio şi fost vicepreşedinte al Braziliei în perioada 1906 — 1910. La mijlocul lunii mai 1917, preşedintele Wenceslâo Bras a adresat Congresului un mesaj în care amintea că la declararea războiului de către Statele Unite Germaniei, Brazilia a declarat că va observa mai departe regulile neutralităţii. Naţiunea braziliană, însă, prin organul său legislativ, „fără intenţii războinice, dar cu fermitate, poate considera că unul din beligeranţi este parte integrantă a continentului american şi că de acest beligerant noi sîntem legaţi printr-o prietenie tradiţională şi prin aceeaşi orientare politică în apărarea intereselor vitale ale Americii şi a principiilor recunoscute de dreptul ginţilor" [86]. A urmat, apoi, torpilarea vasului brazilian *Tijuca*, ceea ce, iarăşi, a provocat un val de proteste şi indignare printre brazilieni. În această atmosferă destul de încărcată, ministrul Franţei, Claudel, a avut o convorbire cu ministrul brazilian de externe, Nilo Peçanha. Acesta i-a declarat că guvernul nu a socotit, încă, necesar să propună Congresului revocarea decretului de neutralitate, decît în ceea ce priveşte Statele Unite. Dar, Congresul putea extinde revocarea la toţi Aliaţii, existînd „un puternic curent parlamentar în acest sens". Din momentul în care se va produce acest lucru, ceea ce se putea petrece în următoarele şapte-opt zile, o escadră navală americană urma să sosească înBrazilia. Claudel l-a întrebat pe Peçanha dacă aranjamentul care urma să se încheie între Statele Unite şi Brazilia făcea obiectul unui tratat. I s-a răspuns că în acest sens se purtaseră „negocieri active" între cele două guverne şi se stabilise ca Statele Unite să livreze Braziliei grîu şi cărbune, iar Brazilia să pună la dispoziţia Statelor Unite „porturile şi resursele sale particulare". Alianţa dintre Brazilia şi Statele Unite, a accentuat Paçanha, trebuie să aibă „un caracter economic şi nu militar" [87].

Brazilia dispunea de puţine şi slabe forţe militare şi avea nevoie de ele *pe loc*, în ţară, deoarece, se aprecia că „situaţia din statele din sud este foarte gravă, foarte sumbră", întrucît în Rio Grande do Sul şi mai ales

www.dacoromanica.ro

în Santa Catarina „pot avea loc mișcări germane". Existau, de asemenea, serioase temeri provocate de Argentina vecină, ziarele braziliene, între care „Gazeta de Noticias", acuzînd Argentina că „adăpostește germanii din America de Sud" și socotind Buenos Airesul drept „cartierul general al spionajului german" [88]. Ministrul de externe al Braziliei i-a mai spus lui Claudel că țara sa nu va declara război Germaniei, dar măsurile adoptate de guvernul brazilian, în mod sigur, vor provoca o declarație de război din partea Imperiului german. Așa cum se pronunțase ministrul Austro-Ungariei la Rio de Janeiro, aceste măsuri — revocarea decretului de neutralitate în privința Statelor Unite și sechestrarea și utilizarea vaselor germane din porturile Braziliei, — erau considerate de austro-germani drept *casus belli* [89]. O telegramă din 25 mai 1917 a ministrului francez din capitala Braziliei anunța hotărîrea privitoare la confiscarea definitivă a vaselor germane și chiar arestarea membrilor echipajelor lor și, de asemenea, acordul la care au ajuns autoritățile braziliene și americane de a utiliza aceste vase în schimburile comerciale. La aceeași dată, Paul Claudel s-a întîlnit cu Morgan, ambasadorul Statelor Unite în Brazilia, care i-a anunțat că la începutul lunii iunie o escadră militară navală americană va sosi la Rio de Janeiro. Cît privește angajarea Braziliei în conflict, Morgan și-a exprimat opinia, evident în conformitate cu ce se gîndea la Washington, că „lupta Braziliei împotriva Germaniei trebuie să fie înainte de toate o luptă economică". A amintit și de acordul dintre cele două țări privind exporturile de mangan în Statele Unite [90]. Două zile mai tîrziu, două din personalitățile politice importante, președintele Statului Rio Grande do Sul și candidatul paulist la magistratura supremă a Braziliei, Rodriguez Alves și Ruy Barbosa, au cerut încheierea „unei alianțe deschise, chiar din punct de vedere militar, cu dușmanii Germaniei" [91]. Poate și sub influența acestor luări de atitudine categorice, la 28 mai 1917, Camera deputaților, cu trei voturi împotrivă, a adoptat proiectul de lege prin care era revocată neutralitatea în ceea ce privea Statele Unite, iar la 29 mai, cele două Camere ale Congresului brazilian au adoptat în unanimitate proiectul de lege privitor la revocarea generală a neutralității și utilizarea vaselor germane sechestrate în porturile braziliene [92].

Conform așteptărilor, la 30 mai 1917 au plecat spre Brazilia crucișătoarele americane *Pittsburgh*, *North-Dakota*, *Pueblo*, *Frederick*, unul din scopurile acestei vizite navale fiind intenția Statelor Unite de a acorda ajutor guvernului brazilian, „în caz de dificultăți interne" [93] care, probabil, ar fi putut fi provocate de etnicii germani sau de adversarii alinierii Braziliei la tabăra Aliaților și Asociaților. Întrucît simpatiile brazilienilor se îndreptau cu deosebire spre Franța, cu aceasta se preconiza realizarea cooperării în materie de pregătire militară, aprovizionare cu armament și muniții etc. Astfel, la începutul lui iunie 1917, deputatul Nabuco a cerut în Congres trimiterea unei misiuni de studii din ofițeri brazilieni pe frontul francez, iar ministrul de război al Braziliei a chestionat pe ministrul Franței la Rio în ce condiții și în cît timp putea Franța să furnizeze Braziliei baterii de artilerie de cîmp de 75 mm, complete, destinate pentru instruirea artileriștilor brazilieni [94]. Guvernul francez răspundea că poate livra imediat trei baterii de piese de artilerie de 75 mm, complete, destinate instrucției [95]. La o lună după votul camerelor, la 28 iunie 1917, prin decret, președintele Wenceslâo Brás a abrogat decretul de neutralitate din 4

www.dacoromanica.ro

august 1914. Cu şase zile mai înainte, la 22 iunie, escadra de crucişătoare americane sosea în portul Rio, sub comanda aniralului Caperton. Misiunea ei mai cuprindea vizitarea porturilor Montevideo—Uruguay şi Buenos Aires — Argentina [96]. Cu deosebită emoţie şi mîndrie, ministrul francez relata despre sosirea în rada portului Rio de Janeiro a crucişătorului *Marseillaise*, la începutul lunii iulie 1917 [97]. O lună mai tîrziu, guvernul brazilian a decis trimiterea unei misiuni militare, formată din 20 ofiţeri, pentru studii şi pentru achiziţionarea de armament. Era un pas mai departe pe linia angajării Braziliei alături de Antantă şi de Statele Unite în război. La 25 octombrie 1917, în urma torpilării şi scufundării vasului brazilian *Macau*, preşedintele Brás a adresat un mesaj Congresului în care declara că „în asemenea situaţie era imposibil Braziliei de a nu recunoaşte starea de război care exista acum între ea şi Germania". A doua zi, Congresul a votat în unanimitate declaraţia de război adresată Germaniei şi, tot atunci, s-a produs ruperea relaţiilor diplomarice între Uruguay şi Germania.

Pentru a preveni orice acţiune de ostilitate, complot sau agitaţie antistatală, autorităţile braziliene au dispus, imediat după declaraţia de război, identificarea obligatorie a tuturor germanilor stabiliţi în diferite regiuni ale Braziliei şi supunerea lor unei supravegheri „foarte severe". Acestora le era „absolut interzis" să locuiască în apropierea forturilor, instalaţiilor militare şi obiectivelor strategice, nu aveau dreptul să facă trafic cu arme şi substanţe explozive şi nu aveau dreptul la reuniune [98].

Ziarul „Siculo", din 11 noiembrie 1917, relata despre măsurile întreprinse de poliţie pentru depistarea tuturor acelora care avuseseră legături cu căpitanul Gustavas, şeful serviciului de spionaj german în Brazilia, unul din apropiaţii contelui Luxburg, fostul ambasador german la Buenos Aires. Documentele descoperite confirmau existenţa unei „vaste reţele de spionaj". Poliţia braziliană se afla în contact zilnic cu poliţiile uruguayană şi argentiniană, preocupate de aceeaşi problemă [99]. Una din măsurile de siguranţă la care a recurs guvernul Braziliei, cu autorizaţia Congresului, a fost introducerea, succesiv, pînă la 31 decembrie 1917, a stării de război în diferite zone ale ţării. În acest caz, guvernul era autorizat să declare, în perioada stării de război, fără efect contractele încheiate cu firme şi supuşi inamici, pentru furnituri şi lucrări publice de orice fel, ca şi cele pe care guvernul le considera prejudiciabile intereselor naţionale. Guvernul putea sechestra bunurile străinilor indezirabili, anula drepturile de proprietate ale supuşilor străini, decreta prohibirea relaţiilor comerciale între naţionali şi supuşii care locuiau în Brazilia cu supuşii străini care trăiau în străinătate etc [100]. La 18 noiembrie a fost decretată starea de asediu în statele Rio de Janeiro, Sáo Paulo, Parana, Santa Catarina, Rio Grande do Sul şi în Districtul Federal, „pentru a preîntîmpina mişcările germanilor" [101].

Aliaţii s-au străduit să obţină cooperarea efectivă a Braziliei la lupta antigermană şi s-a considerat că acest lucru s-ar fi putut realiza în domeniul naval.

La 1 decembrie 1917, ministrul Braziliei la Paris a declarat lui Stephen Pichon, ministrul francez de externe, că guvernul ţării sale era decis „să coopereze la război prin toate mijloacele care-i stau în putere". Cum nu putea să trimită efective militare pe principalul teatru de război

www.dacoromanica.ro

din Europa, el a dat și va da aliaților întregul sprijin al marinei sale. În acest sens, guvernul brazilian făcuse cunoscut celui britanic că navele sale fiind construite în șantierele britanice, „consideră că cel mai bun mijloc de a le utiliza pentru eventuale operații navale ar fi ca acestea să acționeze în legătură cu flota britanică" [102]. Ministrul francez al Marinei, preocupat de asigurarea protecției navigației franco-americane de-a lungul coastelor Franței, a cerut că „marina braziliană să acorde în cea mai largă măsură concursul său forțelor navale franceze", cerere pe care ministrul francez la Rio de Janiero era, la începutul lui februarie 1918, îndemnat de Stephen Pichon s-o transmită urgent guvernului Braziliei [102bis]. Ceea ce s-a făcut și cu bune urmări, pentru că, la 16 februarie 1918, același diplomat acreditat în țara cafelei, anunța că, pînă la sfîrșitul lunii, Brazilia va trimite două crucișătoare ușoare și două contratorpiloare „pentru a colabora cu flotele aliate în apele europene", probabil în Mediterana, presupunea el [103].

Peste numai o săptămînă, la 23 februarie, șeful Legației Braziliei la Paris solicita o audiență ministrului Stephen Pichon pentru a-i prezenta pe contraamiralul Francisco da Mattos, șeful misiunii navale a Braziliei în Europa. În cursul anului 1918, efectiv, marina militară braziliană a sprijinit flota britanică în operațiile navale purtate împotriva vaselor germane din Atlantic, iar cîteva regimente de infanterie braziliene au fost trimise pe teatrul de război din nordul Franței în ultimele luni ale conflagrației. De asemenea, guvernul Braziliei a predat Franței vasele germane sechestrate în porturile sale. Totodată, un grup de aviatori brazilieni a fost încadrat forțelor aeriene militare franceze și a luat parte la luptele aeriene desfășurate în anul 1918 pe frontul de vest [104].

3. CHILE

În Chile, izbucnirea războiului în Europa a determinat reacții diferite, mai ales după ce guvernul a proclamat neutralitatea țării la începutul lunii august 1914. „Lumea bună și majoritatea chilienilor de rînd erau mai degrabă înclinați să dorească triumful nostru (francezilor, C.B.), prima prin gusturile sale literare și artistice, prin tendința generală a culturii sale", poporul „printr-o vagă intuiție provenind din similitudinea rasei sale cu a noastră și un antagonism latent față de dușmanii noștri". În schimb, „tot ceea ce ține de armată este deschis împotriva noastră", aceasta pentru că „armata chiliană este o miniatură a armatei germane", iar ofițerii superiori chileni au trecut la publicarea unor articole și la întreținerea unei atmosfere defavorabilă, ostilă Franței" [105]. Se înțelege că o parte a presei era ostilă anglo-francezilor, în vreme ce lumea financiară și comercială era „în principiu partizană a păcii". evenimentele care stînjeneau afacerile și traficul comercial fiind rău văzute.

Care erau grijile guvernului chilean? Prestigiul pe care l-ar pierde armata națională în cazul înfrîngerii Germaniei, ceea ce s-ar răsfrînge favorabil asupra armatei peruane, instruită de francezi, Peru putînd să dorească revanșa pentru a recupera teritoriile Tacna și Arica. Apoi, resursele financiare chilene erau furnizate de operațiunile de export, iar exportul se baza pe livrările de salpetru executate cu precădere către... Germania [106].

www.dacoromanica.ro

În vederea respectării neutralității, guvernul chilean a adoptat o serie de măsuri încă în cursul lunii august 1914. Astfel, s-a stabilit că orice navă care s-ar afla în porturile sau apele teritoriale chilene va fi supusă controlului autorităților locale. De aceea, nu va fi permisă plecarea niciunei nave, indiferent care va fi caracterul încărcăturii sale sau care-i va fi destinația, dacă nu era în posesia documentelor regulamentare. În acest scop, autoritățile militare vor trebui să ceară consulilor străini, care vizau hîrtiile navelor, să dea o declarație cu privire la caracterul navei care se afla în port — militară sau civilă. Dacă era militară, trebuia să părăsească portul în 24 ore și numai cu cantitatea de cărbune necesară părăsirii apelor teritoriale chiliene. Nici o navă de război a puterilor beligerante nu va putea să facă pregătiri de război sau să execute observații asupra navelor inamice aflate în apele teritoriale chilene și nu putea să iasă dintr-un port chilean fără să fi lăsat să treacă un termen de 24 de ore de la plecarea din același port a unei nave de război inamice.

S-a interzis oricărei nave de comerț, în timpul ședерii sale în apele chilene, să facă uz de telegrafia fără fir [107]. Încă de la începutul războiului, englezii, dar mai ales francezii, au fost nevoiți să cumpere armamentul comandat uzinelor lor de diferite țări din Europa sau America latină. Chile avea de primit asemenea arme din Franța. Francezii au solicitat chilenilor să le vîndă lor; guvernul de la Santiago ezita, pretextînd cu respectarea neutralității, dar „pentru a salva aparențe [...]ar fi necesar ca cedarea să aibă loc printr-un intermediar, a Ecuadorului, de exemplu, care este aliatul Chile", sugera ministrul francez la Santiago guvernului de la Paris. În caz de reușită, adăuga el, „ar fi oportun să se acorde Legiunea de Onoare ministrului afacerilor externe sau subsecretarului afacerilor externe" [108]. Același lucru ceruse guvernului chilean Marea Britanie și cererea fusese îndeplinită, un număr de nave de război construite de britanici pentru marina chileană fiind cedate flotei britanice. Pentru a justifica această cedare, guvernul chilean a înmînat un memorandum reprezentanților diplomatici acreditați la Santiago. În acest document se specifica: „Guvernul Marii Britanii, în virtutea dreptului de rechiziții militare, a luat aceste nave. Contractul prevedea o asemenea procedură în caz de forță majoră" [109]. În pofida măsurilor destul de precise și severe privind respectarea neutralității, aceasta era violată frecvent în două feluri: prin aprovizionarea navelor de război care navigau în Pacific în largul coastelor chilene și prin organizarea clandestină a stațiilor telegrafice fără fir. „Numeroase crucișătoare germane — aprecia un raport diplomatic — au fost astfel aprovizionate: la Punta Arenas s-au făcut încărcături de vasul *Santa Isabel* pentru *Bremen*; la Iquique au încărcat, în același scop, vasele *Karnak* și *Anubis*; la Pisagua a încărcat vasul chilean *Salvador* [...]" [110]. Așa cum s-a spus, această violare a statutului de neutralitate s-a datorat și faptului că în multe porturi chilene piloții navelor chilene erau, în general, germani sau progermani.

Probabil în urma unor reproșuri privind aceste violări ale neutralității chilene, ministrul afacerilor externe, Manuel Salinas, a declarat, și presa a reluat declarația, că guvernul său și-a îndeplinit obligațiile asumate prin statutul de neutralitate într-un mod satisfăcător, venind cu argumentul că „asupra acestui lucru reprezentanții Marii Britanii și Ger-

www.dacoromanica.ro

maniei și-au exprimat întreaga lor satisfacție și că presa europeană nu a avut, în această privință, nici o critică" [111].

În decembrie 1914, prin decret, președintele Republicii Chile, Ramón Barras Luca (23 decembrie 1910—23 decembrie 1915), a modificat unele prevederi ale Convenției XIII de la Haga, relativă la drepturile și datoriile statelor neutre în caz de război, în sensul înăspririi măsurilor împotriva violării neutralității, ceea ce convenea în primul rînd aliaților anglo-francezi. Nu era deloc suprinzător, deci, că la cîteva zile după luarea acestei decizii, guvernul chilean a adresat proteste guvernelor Marii Britanii și Germaniei „pentru încălcarea de către vasele lor militare a neutralității Chile-ului[112]. Pentru diplomații aliați acreditați la Santiago nu a trecut neobservată atitudinea progermană pe care clerul chilean o afișa, în special prin cele două mari ziare din capitală — „Union" și „Diario Illustrado" — și lipsa de reacție la chileeni la vestea scufundării vasului „Lusitania" [113]. În mai 1916, ambasadorul Franței la Washington relata despre convorbirea pe care unul din funcționarii săi o avusese cu Enrique Cuevas, însărcinatul cu afaceri chilean în Statele Unite. Acesta din urmă afrmase, între altele, că „simpatiile Chile-ului pentru Aliați se explică prin ajutorul material pe care această țară l-a găsit, mai ales în Anglia", pentru că, argumenta el, din capitalurile investite în economia chileană, 45% erau autohtone, 40% erau engleze, 15% erau americane, franceze și germane, în proporție aproximativ egală [114]. Refuzul guvernului chilean de a da curs inițiativei Argentinei pentru convocarea unei conferințe a statelor latino-americane a neutrilor a stîrnit, pe lîngă nemulțumire și regrete, acuzații grave ale presei argentiniene la adresa statului chilean, după care între acesta și Germania ar fi existat un tratat. Nu era vorba de așa ceva și, oricum, atitudinea autorităților de la Santiago față de război, în general, față de Antantă, în special, nu era nici mai bună, nici mai rea decît a Buenos Aires-ului.

Publicînd telegramele incriminate ale contelui Luxburg, presa chileană a făcut „foarte sobre comentarii". Totuși, comentariul apărut în „Mercurio" blama comportarea diplomatului german și cerea guvernului chilean „să facă, în această împrejurare, dovada solidarității americane și să-și conformeze atitudinea față de Germania după cea a Argentinei" [115]. Ceea ce nu însemna, totuși, prea mult. Dacă din punct de vedere economic, Chile a sprijinit efectiv pe Aliați, prin marile cantități de nitrați pe care le-a livrat acestora, din punct de vedere politic s-a menținut într-o atitudine de neutralitate pozitivă pentru toți și, tocmai de aceea, nemulțumitoare pentru toți.

4. CELELALTE REPUBLICI LATINO-AMERICANE

Prin decretul din 12 august 1914, guvernul Guatemalei și-a proclamat neutralitatea, iar prin alt decret, din 2 septembrie același an, stabilea condițiile în care vasele beligeranților puteau intra și staționa în apele teritoriale guatemaleze. Între aceste condiții figura demontarea aparatelor de telegrafie fără fir „atîta vreme cît se vor afla în zisele ape", în caz contrar „vor fi considerate ca nave înarmate și li se va notifica să se retragă din apele guatemaleze" [116]. Situația guvernului guatemalez era apreciată ca dificilă din cauza numărului mare de germani care posedau proprietăți în țară și se manifestau în favoarea țării lor de origine. În general, însă, guvernele țărilor din America Centrală și Caraibe, deci cele intrate mai

www.dacoromanica.ro

devreme şi mai consecvent în zona de control a Statelor Unite au trebuit să urmeze politica americană. Primul care s-a conformat acestei linii, urmînd îndeaproape gesturile Departamentului de Stat american, a fost cel al Cubei, care după ce rupsese relaţiile diplomatice cu Germania, la începutul lui aprilie 1917, i-a declarat război. Asemănător au procedat şi guvernele Guatemalei, republicii Panama, Nicaraguei, republicii Haiti etc., în ciuda sentimentelor antiamericane care prevalau în rîndurile popoarelor acestor ţări.

Imediat după intrarea Statelor Unite în război, în Guatemala a fost introdusă starea de asediu în toate regiunile de frontieră, iar guvernul El Salvadorului, deşi decis să se menţină neutru, şi-a exprimat „întreaga sa simpatie pentru atitudinea luată de marea republică" [117] (Statele Unite C.B.). La 27 aprilie 1917, guvernul Guatemalei a rupt relaţiile diplomatice cu Germania, gest justificat prin refuzul germanilor de a pune capăt războiului submarin. Pentru ministrul francez în Guatemala, ruptura „a fost făcută, fără îndoială, sub presiunea Statelor Unite, care doresc să-şi asigure controlul asupra căii ferate interoceanice a Guatemalei" [118]. În Statele Unite, evenimentul era considerat deosebit de important întrucît, aşa cum ţinea să declare Secretarul Departamentului de Stat, „se punea capăt intrigilor germane pe teritoriul vecin Mexicului". Satisfacţia era datorată mai ales punerii, de către guvernul guatemalez, la dispoziţia americanilor a apelor teritoriale, a porturilor şi a căilor ferate [119].

Peste puţine zile a fost rîndul Nicaraguei să rupă relaţiile diplomatice cu Germania, apoi al Hondurasului şi guvernului haitian.

În Costa Rica, guvernul adus la putere de o lovitură de stat, la 27 ianuarie 1917, nu fusese încă recunoscut de Statele Unite, deşi era „foarte francofil", iar preşedintele Federico Tinoco Grandes (27 ianuarie 1917 — 12 august 1919), manifesta o simpatie deosebită pentru Statele Unite şi dorea să li se alăture „fără rezerve împotriva Germaniei" [120]. Într-adevăr în a doua jumătate a lunii septembrie 1917, guvernul lui Tinoco a rupt relaţiile diplomatice cu Germania, deşi el nu beneficia, încă, de recunoaşterea aliaţilor. În zonă, nedecis rămăsese guvernul El Salvadorului căruia, la începutul lui octombrie 1917, Statele Unite i-au cerut explicaţii. Ministrul salvadorian de externe a declarat că guvernul său se „considera ca asociat celui al Statelor Unite în războiul mondial, din cauza ideilor sale asupra panamericanismului" [121].

O puternică înfruntare între propaganda germană şi cea proaliată s-a desfăşurat în primii ani de război în Bolivia şi Peru, prin controlul sau influenţa exercitate de cele două tabere asupra unor importante organe de presă şi prin răspîndirea de broşuri. În Bolivia, preşedintele, generalul Ismael Montes (6 august 1913 — 6 august 1917), a manifestat în diferite ocazii simpatie pentru anglo-francezi, iar la 18 februarie 1917 a propus guvernelor americane să dea împreună următoarea declaraţie de principiu : „Atacul submarinelor asupra navelor de comerţ neutre, chiar dacă acestea din urmă se află în interiorul zonelor blocusului, este contrar oricărui drept" [122]. Unele supoziţii făcute în intervalul februarie-martie 1917 că Bovilia ar putea urma politica Statelor Unite faţă de conflictul mondial s-au confirmat cînd, la începutul lui aprilie 1917, după intrarea Statelor Unite în război, guvernul bolivian a hotărît ruperea relaţiilor diplomatice cu Germania [123]. Mai departe, însă, nu s-a mers. Nici nu se putea şi, de fapt,

www.dacoromanica.ro

Aliații și Statele Unite au preferat să obțină din Bolivia nu sprijin militar, ci materii minerale strategice, cositor cu deosebire.

O atitudine similară a adoptat față de război Peru, neutru pînă în octombrie 1917, cînd a rupt relațiile diplomatice cu Germania și a luat măsuri, la insistențele Aliaților, împotriva propagandei și acțiunilor progermane. Peru, însă, a exportat materii prime minerale — cupru mai ales — în Marea Britanie și Statele Unite în cantități de trei-patru ori mai mari decît o făcuse înainte de război.

O situație, oarecum aparte, a înfățișat Mexicul. Aceasta pentru că țara se afla în plină revoluție. Puterea constituționaliștilor nu era consolidată și problemele politice, sociale, militare și economice interne erau copleșitoare. Atitudinea de neutralitate adoptată de Carranza încă din 1914 a fost menținută pînă la sfîrșitul războiului.

Între consecințele războiului a fost și întărirea controlului politico-militar nord-american asupra celor mai multe dintre republicile latino-americane, pentru că mai mult decît în cele două decenii anterioare războiului, Statele Unite au practicat în perioada 1914—1918 și în anii următori, politica pe amestec, de ingerințe, de agresiuni militare împotriva unor state latino-americane, paralel cu folosirea „diplomației dolarului". Nu însemna că celelalte mari puteri renunțaseră la pozițiile pe care le dețineau în America sau că se dezinteresau de ceea ce se întîmpla acolo. Nu prea aveau timp și mijloace să continue politica de mai înainte.

NOTE

[62] Idem, Guerre 1914—1918, Amérique latine, 194, Brésil, Dossier géneral, I, Telegrama 31 din 17 august din Petropolis, a ministrului Franței, f. 2.

[63] Ibidem, Telegrama 19 din 10 septembrie 1914, din Paris, după o Telegramă din Rio de Janeiro, 10.

[64] Ibidem, Telegrama 50 din 11 septembrie 1914, din Petropolis, f. 13; Depeșa 83 din 19 septembrie 1914, din Petropolis, f. 15—16.

[65] Ibidem, Telegrama 4 din 5 ianuarie 1915, din Rio de Janeiro, f. 62.

[66] Ibidem, Depeșa 13 din 12 februarie 1915, din Petropolis, f. 94.

[67] Ibidem, Notă informativă din 26 septembrie 1915, din Paris, Ministru de război către Direcția afacerii politice și comerciale f, 222.

[68] Ibidem, Copia unei scrisori a Biroului de propagandă pentru țările de limbă spaniolă și portugheză, către Hermann Stoltz, din Rio, f. 251.

[69] Ibidem, Al 5-lea raport asupra Amerîcii de Sud, Londra, 14 decembrie 1916, f. 83.

[70] Ibidem, Telegrama 26 din 26 martie 1915, din Petropolis, f. 106

[71] Ibidem, Depeșa 33 din 24 august 1915, din Bahia, f. 175.

[72] Ibidem, Depeșa 35 din 15 septembrie 1915, din Bahia, f. 197.

[73] Ibidem, Depeșa 44 din 4 noiembrie 1915, din Bahia, f. 237.

[74] Ibidem, Scrisoarea Consuluiui general al Braziliei la Paris din 31 decembrie 1915, f. 259.

[75] Ibidem.

[76] Idem, Guerre 1914—1918, Amérique latine, 196, Brésil, Dossier · géneral, II, Depeșa 78 din 30 octombrie 1916, din Petropolis, f. 35—36.

[77] Ibidem, f. 36.

[78] Ibidem, f. 37.

[79] Ibidem, Depeșa 15 din 7 februarie 1917, din Rio de Janeiro, f. 128.

[80] Ibidem, Depeșa 19 din 12 februarie 1917, din Rio de Janeiro, f. 130—131.

[81] Ibidem, f. 132.

[82] Ibidem, Telegrama 126 din 11 aprilie 1917, din Rio de Janeiro, f. 171.

[83] Ibidem, Telegrama 106 din 12 aprilie 1917, din Paris, f. 176

[84] Ibidem, Depeșa 63 din 12 aprilie 1917, din Rio de Janeiro, f. 179.

www.dacoromanica.ro

[85] Ibidem, Telegrama din 15 aprilie 1917, din Paris, f. 186.
[86] Ibidem, Telegrama 206 din 22 mai 1917 din, Rio de Janeiro, f. 257.
[87] Ibidem, Telegrama 213 din 24 mai 1917 din, Rio de Janeiro, f. 270.
[88] Idem, Guerre 1914—1918, Amérique latine, Argentine, Dossier général, I, II, III, Depeşa 134 din 20 iunie 1917, din Rio de Janeiro, f. 91.
[89] Idem, Guerre 1914—1918, 196, Bresil, II, Telegrama 213 din 24 mai 1917, din Rio de Janeiro, f. 270.
[90] Ibidem, Telegrama 217 din 25 mai 1917, din Rio de Janeiro, f. 275.
[91] Ibidem, Telegrama 223 din 27 mai 1917, din Rio de Janeiro, f. 300.
[92] Ibidem, Telegrama 224 din 28 mai 1917, din Rio de Janeiro, f. 303; Telegrama 237 din 31 mai 1917, din Rio de Janeiro, f. 311.
[93] Idem. Guerre 1914—1918, Amérique latine, 197, Brésil, Dossier general, IV, Telegrama 740 din 2 iunie 1917, din Washington, a ambasadorului Franţei, f. 3.
[94] Ibidem, Telegrama 286 din 25 iunie 1917, din Rio de Janeiro, f. 43.
[95] Ibidem, Telegrama din 27 iunie 1917 din Paris, f. 51.
[96] Ibidem, Scrisoarea şefului Legaţiei Braziliei la Paris din 29 iunie 1917, către Alexandre Ribot, preşedintele Consiliului de Miniştri, f. 55; Depeşa 141 din 29 iunie 1917, din Rio de Janeiro, f. 57.
[97] Ibidem, Telegrama 300 din 2 iulie 1917, din Rio de Janeiro f. 60.
[98] Ibidem, după ziarul „Siculo" din 2 noiembrie 1917, f. 169.
[99] Ibidem, f. 195
[100] Ibidem, Telegrama 608 din 17 noiembrie 1917, din Rio de Janeiro, f. 202—203
[101] Ibidem, Depeşa 190 din 19 noiembrie 1917, din Rio de Janeiro, f. 209
[102] Ibidem, Nota din 1 decembrie 1917, fila 232
[102] bis Ibidem, Telegrama 77 din 4 februarie 1918, din Paris, f. 266
[103] Ibidem, Telegrama 167 din 16 februarie 1918, din Rio de Janerio, f. 268
[104] R. S. Cotterill, *op. cit.*, p. 323.
[105] Arh. MAEF. fond Guerre 1914—1918, Amérique latine, 199, Chile, Dossier général, I, Depeşa 93 din 17 august 1914, din Santiago, f. 4—5.
[106] Ibidem, f. 5—6
[107] Ibidem, Anexă la Depeşa 97 din 1 septembrie 1914, din Santiago, f. 10—11
[108] Ibidem, Telegrama 1 din 10 septembrie 1914, din Santiago, f. 13
[109] Ibidem, Depeşa 105 din 25 octombrie 1914, din Santiago, f. 38—39
[110] Ibidem, Depeşa 106 din 26 octombrie 1914, din Santiago, f. 41
[111] Ibidem, Depeşa 115 din 14 octombrie 1914, din Santiago, f. 70
[112] Ibidem, Anexă la Depeşa 117 din 24 decembrie 1914 din Santiago, f. 74; Depeşelei 1516 şi 1516 din 26 decembrie 1914, din Bordeaux, ale însărcinatului cu afaceri al Republicii Chile în Franţa, f. 77—78, 79—80; Depeşa 1517 din 27 decembrie 1914, din Bordeaux, f. 82—83
[113] Ibidem, Depeşa 44 din 26 aprilie 1915 din Santiago, f. 179; Depeşa 53 din 26 mai 1915 din Santiago, f. 192
[114] Ibidem, Depeşa 388 din 17 mai 1916, din Washington. f. 21
[115] Ibidem, Depeşa 83 din 18 septembrie 1917, din Santiago, f. 240
[116] Idem, Guerre 1914—1918, Amérique latine, 198, Centre Amérique, Dossier général, Depeşa 58 din 3 septembrie 1914, din Guatemala, f. 1.
[117] Ibidem, Scrisoarea însărcinatului cu afaceri al EL Salvadorului la Paris, către Alexandre Ribot, preşedintele Consiliului de Miniştri al Franţei, f. 98
[118] Ibidem, Telegrama 12 din 29 aprilie 1917, din Guatemala, f. 109
[119] Ibidem, Telegrama 524 din 30 aprilie 1917, din Washington, f. 110; Scrisoarea ministrului german din Guatemala către guvernul german, f. 159
[120] Ibidem, f. 158
[121] Ibidem, Nota informativă din 7 octombrie 1917, f. 173
[122] Idem, Guerre 1914—1918, Amérique latine, 193, Bolivie, Depeşa 8 din 23 februarie 1916, din La Paz, f. 8; Telegrama 18 din 10 martie 1917, din La Paz, f. 27
[123] Ibidem, Telegrama 24 din 14 aprilie 1917, din La Paz, f. 32

L'AMÉRIQUE LATINE ET LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE (II)

Résumé

Tout aussi intéressante a été l'atitude du Brésil, l'étude suivant de près l'évolution, non-dénueé de sinuosités, de cette attitude, allant de la

www.dacoromanica.ro

neutralité envers le conflict d'Europe jusqu'à la déclaration de l'état de belligérance avec les Puissances Centrales. On examine et décrit en détail les relations du Brésil avec les belligérants, la détérioration de celles-ci avec l'Allemagne, notamment du fait de la guerre sous-marines menеé par les Allemands, l'extension de celles avec les Anglo-Français, mais surtout avec les Etats-Unis d'Amérique. On met en valeur la contribution politico-diplomatique, économique et militaire du Brésil à la victoire sur les Puissances Centrales.

Le troisième pays ou les conséquences de la conflagration sont présentés est le Chili, demeuré neutre, mais qui a substantiellement appuyé les Alliés en matières premières stratégiques.

Dans les dernières pages de l'étude on présente le passage de la position de neutralité à la rupture des relations diplomatiques avec les Puissances Centrales du Guatemala, du Honduras, du Nicaragua, du Costa Rica, d'Haiti, de Bolivie et du Pérou. Certains de ces pays l'ont fait comme suite des bons rapports entretenus avec les Anglo-Français, donc de par leur propre volonté, d'autres, sous le pression des Etats-Unis. Le Mexique, „ravagè" par la grande révolution déclanchée en novembre 1910 a conservé la position de neutralité tout au long de la période du conflict.

L'étude fait ressortir au moins deux conclusions : l'Amérique Latine a appuyél'effort de guerre de l'Entente, directement ou par la médiation des Etats-Unis. Le années de guerre ont été particulièrement favorables au renforcement des positions économiques et politiques des Etats-Unis en Amérique latine au détriment des intérêts des grandes puissances européennes, mais en premier lieu de la souveraineté et de l'indépendance des Etats latino-américains.

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚII DESPRE AIANII DUNĂRENI ȘI INSTITUȚIA AIANAT'ULUI ÎN IMPERIUL OTOMAN

Studiul nostru se datorează atît unor recente apariții editoriale — în majoritate din deceniul al VIII-lea — ce au reactualizat în istoriografia de specialitate importanța instituției aianat'ului, cît și propriei noastre activități depuse în arhivele turcești în vederea depistării unor noi izvoare, documentare și narative, referitoare la complexele relații româno-osmane. Însă punctul de plecare în studierea acestei probleme l-a constituit lucrarea japonezului Yuzo Nagata, *Muhsin-zade Mehmed Paşa ve ayanlik müessesesi* (Muhsinzade Mehmed Paşa și instituția ayanat'ului), Tokyo, 1976, III + 158 p. În Japonia, țara care prin poziția sa geografică nu a avut legături istorice directe cu Imperiul Otoman, studiile de orientalistică — în ramura sa turcologică — au luat un mare avînt.

După cum rezultă și din titlu, acest interesant studiu are ca temă principală rolul marelui vizir Mz. Mehmed paşa în întărirea instituției ayanat'ului înainte și în perioada războiului ruso-turc din 1768—1774. Războiul, între aceste două mari împărății, după cum se știe, s-a desfășurat în țările române. Chiar privită numai din acest punct de vedere cartea lui Y. Nagata (teza sa de doctorat) prezintă un interes deosebit și pentru noi.

În ansamblu, studiul cuprinde un „Cuvînt înainte" (*Ön söz*, p. I—II) o „Introducere" (*Giriş*, p. 1—12) și trei părți distincte (*Bölüm*, p. 13—101). Unui scurt rezumat în engleză (p. 102—103) îi urmează o anexă lungă (*Ek*, p. 104—114), note (*Notlar*, p. 115—137), bibliografia (p. 138—143), Indici (*Indeks*, p. 144—158) și o erată. În partea introductivă cred că se impunea o explicare mai bună a termenului *a'yān* (rom. aian) și a noțiunii de *Ayanlik*, adică rom. „aianat"[1], compus din termenul arab *a'yān* + sufixul turc — *lik*[2]. Aici, din capul locului trebuie să precizăm că termenul *a'yan* se întîlnește nu numai în textele istorice și literare islamice, adică turco-arabo-persane, ci și în cele româno-balcanice. Forma compusă de *Ayanlik* apare nu numai în textele turco-osmane, ci și în cele bulgărești. Termenul a'yan, deși provine dintr-un dual arab „ayin", însemnînd „ochi", în turcă se folosește de obicei la singular (pl. *Ayânlar*)[3]. Pînă acum cîteva decenii se credea că instituția otomană *Ayânlik* sau „ayanat" ar fi apărut pe la finele secolului al XVIII-lea în regiunea dunăreană Rusciuc (azi Ruse). Cercetările istorice din ultimul timp au încercat să ridice vechimea ayanat'ului pînă pe la începutul secolului al XVIII-lea. Or, primul și cel mai mare lexiograf otoman, vestitul Franciscus Mesnigien Meninski (m. 1698)[4] l-a semnalat și bine l-a explicat în al său *Lexicon turco-arabico-persicum* (sec. XVII) pe baza unor exemple bine alese. El traduce termenul *a'jān* prin „oculi" și îl explică prin „magnates conspicui". Din cele cîteva expresii istorice otomane bine alese și frecvent uzitate amintim: — *Ae'jāni wilājet* — „Primores provinciae" etc.[5] Deci, atît termenul cît și insituția în sine erau și în secolul al XVII-lea, chiar și mai înainte. În această privință amintim de firmanul sultanului Suleiman I Magnificul, din mai 1550/957 H. adresat beilor și ayanilor (notabili) din Transilvania[6], ceea ce ne arată — prin analogie — că se folosea și pe la mijlocul secolului al XVI-lea.

Lexicografii T. X. Bianchi — D. D. Kieffer[7], Jul. Th. Zenker[8] și W. J. Redhouse în dicționarele lor enciclopedice, otomane, unii îl rezumă și alții îl completează pe Fr. M. Meninski cu *baş-ayan* „primul ayan"; *Izmir ayani* — „Ayan de Izmir" etc.[10]. Nu numai dicționarele enciclopedice otomane, ci și cele uzuale dau explicații bune despre *ayan*. Este îndeajuns să amintim dicționarul turc-francez al lui Ch. Samy-Bey Fraschery[11] în care se dă o explicație destul de amplă. Publicarea unor astfel de dicționare, importante și pentru terminologia istorică otomană, au permis lui Franz Miklosich să inaugureze cercetarea științifică a elementelor turcești din limbile sud-est și vest europene[12]. În această contribuție, autorul înregistrează și termenul *a'jān* în sens de „Augen", „Magnaten" etc.[13] fără să explice că ayanii se numeau „Ochi", fiind socotiți observatori ai împărăției. Nu numai în bulgară, cum crede Fr. Miklosich, turcismul istoric *ayan* a fost folosit în română și în toate limbile balcanice. Și în onomastica turcă se întîlnește termenul *ayan*[14]. Anticipăm că și într-un document, păstrat la noi, se întîlnește denumirea de *Aiani*[15], care are oarecum aceeași rezonanță. Dicționarcle turco-osmane și turco-moderne, apărute în ultimele decenii, de Dr. A. S. Delibaşi[16], M. N. Özön[17], M. A. Yalçin

„Revista de istorie", tom 41, nr. 3, p. 327—342, 1889

www.dacoromanica.ro

Kocabay [18] și *Marele dicționar turc* [19] etc. au nu numai simple înregistrări alc termenului istoric *âyân*, ci și unele explicații destul de amănunțite. Cea mai amplă și cea mai utilă lucrare turcă consacrată terminologiei și expresiilor istoricc otomane aparține lui M. Z. Pakalin [20], în carc este și un mic articol despre *Ayân*, fundamentat pc izvoare etc. M. F. Köprülü a semnalat printr-o notă prczența termenului *ayan* în Asia Centrală, în Horosan și în textele arabo-persane tot în sens dc „demnitar, notabil" etc. Drept continuare, prof. I. H. Uzunçarșılı a scris un articol succint, dar documentat tot despre *Ayân* în versiunea turcă a „Enciclopediei islamice" [21], referindu-se la perioada otomană (scc. XVIII XIX). O sinteză a celor mai sus amintite despre Âyâni a apărut și în „Enciclopedia turcă" [22]. Aici, se dă nu numai explicația termenului în sine, ci sc încearcă și o schiță istorică a instituției, începînd de pc la 1682 1694 pînă la 1826 1829. În continuare se tratează mai amănunțit „Comitetul aienesc" *(Heyet-i ayan* sau *Meclis-i-ayan)* în perioada constituțională, un fel de „senat" (1876—1922) cu membri aleși de sultan. În provincie, aleși de populația locală din tîrguri și orașe, ayanii erau întăriți de către guvernatorul (valiu) regiunii respective. Nu depindeau dc stat, dar plăteau o dare numită „ayaniye". Deși între anii 1786—1790 ayanatul a fost înlocuit cu „intendența orasului" *(Şehir kethudasi)*, totuși, începînd din 1791 s-a revenit și ayanatul a jucat un mare rol. De ex. în Rumelia a fost atotputernic ayanul de Rusciuc, Tirsinikli Ismail, în Dobrogea un mare rol l-a avut Yilikoğlu Suleiman etc. În această ordine trebuie să menționăm și *Enciclopedia istoriei otomane ilustrate* de Midhat Sertoğlu [23], repertoriu prețios al instituțiilor otomane, în care într-o formă sintetizată se tratează bine atit despre Ayân cit și despre Âyânat. În schimb prof. I. H. Uzunçarșılı, în opera sa intitulată *Organizarea științifică a Imperiului otoman* [24], se rezumă la „În perioada în care âyânii (tc. *Ayanlar)* nu mai ascultau de firmane, adică după mijlocul secolului al XVIII-lea, cadîii și naipii se înțelegeau cu aceștia și temîndu-se de ei tăinuiau răutățile ayânilor, trimițînd înștiințări la Poartă spuncau că poporul este mulțumit de ei" (sic). Într-o lucrare anterioară, consacrată *Organizării centrale și maritime a Imperiului otoman*, adică tot instituțiilor turcești. I. H. Uzunçarșılı [25] are numai unele știri mărunte despre Ayani, ayanii de ținut și darea ayaniyc.

Într-o operă mai nouă, același istoric vorbind despre insituția confiscării averilor la selgiugi, ilhanizi etc. menționează și modul de confiscare al averii unor ayani decedați scoțind în relief mai mult abuzurile aienești.

Desigur, mult mai importante sînt contribuțiile cu caracter istoric, apărute în Turcia, privind mai ales vestiții ayâni dunăreni din părțile noastre. În primul rînd este vorba de tipul ayanului dunărean Alemdar (ar.) sau Bayraktar (tc. „Stegar") Mustafa pașa, din Rusciuc, unul dintre cei mai vestiți viziri otomani de la începutul secolului al XIX-lea [26]. În această privință, în ordine cronologică, pe lîngă articolul lui Eftalüddin, *Alemdar Mustafa pașa* (Istanbul, 1912) [27], în care se descriu succint faptele marelui ayan dunărean, trebuie să menționăm studiul prof. I. H. Uzunçarșılı, *Dintre vestiții ayâni ai Rumeliei: Tirsinikli Ismail, Yılıkoğlu Suleyman și Alemdar Mustafa pașa* [28] care au avut diverse legături și cu Țara Românească. Merită să semnalăm și studiul lui Kalost Arapyan, *Viața și vitejiile ayanului de Rucsiuc Mustafa pașa* [29], tradus și fundamentat pe izvoare armenești. Dar toate accstea sînt contribuții istorice mărunte.

Pînă în ultimul timp se crcdea că ayanat'ul cra o insituție rumeliotă, apărută și dezvoltată mai ales în părțile dunărene și dobrogene. Dar prof. Bekir S. Baykal publicînd trei documente din anii 1766, 1768 și 1779, din registrele șeriatului (Ankara, Karaman și Konia), despre „Statutul instituției ayanatului" [30] a semnalat că instituția exista pe la mijlocul secolului al XVIII-lea și în unele părți ale Anatoliei. A urmat articolul lui Yücel Özkaya, *Mărturii din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea despre Ayanat în Anatolia* [31] care nu numai că a confirmat acest lucru, ci a arătat și aria de răspîndire a acestei instituții în Asia-Mică. Pe această cale a mers și turcologul francez Gilles Veinstein, care prin contribuția sa despre „Ayanatul" din regiunca Izmir și comerțul levantin (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea) [32], fundamentată pe noi materiale din arhivele turcești, nu numai că a confirmat existența acestei instituții în partea de sud-vest a Anatoliei, ci a tratat și rolul ei în viața comerțului din Orient. Meritul lui Y. Özkaya este că a venit de curînd cu o contribuție masivă despre ayanatul otoman în secolul al XVIII-lea, atit în Anatolia cît și în Rumelia, asupra căreia vom reveni. Termenul *ayan* și instituția respectivă apar dcstul de frecvent nu numai în izvoarele turcești și în lexicografia otomană, ci și în cele românești. Prin faptul că se observă și în folclorul românesc, îndeosebi în Dobrogea, cules de Th. Burada: „...*Ear aienii Chustengii* [33] *și boierii Dobrogii*" [34] avem certitudinea că instituția este dcstul de vcche, poate anterioară secolului al XVIII-lea. În orice caz, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima parte a celui următor, termenul turc ayan (rom. *aian*) se întîlnește frecvent în izvoarele noastre istorice. De ex. „*Fermanul ce s-a trimis la aiani i voevozi*" [35]; „S-au dus unii din Moldoveni și Monteni la aianul locului" [Șumla] [36]; „Trestenohlu, haianul Rusciculuí" [37] etc. Este și mai ilustrativ fragmentul din *Cronograful Țării Românești* (*1764—1815*) în care Dionisie Eclesiarhul descrie cere-

www.dacoromanica.ro

monialul numirii și căftănirii lui Cara Mustafa aga ca ,,ğaian", adică aian, de Vidin, odată cu înălțarea lui Pazvantoğlu la cîrma acestui pașalic. Iată încheierea acestui fragment : ,,... și așia cu voia tuturor s-au numit pe sine/pașă al Diului și pe Cara-Mustafa l-au îmbrăcat cu caftan, numindu-l *haian* al cetății Diului, poruncind de au dat cu tunurile pe cetatea de asupra făcînd veselie mari strigînd cu toții ,,să trăiască la mulți ani măria sa Pazvantoğlu" (*Op. cit.*, p. 187). Din relatarea lui Dionisie mai aflăm că atît Pazvantoglu cît și noul său aian Cara-Mustafa luptaseră sub comanda lui Nicolae Mavrogheni. Vv. Țării Românești, în războiul cu Austria (1787—1790).Deci, bazați pe atestarea acestui termen, cu unele variante, în izvoa-rele istorice românești nu este de mirare că lexicografii noștri în frunte cu Lazăr Șăineanu [38] H. Tiktin [39], autorii Dicționarului limbii române al Academiei [40], I. Candrea [41] etc. au înregistrat termenul a'ian mai mult în sensul de ,,Primarul orașelor și tîrgurilor turcești, cetățenii unui oraș ; notabili..." etc.

Obiectiv, trebuie să recunoaștem că printre popoarele balcanice, iugoslavii, adică sîrbii, croații și bosniecii, au dat importanța cuvenită cercetării elementelor turcești, istorice și populare, din idiomele lor. Astfel, Abdullah Skáljić a reușit să întocmească un bun ,,Dicționar al turcismelor din sîrbo-croată" [42], în care apare și termenul *Ayān* în sens de : 1. Primar, fruntaș, persoană marcantă, notabil, senior, om de vază 2. Mic dregător al administrației locale în Bosnia în perioada dominației otomane etc. Dar cele mai variante forme ale acestui turcism istoric se întîlnește în bulgară ca : ayan, *ayanlik, ayanski, ayanstvo, ayan'ov* etc., cu sufixe bulgărești, fapt atestat în diverse dicționare enciclopedice [43] și uzuale ale limbii bulgare. Termenul, de asemenea, se întîlnește sub forma de *ajan* în baladele, cîntecele populare albaneze, fiind atestat și în ,,Marele ficționar al limbii albaneze" de Angelo Leotti [44] în sens de ,,șeful unei comune administrator etc". În limba greacă apare pe lîngă forma de Ἀγçανης— 'Agianis *(Ayanis)* în sens de ,,ochi", reprezentantul sultanului, și ,,*Ayanides*" cu mențiunea : ,,Așa se numiau domnitorii Moldovei și Valahiei" bineînțeles în epoca fanariotă , iar Maroyanis (Ayanis al Moreei) era despotul Peloponezului etc. [45].

Unii dintre turcologi s-au ocupat mai îndeaproape nu numai sub raport lexicografic-lingvistic, ci și sub raport istoric, cu însăși instituția ayanat'ului. Este îndeajuns să amintim cele două contribuții serioase ale lui Avdo Sućesko, prima intitulată ,,*Vilayetski ayani*" [46], în care pe baza unui matcrial documentar bogat a clarificat, mai bine, conținutul social al expresiei istorice ,,Ayani vilâyet", menționat de Fr. M. Meninski, determinînd apartenența socială a ayanilor, funcțiile lor administrative și politice etc. În partea finală a studiului său ,,Ayanul de vilâyet și ayanatul" *(Vilayetski ayan i ayanlik)*, A. Sućesko scoate în evidență faptul că pe la începutul secolului al XVIII-lea (sic) se acorda, în diverse provincii otomane, ,,funcția administrativă" de ayanlik ,,sau âyanat. Susține că în această perioadă s-ar fi născut un mic dregător local dotat cu puteri administrative și financiare, care s-a grăbit cu timpul, să-i elimine și să-i înlocuiască pe ceilalți dregători otomani. După trei ani, Avdo Sućesko aprofundîndu-și tema a publicat un alt studiu intitulat : ,,*Ayanii. — Contribuție în cercetarea puterii-locale în țările sud-slave sub turci*" [47]. Faptul că și aici autorul începe istoria ayanat'lui odată cu secolul al XVIII-lea, s-ar putea că această dată să fie valabilă numai pentru Bosnia, cucerită de turci mai tîrziu decît Silistra și Dobrogea, unde ayanatul avea rădăcini mai adînci, fiind și o regiune de ,,serhat" pentru țările române.

Bulgarii, de altfel ca și jugoslavii, au păşit la cercetarea acestei instituții feudale. În această privință, cunoscuta cercetătoare Vera P. Mutafcieva, pornind de la relatările istoricului francez J. Thierry și austriacului O. F. von Schlechta-Wsselrd, a dat publicității un articol succint, dar interesant, intitulat : *Instituția Ayanlului în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea* [48]. Aceasta constituie, desigur, o nouă contribuție în cunoașterea acestei instituții mai noi, dar care a jucat un rol important, în perioada respectivă, mai ales la Dunăre, unde ,,Ayanlik-ul" de la Rusciuc reprezenta o forță militară apreciabilă. Aflăm că Tirstenikoğlu Ismail aga dispunea și comanda, pe la finele secolului al XVIII-lea, o armată de peste 20 000 de oameni, dar care nu era vechea ,,oaste de Poartă" *(Kapu-kulu)*, ci mercenarii zonei balcano-dunărene. Bazîndu-se pe un număr restrîns de documente turcești din arhiva orientală ,,OAK" (Bibl. Nat. Sofia), autoarea încercă să prezinte evoluția și rolul ayanat'ului. Crede, în concluzie, că apariția acestei instituții a ayanilor n-ar fi altceva decît rezultatul reorganizării (mai curînd al dezorganizării) armatei otomane. Astfel, decăderea organizării militare ,,clasice otomane" a obligat Sublima Poartă, în secolul al XVIII-lea, să apeleze la autoritatea elementelor locale și să le cedeze o parte din funcțiile sale. Concomitent cu organele puterii în provincii fiind și aceea a ayanilor, aceștia s-au sprijinit, la un moment dat, pe ,,oastea provincială" *(Eyâlet askeri)*, adică pe forțele voluntarilor băștinași, subminînd treptata puterea centrală. Într-adevăr, rolul acestor ,,mercenari" a crescut așa de mult în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, încît ei au devenit forța militară principală a împărăției otomane. De aceea nu este de mirare că pentru înăbușirea unor tulburări, a unor răscoale, atît în Rumelia cît și în Anatolia, Poarta a fost obligată să recurgă în primul rînd la trupele

www.dacoromanica.ro

ayanilor dunăreni. Sînt cît se poate de interesante aceste concluzii, cu rezerva noastră că ayanatul a apărut ca instituție, după cum am mai spus, cu mult mai înainte. Mai mult decît A. Sućesko, V. Mutafcieva putea să trateze alianța și acțiunea ayanilor dunăreni, la care apelase, la un moment dat Poarta, împotriva răscoalei lui Osman Pazvantoglu (m 1807), pașă rebel din Vidin, pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, care zguduia din temelii vechiul imperiu. Cu această ocazie puteam afla cîte ceva și despre relațiile numiților ayani cu Țara Românească pe care trebuiau s-o apere împotriva pazvangiilor, fiind socotită „provincia sultanului" și nu fieful lui Pazvantoglu Osman. În concluzie, autoarea spune, pe bună dreptate, că problema instituției ayanatului nu este epuizată, dar ar trebui ca problema să fie studiată mai bine și sub alte aspecte, nu numai relațiile reciproce între ayani și Poartă, ci și legăturile lor multiple cu țările române. Din acest punct de vedere nu numai fondul turc „OAK", ci și bogata colecție de registre cadiice *(Șeriye-i-sicill)*, din aceeași arhivă a Bibl. Nat. „Chiril și Metodiu" din Sofia[49], cuprinde numeroase firmane și alte documente privitoare la activitatea ayanilor dunăreni și ayanatul de la Tuna, avînd știri bogate cu privire și la țările române. De pildă un firman din iulie 1711, publicat de J. Kabrda (1906—1968) [50], a fost adresat de sultanul Ahmed III cadiilor și ayanilor dunăreni, anunțînd victoria de la Prut împotriva rușilor[51]. Într-un alt firman, din sept. 1711[52], adresat cadiilor, ayanilor dunăreni de la Brăila la Adakale, se cere interzicerea intrărilor nejustificate în Moldova și Țara Românească. Numeroase firmane și porunci vizirale, păstrate în colecția registrelor cadiice, au fost adresate ayanilor și altor dregători otomani, pînă pe la mijlocul secolului trecut, în diverse probleme românești. Din cuprinsul lor se vede că ayanii erau răspunzători de executarea firmanelor Porții în legătură cu obținerea și transportul de zaherea din țările române, respectarea nizamului Țării Românești, restituirea raielelor fugare din țările române, respectarea regimului „sării valahe" *(Eflak tuzu)* la Dunăre prohibirea alcoolului numit „hurelka", adică holercă, și a tutunului fabricat în țările române, furnizarea unor cai de menzil, repararea de vase dunărene „tonbaz" și „bakuri" etc.[53]. Din cuprinsul acestor firmane adresate autorităților dunărene, adeseori și domnilor români, se observă că ayanii ocupau ultimele trepte în ierarhia politică și administrativă a Porții[54]. Deci, în lărgirea și adîncirea temei propuse, V. Mutafcieva putea găsi un material bogat, variat și interesant în registrele cadiilor dunăreni de la Vidin, Rusciuc, Silistra etc., începînd de pe la finele secolului al XVII-lea.

Revenind la contribuția lui Y. Nagata se poate spune că deși a făcut abstracție de izvoarele lexicografice otomane și, în general, de sursele europene, îndeosebi româno-balcanice, totuși a folosit cu succes o bună parte din lucrările istorice despre ayan și ayanat trecute mai sus în revistă. După unele considerente asupra acestei instituții — într-adevăr puțin cercetată — autorul Y. N. sintetizează destul de bine atribuțiile ayanilor în : 1. *Perceperea dărilor* ; 2. *Asigurarea liniștei și ordinei publice* ; 3. *Paza cerealelor, vitelor și altor bunuri obștești spre a nu fi duse dincolo de hotarul otoman și oprirea răufăcătorilor să pătrundă în Imperiul otoman* 4. *Respectarea prețurilor fixate (narh)* ; 5. *Ridicarea gloatelor „nefîr-i 'âm" în caz de război* ; 6. *Înființarea și buna asigurare a menzilurilor (asigurarea cailor de poștă sau de menzil)* ; 7. *Repararea și aprovizionarea fortărețelor cu zaherea* etc. (p. 8—9). Și aici trebuie să amintim că, una din atribuțiile principale ale aianilor dunăreni și dobrogeni mai era și asigurarea îndeplinirii prevederilor firmanelor împărătești adresate domnilor și boierilor români în diverse probleme.

În ce privește vechimea instituției aianilor, Y. Nagata bazîndu-se tot pe I. H. Uzunçarșı o ridică în perioada războiului turco-austriac, început în 1682, pînă la pacea de la Carlowitz (ian. 1699). Dacă Evliya Çelebi (1611—1682/83) nu o semnalează (p. 6) această nu însemna că nu putea exista și mai înainte. Marele călător otoman nu poate fi privit ca unicul izvor pentru tratarea problemei. Spre deosebire de alți cercetători, Y. Nagata încearcă să clarifice mai bine ascensiunea ayanului de Rusciuc, Bayraktar Mustafa pașa, motivînd că „încă din 1768 aparținea ogeacului ienicieresc" (sic.) Aici, cred că este vorba de tatăl său, fost agă de ieniceri la Hotin la începutul războiului ruso-turc (1768—1774). În același timp numitul Bayraktar cunoștea greutățile economice prin moștenirea unui ciftlic și a comerțului de vite, moștenite de la tatăl său (p. 7). Cu această ocazie, Y. Nagata arată cum unii dintre „ogiaklîi", bazîndu-se pe forțele armate ale ayanatului lor, tulburau ordinea și liniștea cadiatelor dunărene (*kaza* tc. — județ). În această privință se reproduce cuprinsul unui firman adresat muhafizului din Vidin posesorul unei feude *(Arpalik)*[55], și pîrcălabului *(dizdar)*[56] cetății Tulcea *(Tolca)*, prin are se cerea astîmpărarea lui Deli Abdullah, fost ayan și serdar din Osman-Pazar, care de trei ani în fruntea unei cete de 70—80 de răufăcători pustia și ruina satele din împrejurimi. Mai este de reținut că deși fusese emisă mai înainte o „ilustră poruncă" pentru închiderea acestui tîlhar în fortăreața Tulcea, totuși el continua să fie, prin acțiunea sa, pricina ruinării satelor de zeamet și a împrăștierii raielelor. (p. 7—8). Ar fi fost indicat, aici, ca autorul să fi menționat data acestui document important care reflectă și realitățile noastre istorice din Dobrogea. Ar fi fost necesară

www.dacoromanica.ro

data sau perioada la care se referă „Condica deținuților în fortărețe" *(Kale'bend defteri)* din care a fost copiat acest document. Indicarea într-o notă „KBD" 15 (p. 116) nu este suficient de clară. În această privință nici chiar prețiosul ghid al lui Midhat Sertoğlu despre *Conținutul arhivei Președenției Consiliului de miniștri"* (Başbakanalik Arşivi — Istanbul)[57] nu ne indică decît existența a 44 de condici din seria „KBD" pentru perioada 1721—1840 (1134—1256 H.) avînd după cum se vede informații bogate și pentru istoria țărilor române în perioada respectivă.

Din partea I: *Primul vizirat al lui Muhsin-zâde Mehmed paşa* (30 mart 1765-3 sept. 1768) aflăm descendența numitului mare vizir din familia unui negustor bogat, Muhsin Celebi, din Alep *(Halep)*, bunicul său. Tatăl său Abdullah paşa după înăbușirea răscoalei lui Patrona Halil din Istanbul (1730)[58], plecă împreună cu fiul său Mehmed la paza cetății Tighina (tc. *Bender*). Apoi, în anii care au urmat, mai bine de trei decenii, a fost pe rînd muhafiz, valiu, de Lepanto sau Negroponte (tc. *Inebahtı*) Bender, Hotin, Ociakov, Özü unde, după iarăși o întrerupere, reveni în 1756 etc. Atît informarea succintă care se dă aici (p. 13—15), cît și ceea ce urmează despre cariera politică și militară a lui Muhsin-zâde Mehmed paşa oricînd poate constitui un articol interesant în *Enciclopedia Islamică* din care acest mare vizir, destul de cunoscut, lipsește.

În continuare se arată că în acest timp tulburarea continuă la granițele turco-ruse din cauza acțiunii „Cazacilor moldoveni" sau „— din Moldova" *(Boğdanlı kazakları)* (sic) (p. 13). Se impunea dacă nu indicarea sursei respective, cel puțin o precizare în sensul că atît izvoarele istorice cît și lucrările de specialitate[59] despre cazaci nu cuprind astfel de mărturii. În schimb, începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și pînă în secolul al XVIII-lea se vorbește frecvent despre *cazaci poloni*, c. ucrainieni și cazaci ruși, care atacau mereu hotarele Moldovei și Dobrogei, dînd mult de lucru atît autorităților otomane cît și celor românești. În viltoarea acestor evenimente de încordare a realțiilor turco-ruse, la care se adăuga ocuparea Poloniei de către Rusia, Mz. Mehmed paşa, fiind mult timp la paza cetăților de la granița Moldovei și a Ucrainei cu Rusia, a fost numit primul sfetnic al împărăției, adică mare vizir (29 apr. 1765), culmea carierei sale politice și militare. Cu această ocazie, Y. Nagata reproduce și rezumă cuprinsul a cinci documente în care este vorba de unele „opere pioase" *(Vakfiye)* ale marelui vizir în Rumelia. Unul dintre aceste acte, datînd din 26 iunie 1772, ne arată că Mz. Mehmed paşa construise o giamie în satul Derzi (recte: — *Terzi*)[60] aflat în cadiatul sau județul Hîrșovei *(Hîrşova)* din nordul Dobrogei. De asemenea marele vizir suportase o parte din cheltuielile pentru construirea unei mori *(değermen)* din satul dobrogean Abdurrahman, tot din jud. Hîrșova, făcînd „vakuf" bostanele din împrejurimi pentru proprietatea morii sau „ochiului de moară" *(değermen gözü)*. Se impunea și aici indicarea precisă pentru fiecare document, în parte, a condicii de vakufuri din care provin.

După schițarea vieții și faptelor „pioase" ale marelui vizir, autorul analizează în cadrul unor capitole următoarele probleme: *O privire asupra situației administrative a provinciilor „eyâlet"* (2. p. 15—19) în ajunul izbucnirii războiului ruso-turc (1768); *Operațiunile răscoalei din Cipru* (3., p. 19—25), care a fost înăbușită de Mz. Mehmed paşa spre a putea face față războiului cu Rusia care bătea la ușă; urmează: *Tulburările apărute în Georgia sau Gruzia (Gurcistan*, p. 25—26) datorită „neglijenței serascherului Hasan paşa învinuit că nu luase măsuri împotriva rebelului Soloman. Aflăm că numitul, după ce „asuprise" raiaua (1762—1765) se refugiase la Tiflis, solicitînd sprijinul Rusiei, care aștepta o astfel de ocazie pentru ocuparea Georgiei.

Partea I-a se încheie cu capitolul: *Instituția ayanat'ului în perioada anterioară războiului ruso-turc din 1768—1774*. Acesta are cîteva paragrafe întinse în care tratează: a. *Începerea luptei pentru ayanat* (p. 27—28) odată cu viziratul lui Mz. Mehmed paşa; b. *Emiterea unor firmane pentru rînduială în instituția ayanat* (p. 31—36) și în fine c. *Mazilirea marelui vizir Mz. Mehmed paşa și anularea firmanelor pentru rînduieli în cadrul acestei instituții* (p. 36—38). În răstimpul celui de-al doilea vizirat (1772), fiind în tabără la Şumla, Mz. Mehmed paşa făcu o mărturie interesantă istoriografului Vasif efendi despre începutul războiului cu Rusia și cauza mazilirii sale (1768). Iată partea finală a acestei mărturii lungi: „... Deoarece știam că serhaturile sînt goale și pînă la sosirea ordiei împărătești la Dunăre, nefiind ocolo oaste, la atacul dușmanului nu era cine să apere acel părți. Și de aceea vederea mea a fost cu hotărîre să se evite această hazardare" (p. 37). La un astfel de răspuns către sultan și divan marele vizir a fost nu numai mazilit, ci și surghiunit în insulele Bozca-ada și Rodos. Aici, Bozca-ada putea fi identificată cu insula Tenedos. Declarația de război a porții venind într-un timp nepotrivit și desfășurarea luptelor în Moldova și Țara Românească fiind în defavoarea înaltului devlet otoman, surghiunitul Mz. Mehmed paşa a fost numit ser'ascher în Moreea răsculată și apoi pentru „merite deosebite" a fost rechemat iarăși la cîrma marelui vizirat.

www.dacoromanica.ro

Partea a II-a consacrată *Răscoalei din Moreea* (1770) cuprinde următoarele capitole și paragrafe : 1. *Cauzele răscoalei. Situația administrativă a Moreei înainte de răscoală* (p. 39 — 42); *Originea și dezvoltarea instituției de bătrîni zisă ,,Kogiabășia''* (tc. *Kocabaşlık*). Aflăm că aceasta era de esență creștină al cărui reprezentant sau staroste ,,Kogiabașı'' se ocupa cu problema încasării dărilor, avînd și alte atribuții locale nu numai economice, ci și social-politice. Aflăm că o astfel de instituție era și în Moreea, regiune locuită de greci *(rum)*, sub autoritatea și ocrotirea patriarhului din Constantinopol, adică a fanarului stambulean.

În ce privește cauzele răscoalei, Y. Nagata bazîndu-se pe opera istoricului turc Yusuf Akçura [61] face o precizare în sensul că ,,Odată cu începutul secolului al XVIII-lea [62] prin numirea bey'lor greci, ca voievozi al Valahiei și Moldovei, s-a dat posibilitatea ca influența grecească să crească mult..." (p. 43). Pe de altă parte ,,Kogiabașii'' sau bătrînii din Moreea, prin funcția lor înaltă și prin influența lor mare, în sînul populației grecești, înlesniră izbucnirea răscoalei împotriva imperiului otoman. Acest capitol se încheie cu *Instigarea grecilor din Moreea de către Rusia și pregătirile pentru răscoală* (p. 45—48). Tratîndu-se succint ascensiunea și expansiunea Rusiei, după pacea de la Carlowitz (1699), pe baza politicii lui Petru I cel Mare, se spune : ,,Politica era ca Valahia, Moldova, Munte Negru *(Karadâğı)*, Serbia și alte ținuturi locuite de creștini să fie într-o formă continuă de frămîntare și tulburare. Și aceasta a fost cauza principală a răscoalei. Pe de altă parte, în acest timp, voievozii Valahiei și Moldovei, fiind numiți dintre fanarioții greci, au lărgit propaganda rusească printre greci". Referindu-se la evenimentele din Moldova, în vara anului 1711, și la cele ce au urmat, Y. Nagata conchide : ,,Deși rușii primiseră o mare lovitură prin înfringerea de la Prut, totuși continuau aceeași politică, într-o formă mai amplă, dar tainică... Și astfel politica lui Petru I a fost reluată odată cu întronarea Ecaterinei a II-a ca țarină a Rusiei..." (1762) (p. 46).

Din cap. II : *Creșterea răscoalei și măsurile luate de către Poartă*, semnalăm paragrafele : a. *Intensificarea răscoalei* (p. 48—53); b. *Măsurile guvernului ⟨otoman⟩ prin expedierea unor forțe armate împotriva răsculaților*. Cu această ocazie se indică numele și efectivele unui număr de opt ,,ayani serdari'', adică comandanți, din diverse părți ale Peninsulei Balcanice. Serascherul otoman Mz. Mehmed pașa observînd pătrunderea flotei ruse în arhipelagul grecesc a trimis porunci vizirale și ayanilor de pe țărmurile dunării, mobilizați împotriva Rusiei, să vină îndată în Moreea. Istoricul Y. Nagata observă bine că acest fapt a contribuit mult la slăbirea rezistenței otomane la Dunăre și apoi în Dobrogea, înlesnind succesele militare ale Rusiei. N-ar fi fost de prisos dacă se amintea, aici, de bătălia navală de la Cesme (iunie 1770) și distrugerea flotei otomane.

Din *Apelul lui Mz. Mehmed pașa către ayanii din împrejurimi* (p. 53—55) nu putem reproduce decît rezumatul unui document, din 2 dec. 1769, că odată cu începutul primăverii (1770) să nu mai participe la expediția împărătească din părțile Isaccei *(Isakçı)*, ci să vină îndată cu efectivele lor în Moreea.

Din cap. 3 : *Înăbușirea răscoalei și situația după aceasta* reținem paragrafele : a. *Operațiunile militare pentru curmarea răscoalei* (p. 55—57), descriindu-se și o ciocnire între flota rusă, sub comanda generalului ,,Alekes'' (recte : Alexei), și de cea otomană în apele Moreei (27 mai 1770); b. *Repararea și întărirea cetăților din Moreea* (p. 57) și c. *Regulament (Nizâm) pentru posesia timarelor vacante după răscoală*. Acest capitol se încheie cu paragraful d. *Reprimarea bătrînilor (Kocabaşların cezalandırılması) participanți la răscoală* (p. 58—59) ca Lokaki? *(Lukaki)* din Balya-Patra (or. în Moreea) etc. și e. *Favorizarea ayanilor care au arătat vitejie în reprimarea răscoalei* (p. 60—63). Printre cei cinci ayani balcanici distinși în lupte este citat și Ali din Ceatalgea *(Catalcalı)*. Acesta, în dec. 1769, fiind întors din drum spre Isaccea, cu 1000 de oameni s-a acoperit cu fapte vitejești. Același lucru se întîmplă cu Nimet bey, ayân de Tirhala (Trikkala în Tesalia). Ultimul paragraf este consacrat dominației arnăuților în Moreea (p. 63—66).

Partea a III-a : *Al 2-lea vizirat al lui Mz. Mehmed pașa* (1770—1774) cuprinde trei capitole și numeroase paragrafe care abundă în știri privitoare și la istoria țărilor române. În urma succeselor sale împotriva răsculaților din Moreea, Mz. Mehmed pașa a fost numit, a doua oară, nu numai mare vizir, ci și ser'ascher în Rumelia (dec. 1770). Cu această ocazie se descrie situația jalnică a armatei otomane care suferise o mare înfrîngere pe frontul din Kartal (10 aug. 1770), dincolo de Dunăre, vis-à-vis de Isaccea, numit odinioară și Obluciţa [63]. Serdarul Halil pașa, căzut în dizgrație, a fost mazilit și înlocuit cu Mz.Mehmed pașa. Dar pînă la sosirea marelui vizir și serdar locul de ser'ascher revenea lui Silahtar pașa, care ierna la Babadag, unde începu să facă pregătiri pentru primăvară. Țelul comandamentului otoman era ocuparea Bucureștiului care căzuse în mîna rușilor. De asemenea și comanda forțelor turcești din Vidin primiră dispoziție să facă pregătiri în vederea expediției asupra orașului București, unde cele două armate otomane trebuiau să se unească împotriva rușilor. Odată cu sosirea primăverii, marele vizir și ser'ascher Mz. Mehmed pașa, împreună cu ser'ascherul Țării Românești, sosea la Vidin. Apoi, la 21 aug. 1771, pornindu-se din Vidin, turcii trecură Dunărea la Calafat. Înainte de a sosi

www.dacoromanica.ro

la Turnu şi Giurgiu (*Yerköy*), armata otomană era evaluată la 30 000—40 000 de ostaşi... Între timp însă sosind şi armata rusă, incendiară corăbiile turceşti de pe Dunăre, împiedicînd trecerea marelui vizir, cu restul armatei, în Ţara Românească. În urma unei mari ciocniri cu ruşii, aripa stîngă a armatei otomane a fost paralizată şi în bună parte împrăştiată. În cele din urmă marele vizir hotărî ca restul armatei să rămînă la Giurgiu şi apoi să înainteze spre Bucureşti, sub comanda lui Elhadj Ahmed paşa, numit hărţuitor (*çerhaci*). Dar cu ocazia înaintării, în mijlocul unui drum, pe marginea unei ape[64], detaşamentul de avangardă din Giurgiu a fost înfrînt de ruşi. Turcii din Giurgiu, îndată ce văzură halul în care se întorceau, intrară în panică şi fugiră la Russe. Neputînd rezista presiunii ruseşti, şi marele vizir s-a retras cu restul armatei sale pe malul drept al Dunării. La două zile după această victorie, ruşii reuşiră să ocupe tabăra din Babadag forţînd armata otomană să se retragă spre Bazargic şi Silistra.

În continuare, Y. Nagata sintetizînd descrierile istoriografilor otomani, contemporani şi martori oculari la evenimente (Resmî Ahmed, S. Enverî, Şamani-zâde, A. Vasif etc), spune în concluzie : „Dacă proiectul pentru asedierea oraşului Bucureşti a fost o greşeală a Porţii prin numirea lui Mz. Mehmed paşa ca ser' ascher, cauza dezastrului însă a fost, înainte de toate dezordinea din cauza descompunerii armatei otomane ..., dar înainte de înfrîngerea la Bucureşti, marele vizir a avut grija să înştiinţeze Poarta despre înfrîngerea marelui serdar la Babadag, ceea ce a adus mazilirea lui Silahtar Mehmed paşa şi numirea sa ca ser'ascher" (p. 68).

Paragraful b. : *Situaţia armatei otomane în perioada aducerii lui Mz. Mehmed paşa la vizirat* (p. 69—70) începe astfel : „Chemarea lui Mz. Mehmed paşa la cîrma marelui vizirat a fost întîmpinat cu mare satisfacţie de guvern şi comandanţii armatei. Cu toată înfrîngerea oastei sale lîngă Bucureşti, nu se putea uita aşa de uşor capacitatea şi valoarea sa dovedită cu ocazia răscoalei din Moreea ...". După descrierea unor operaţii militare, adică a desfăşurării războiului ruso-turc în Dobrogea, şi în timp ce marele vizir concentra noi trupe în nord-estul Bulgariei spre a opri puhoiul rusesc măcar la Silistra, feldmareşalul armatei ruse Romanzov (recte Rumianţev) a propus comandamentului otoman un armistiţiu de cîteva luni.

În paragraful c. intitulat : *Nereuşita demersurilor pentru pace* (p. 70—71), autorul bazîndu-se pe mărturiile cronicarilor turci S. Enverî şi A. Vasif efendi, participanţi la evenimente, arată că nu numai Rusia, ci şi Turcia era deja dornică de pace. „Mai ales — scrie Y. Nagata — că padişahul aflînd de ocuparea Crimeei şi a ţinuturilor de dincolo de Dunăre — adică a principatelor dunărene aştepta, în sfîrşit cu mare nerăbdare pacea ...". În continuare, aflăm că după anumite tratative furtunoase are loc semnarea unui armistiţiu, de patru luni, la Giurgiu (30 mai 1772). Apoi, ambele părţi au început să se pregătească în vederea tratativelor de pace, care urmau să aibă loc la Focşani. Cu această ocazie se descrie amănunţit călătoria lui A. Vasif efendi la Bucureşti şi începerea discuţiilor cu feldmareşalul rus. În vederea continuării discuţiilor, nu o dată întrerupte pentru anumite formalităţi diplomatice, a fost numit din partea Porţii ca prim împuternicit „baş-murahhas" reisul efendi Abdurrazak efendi, ajutat de A. Vasif ca secretar de şedinţă etc. „Dar tratativele — observă J. Nagata — au fost pline de ceartă (*çok çekişmeli oldu*) ... (p. 73) şi turcii, în frunte cu padişahul şi clica din saray, necunoscînd adevărata situaţie <de pe front>, toate demersurile pentru pace au fost zadarnice" .. În cap. 2 : *Dezvoltarea instituţiei ayanat'ului în perioada războiului ruso-turc din 1768—1774* se tratează o serie de probleme noi în frunte cu : a. : *Cîştigarea unui mare renume a slujbei de ayanat din cauza războiului* (p. 74—80). Cu privire la regiunile noastre şi împrejurimile, lor, printre altele : se spune : „În primul an al războiului, din Dobrogea, ayanii de Tulcea (*Tolçi*), Hîrşova, Kara-Ömer (azi Negru-Vodă), Babadag, Mangalia, Balcik, Cirmen (azi Cernomen) etc. au depus mult efort şi zel în aprovizionarea ordiei imperiale, campată la Babadag, cu zaherea şi diverse alte produse de război (*sursat*), numele lor fiind menţionat în documente". În primii ani de război, ayanii de Adrianopol, Damad el-Hadj Mustafa, şi urmaşul său, Hasan, au trimis pesmeţi (*peksemed*) şi o mare contitate de zahere etc. pentru aprovizionarea trupelor otomane din Oceacov (*Özi*), Cetatea — Albă (*Akkerman*), Bender şi Brăila ... (p. 75). Cu acelaşi zel au contribuit şi ayanii dunăreni ca Varnalı-zâde Ibrahim, agă de Nicopole şi Rusciuc, ca Celebi Suleyman aga şi fiul său es-Seyid Hasan. Se arată că aceştia au depus mare efort pentru aprovizionarea armatei şi eliberarea cetăţii Giurgiu de ocupaţia rusească. Datorită acestui fapt numitul obţinu, mai tîrziu în războiul ruso-turco-austriac (1787—1791) şi rangul de vizir cu numele de Şerif Hasan paşa[65], de la care s-au păstrat porunci vizirale „Buyuruldu" şi către domnii români[66]. În ciuda luptelor grele din Morea (1770), în anii care au urmat armistiţiului de la Bucureşti (1771—1772), ayanii din multe cadiate balcano-dunărene, fiecare a tărit în buluc (*derme-catma*), după sine, cîteva sute de oşti în cîmpul de luptă din Ţara Românească şi Dobrogea ... Toate acestea ne arată — spune autorul — că după încheierea perioadei armistiţiului de la Bucureşti, forţa ayanilor a ocupat un loc important în armata otomană. Pentru ilustrarea acestei probleme se dă o anexă interesantă. Din paragraful b. cu titlul : *Luptele ayanatului în perioada războiului* (p. 80—90) reţinem şi cuprinsul unui firman din prima fază a războiului (dec. 1769-ian. 1770), adresat muhafızului Abdi paşa, naibului şi serdarului ... <sp. alb.>, ayanului Osman şi altor

www.dacoromanica.ro

zabiți din Hirșova. Se cere numiților dregători ca stăpînii ciflicurilor (*çiftlik sahipleri*) să nu sustragă din zahereaua destinată oștilor împărătești însărcinate pentru paza Hirșovei și împrejurimilor sale etc. (p. 83). Se poate spune că firmanul este un model în felul cum fermierii și moșierii Dobrogei ezitau să vîndă zahereaua destinată armatei, spre a putea obține prețuri mai mari de la particulari.

Înainte de încheierea paragrafului următor (c., p. 90—98) intitulat *Politica lui Mz. Mehmed paşa faţă de ayanat*, se dă o listă amplă de ayanii dunăreni-balcanici, care au avut o ascensiune politică și militară rapidă, arătîndu-se și faptele de merit ale fiecăruia. Așa de ex. Molla Mesut Aga'oglu Hasan, ayan de Zihne (oraș în Macedonia), care luptase cu 300 de oameni la Șiștov, mai tîrziu-în mai 1788—a fost numit muhafiz de Isaccea, cu rangul de vizir. (p. 97). Apoi, în bogata listă de ayani, avansați la rangul de prim-portar (*kapuci-baş*, figurează și ayanul es-Seyid el-Hadj din Dobrogea (*Dobrice*), Mîr Yakub, ayan de Hagioglu-Pazari. Cap. 3. : — *Sfîrșitul războiului prin înfrîngerea Imperiului otoman* (p. 98—99) încheie studiul merituos al tînărului istoric japonez, Y. Nagata. Din cuprinsul acestui succint capitol merită să reținem următoarele. În martie 1773, odată cu întoarcerea reisului efendi Abdurrazak effendi din Țara Românească la Șumla, termenul armistițiului se încheia, și ostilitățile cu Rusia se reluau. Cu tot efortul depus, timp de cîțiva ani, pe fronturile din Rusciuc pînă la Silistra, în Dobrogea și pînă la Varna armatele ruse nu puteau fi oprite. Războiul de cinci-șase ani, pe diverse fronturi, epuizase aproape toate forțele Imperiului. Odată cu reluarea ostilităților, armata rusă reuși, în scurt timp, să treacă Dunărea și să înainteze vertiginos spre Șumla. Cu toată insistența sultanului și divanului imperial pentru rezistență și continuarea războiului, marele vizir Mz. Mehmed paşa răspundea Porții prin jalba (*'arz*) sa, din 24 apr. 1774, că „această continuare a luptei cu rușii este nepotrivită", Întradevăr, odată ce armata rusă distrusese forțele otomane la Hirșova și Babadag, de sub comanda ser'ascherului Abdurrazak efendi și Yegen Mehmed aga, orice încercare de rezistență era zadarnică. În acest caz, indiferent, dacă Poarta vrea sau nu, marelui vizir nu-i rămînea decît să-l trimită pe locotenentul său Resmî Ahmed efendi [67], chehaia marelui vizirat, în tabăra rusă, pentru tratative. Aici, trebuie să precizăm că și rușii, la rîndul lor, erau dispuși pentru pace, deoarece întîmpinaseră o rezistență dîrză din partea turcilor, în fața cetății Silistra, unde aveau mari pierderi omenești, în frunte cu generalul Veisman [68]. Revenind la expunerea autorului, aflăm că o încercare mai mare pentru rezistență la Silistra nu prea avea șansă de izbîndă, deoarece muhafizul de Razgrad, Ceatalgeali Ali paşa, și alți comandanți care înaintau pentru ajutorarea fortăreței dunărene, împresurată și asediată de ruși, au fost înfrînți. De asemenea și forțele otomane, de sub comanda lui Dağistanli Ali paşa, cunoscură o înfrîngere lîngă Yeni-Pazar. În urma acestei situații critice, orice rezistență otomană — după cum se spune — era de prisos. Astfel, după anumite tratative încordate s-a ajuns la cunoscutul tratat de pace de la Kuciuk-Kainargi. În ziua semnării tratatului, marele vizir de cca 68 ani, bolnav, murea de supărare la Karinabad (10 iul. 1774). După concluzii (*Netice*) și rezumatul în engleză, bine sintetizate (p. 100—103), urmează o anexă (*Ek*) amplă, un vast tablou cuprinzînd o bogată listă de ayanii din toate părțile imperiului, mobilizați pe țărmurile Dunării, în perioada celui de-al 2-lea vizirat al lui Mz. Mehmed paşa (dec. 1771—1 aug. 1774). Prețioasa listă de ayani a fost întocmită de Y Nagata după Condica afacerilor importante- „Mühimme defteri" (Bk. Arșivi, Istanbul) nr. 171 [69], indicîndu-se paginile respective. Din această listă amplă aflăm că numărul ayanilor participanți la război, cu anumite efective pedestre (tc. piyâde) și de cavalerie (*süvâri*), se ridică la vreo 300, indicîndu-se și numele lor. Lista ne permite să ne facem o idee și asupra răspîndirii instituției ayanatului, nu numai în Rumelia, adică în Peninsula Balcanică, ci și în Anatolia. Efectivele acestor ayani variază între 100 și 1000 de oameni. De ex. ayanul dobrogean (*Dobriçi*) el-Hadj Mustafa dispunea de un efectiv de 800 de călărași. Totalizînd efectivele tuturor ayanilor concentrați la Dunăre se ridică la 90 925 de ostași , din care 36 550 erau pedeștri, iar restul , de 64 375 cavaleri. Se poate spune că acesta era cca a treia parte din efectivul total al armatei otomane. Armata marelui vizir, după relatarea lui Ianachiță Văcărescu, pritenul marelui vizir, se ridica la 80 000 de oameni [70]. Armata otomană concentrată în nord-estul Bulgariei și în Dobrogea se ridica la vreo 100 000 de luptători. *Notele* (p. 104—137), de la sfîrșit. pentru introducere, capitolele și paragrafele celor trei părți, sînt redate cît se poate de sistematic. Toate aceste note, bogate ca aparent critic, dacă se indicau în subsolul paginilor respective ar fi fost și mai ușor pentru urmărirea și compararea lor cu textul. *Bibliyografya* (p. 138—143), expusă sistematic I. *Documente* ...II. *Manuscrise* ... III. *Opere publicate* : — A. *Cronici* ... B. *Călătorii* C. *Studii* ... IV. *Articole* ..., putea să fie mai bogată, eventual mai bine selecționată. Indicele (*Indeks*, p. 144—158) toponomastic, adică de persoane și localități, unele, mai puțin cunoscute, mai ales toponimele istorice, dacă ar fi fost însoțite de anumite identificări și precizări, era și mai prețioasă. Cunoaștem însă cu toții greutățile întîmpinate pentru astfel de identificări chiar pentru toponime de pe teritoriul patriei.

www.dacoromanica.ro

Din bibliografia aferentă acestei teme trebuie menționate și următoarele contribuții, unele cu știri privitoare la trecutul țărilor noastre :

1 Midhat Kemâl : *Âyanlar devrinde Bolu 1224—1227* (Bolu în epoca aianilor : 1809—1812) 1. *Kısım* (Partea I-a), Bolu 1334 (1918), Tip. ,,Bolu Matbaası", 75 p.

2. *ÂVÂN*, în „I. A. " I, cüz (fasc.) 11, (Istanbul, 1949), p. 40 — 41 (M. Faud Köprülü), p. 41—42 (Ismail Hakkı Uzunçarşılı).

3 *ÂVÂN*, în ,,Inönü Ansiklopedisi" Cilt IV, Ankara—1950, s. 355—356.

4. Özkaya, Yücel : *XVIII. Yüzyılın Ikinci Yarısında Anadoluda Âyânlık Iddiaları* (Slujba de aianat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Anatolia), în ,,A. U.D.T.C.D. ", Ankara—1969, Cilt (vol.) XXIV, sayi (nr.) 3—4.

5 Ilgürel, Mücteba : *Balıkesir'de Âyânlik Mücadelesi* (Lupta pentru aianat la Balikesir), în ,,Tarih Enstitüsü Dergisi", Istanbul, 1972, sayı-no. 3.

6 Cemâl Gökçe : *Edirne Âyânı Dağdeviren-oğlu Mehmed Ağa* (Dagdeviren-oğlu Mehmed Ağa aian de Adrianopole), în rev. ,,Tarih Dergisi", Istanbul — 1968, Cilt(vol.) XVII, Sayi (nr.) 22, p. 97 — 110. Se descrie atotputernicia unui aian la Adrianopol (1802—1812), vrăjmaș al reformelor preconizate de Selim III „Nizâm-i cedid" și partizan al lui Mustafa IV. Potrivit cu firmanul sultanului Mahmud II, din 1812, pentru decapitarea aianilor abuzivi, Mehmed ağa trebuia să fie decapitat sau surghiunit, dar reuși să scape. Abia în 1817, în urma jalbelor repetate ale populației din Adrianopol, a fost decapitat în localitatea Mezereb, pe cînd se întorcea din pelerinaj de la Mecca. În articol se vorbește și de acțiunea aianilor dunăreni Tirsinikli-oğlu Ismail ağa din Rusciuk (azi Russe) și a aianului dobrogean Yılıkoğlu Suleyman ağa din Silistra.

7. Yücel Özkaya : *osmanli imparatorluğunda âyânlik (Değerlik Tezi)* (Aianatu în Imperiul otoman. Teza de docență). ,,Ankara Üniversitesi Basımevi", Ankara 1977, 510 p. + 75 facsimile (p. 413—487). (A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlare no. : 273). — O lucrare temeinic documentată, bazată pe material arhivistic îndeosebi pe fondul Cevdet-Dahliye (Arhiva otomană din Istanbul). Rectifică, critică și completează lucrările anterioare ale lui Avdo Sućesco, Vera Mutafcieva și chiar a lui Yuzo Nagata, mai sus menționate. Dispune de un rezumat amplu în franceză (s. 309—312). Autorul consideră că instituția a apărut sau a început să se dezvolte după 1683, jucînd un rol important în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui al XIX-lea. Odată cu noile reforme (1839), cînd aianii au început să fie înlocuiți prin trimiși de la centru (Istanbul) a dispărut, treptat, și instituția respectivă Apariția, dezvoltarea și dispariția aianatului coincide cu epoca de destrămare a instituției timariote baza Imperiului otoman. Știrile pentru aianii dunăreni sînt răzlețe. Astfel, bazîndu-se pe o condică importantă *(Müd.)* nr. 171, p. 482 spune ,,... cu speranța de a fi stăpîni în țară s-a poruncit muhafîzului de Vidin și seraskerului din Țara Românească *(Eflâk ser'oskeri)*, vizirul Ahmed pașa să trimită oaste la ordie (aug. 1773, împotriva rușilor din Moldo-Valahia) etc. (p. 167). Urmează : ,,S-a apelat la aianii vilaietului și populația ținutului pentru paza cetăților Bender-Tighina și Hotin cu ajutorul oștilor de voluntari *(serdengheçidi)* etc. (p. 169). Descriind evenimentele anului 1806 se arată rolul aianilor de Rumelia printre care apare și aianul de Bazarcik *(Bazarçık Âyânı)* etc. (p. 299). În continuare se scoate în evidență rolul aianatului din Rusciuk (p. 303) de care depindea și Dobrogea. Regretabil că autorului nu i-a fost accesibilă lucrarea lui A. F. Miller, *Mustapha Pacha Bairaktar* (Moskva — 1947, 508 p.) care are o traducere și în franceză (București, 1975, 466 p.). Tipul adevărat de aian otoman a fost Alemdar (Bayraktar) Mustafa care a ajuns și mare vizir, partizan al reformelor lui Selim al III-lea, jucînd un mare rol politic pe la începutul secolului al XIX-lea. O trimitere dintr-o condică a șeriatului din Brusa (1777) privește organizarea de pază cu voluntari la Bender Hotin (în Moldova) (p. 383). Într-o altă notă se spune : ,,Aianului dobrogean Haci Mustafa aga care fiind rumit căpetenie *(başbuğ)* peste oastea din Dobrogea să i-se dea 1500 kurușî, reprezentînd cheltuieli pentru expediție" fond Cevdet-Askeriye militare no. 42 652 (p. 384) etc. Este vorba de războiul rusoturc din 1787—1791/92.

8. Yavuz Cezar : *Bir Âyanın Muhallefatı Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör Ismail-Oğlu Hüseyin (Musadere olayi ve terekenin incelenmesi)* (Inventarul avuției unui aian. Kör Ismail-Oğlu Hüseyin, aianul cadiatelor/kaza Havza și Köprü (Evenimentul confiscării și cercetarea succesiunii)), în rev. ,,Belleten" Cilt (vol.) : XLI, nr. 161, T.T.K. Basımevi Ankara, 1977, p. 41—78 + 1 facs. Localitățile Havza și Köprü (mai înainte Gedra) se află între Samsun și Amasya (Anatolia). Articolul se bazează pe condică de succesiune din arhiva otomană, Istanbul, datînd din 1808/1223 H. Sînt interesante procedee în cazuri de succesiune fie la moartea, fie la decapitarea cuiva. O primă parte din avuția aianilor intra în vistieria palatului, alta în vistieria împărătiei *(hazine-i 'amire)*, restul moștenitorilor etc.

www.dacoromanica.ro

9. Özkaya, Yüçel : *XVIII. Yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerin Âyânlıkleari ele geçirmi şleri ve büyük Hânedânların kuruluşu* (Aianatul încăput în mîinile unor familii locale în prima-jumătate a secolului al XVIII-lea şi întemeierea unor mari familii), Ankara, 1978, p. 667—715.

10. Idem : *Rumeli'de Âyânlık ile ilgili bazi bilgiler* (Unele ştiri în legătură cu aianatul din Rumelia), în vol. *VIII. Türk Tarih Kongresi* 11—15 oct. 1976, Comunicare *(Tebliğ)*, T. T. K. Basimevi Ankara, 1981, p. 1407—1416. Articolul deşi priveşte aianatele din Rumelia (Turcia europeană), totuşi nu prea are informaţii pentru aianatele de la Dunăre — Dobrogea. Ar trebui de consultat şi alte colecţii şi fonduri din arhiva otomană (Istanbul).

11. Bodžolyan, Murad : *Ob institutakh ayanlik i derebeylik* (Despre instituţia aianat şi derebeylik), în ,,Vestnik obsçeivennykh Nauk Akademii Nauk Armyanskoy SSR" (Erevan), 1981, p. 50—60.

12. Ergenç, Özer : *Osmanli Klâsik dönemindeki ,,eşrâf ve ayanlık" üzerine bazi bilgiler* (Unele ştiri despre ,,notabilităţi şi ayanat" în epoca clasică otomană), în vol. ,,Osmanlı Araştırmaları", 'III, (1982) p. 105—118.

13. *ÂYAN*, în *Küçük Türk-Islâm Ansiklopedisi*, ed. I-a, Istanbul ,,Milli Eğitim Başimevi" 1980, p. 240 241 (Cu bibliografie)

14. Nagata ,Yuzo : *Ayanso tio Chiiki shakai*... (Ayans and rural Society în Western Anatolie. A case Study of the estate list of Karaosmanoğlu Haci Hüseyin Agha), în ,,Nairiku Ajia-Nishi Aji'a no shakai to nunka", ed. Masa o Mori, Tokio — 1983, p. 735—760 (Society and Culture of Juner Asia and the Muslim World).

15. Idem : *Toruka no gono-yimishi to chiiki shakai in Isuranu sekai no Hitobitobito* (Ayan's and rural Society in Turkey), vol. II, Tokio, 1984, p. 113—148.

16. Meyer, M. S. : *Ayany i ikh mesto v Osmanskoy istoriy* (Aianii şi locul lor în istoria otomană), în ,,Türkologiçeskiy Sbornik", Moskva — 1985, p. 50—63.

17. Art. *Ayân* apud Midhat Sertoğlu : *Osmanlı tarihi Lûgâti*, (Dicţionar enciclopedic al istoriei otomane) edit ,,Ederun Kitâbevi", Istanbul — 1986, p. 25/II.

După dispariţia aianatului care devenise o piedică pentru împărăţie cu ocazia primei constituţii otomane (1876) luă fiinţă un consiliu constituţional, alcătuit din reprezentanţii poporului numit *Âyan Meclisi* sau *Heyet-i Âyan* (A. Heyeti). Această instituţie însă a funcţionat numai un an, fiind desfiinţată în 1877. În 1908, cu ocazia revoluţiei junilor turci, acest consiliu iarăşi a fost deschis împreună cu camera deputaţilor *(Mebusan meclisi)*. Odată cu proclamarea Republicii Turcia, fondată de Atatürk, Consiliul de aiani dispăru pentru totdeauna.

Consiliul de aiani, cu sediul la Istanbul (1876—1877 şi 1908—1922) era dirijat de un paşă, avînd titlul de preşedinte peste aiani. Pe la începutul guvernării junilor turci această funcţie politică şi administrativă o deţinea Sait paşa. Un izvor important pentru activitatea de aiani la Istanbul *(Âyân Meclisi)* este opera istorică a lui Gelâleddin Mahmud paşa (1839—1899) : *Mir'ât-i Hakikat* (Oglinda realităţilor istorice), ed. de Doç. Dr. Ismet Miroğlu, Istanbul — 1983, p. 238 şi 242. Este vorba de lucrările pentru adoptarea primei constituţii otomane din 1876—1877. În această privinţă există şi o corespondenţă cf. Kâmil paşa : *Kâmil Paşa' nin Âyân Reisi Sait Pasa'ya Cevapları* (Răspunsurile lui Kâmil paşa date preşedintelui de aiani Sait paşa), ed. a 2-a, Istanbul 1328 (1912), Edit. ,,Matbaa-i Ebuzziya", 104, p. Mai tîrziu, istoricul turc Örik Nâhid Sirri a scris un articol despre Consiliul de aiani intitulat *Osmanlı Imparatorluğunda Âyân Meclisi*, în ,,Resimli Tarih Mecmuasi" III, nr. 35 (Kasim/nov. 1952). În articolele istoricului I. H. Uzunçarşılı (I. A. 2. Cilt, fasc. 11, 1949, s. 42) şi Midhat Sertoğlu *(Osmanlı Tarih lugâti*, Istanbul-1986, p. 25/II) menţionează şi instituţia *Meclis-i âyân* sau *Âyan meclisi* din ultima fază a istoriei otomane.

Comparat cu celelalte contribuţii despre ayani şi ayanat, succint prezentate mai sus, studiul istoricului turcolog nipon, Y. Nagata, este mult mai documentat şi mai interesant. Valoarea lui rezidă mai ales în faptul că este fundamentat pe un număr considerabil de izvoare turceşti inedite. Cele mai multe sînt firmane, provenite din diverse condici sau deftere *(Ahkâm, Atik-sikâyet, Kale'bend* şi *Mühime)*, precum şi din cîteva colecţii şi fonduri importante, în foi volante, ca Cevdet, K. Kepeci şi Hatt-i Humayunuri, conservate în bogata arhivă a Preşedinţiei Consiliului de Miniştri din Istanbul. Folosirea acestor surse dau o notă de originalitate. În acelaşi timp, spre deosebire de alte contribuţii, prezintă un interes mult mai mare şi pentru istoria ţărilor române. În schimb, nu se poate spune acelaşi lucru despre folosirea izvoarelor europene de prima mînă, adică româneşti, ruseşti etc., mai ales în ceea ce priveşte rolul marelui vizir Mz. Mehmed paşa în războiul ruso-turc. Trebuie să recunoaştem că autorul procedează bine folosind operele clasice ale istoriei otomane de J. v. Hammer şi J. W. Zinkeisen. Acţiunea marelui vizir şi desfăşurarea războiului din 1768—1774 este foarte bine redată şi în monumentala lucrare a marelui istoric român N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*.. (Vol. IV şi V, Gotha — 1911, 1913), mai ales ultimul voulm (V) are şi o bună traducere turcă de prof. B. S. Baykal [7]. Deşi neaccesibilă tînărului turcolog Y. Nagata un interes deosebit

www.dacoromanica.ro

pentru rolul si personalitatea marelui vizir Mz. Mehmed paşa, desfăşurarea războiului din 1768—1774 şi chiar pentru aianatul dunărean de la Rusciuc prezintă interes *Istoria împăraţilor otomani* de Ianachiţă Văcărescu [72]. Învăţatul boier român a fost nu numai contemporan şi martor ocular la evenimentele războiului, la un moment dat a făcut şi parte din suita marelui vizir „Muhsunoğlu", cum spune acesta. Amintind despre preliminările războiului „aprins de ruşi în Polonia". I. Văcărescu scrie: „Fu scos din viziretu înţeleptulu veziru Muhsun — oglu, ce nu vrea să dea suflare acestei aţăţări, fără cuvînt. Se făcu Hamza pasa veziru care aridică solul Ruşilor la Edeculc..." [73]. În legătură cu pregătirile şi acţiunile turcesti de la hotarul (serhatul) dunărean, I. Văcărescu spune: „Turcii după la serhaturi făcînd gătire să loviască tiera (= Ţara Românească) şi aianul Rusciucului, vestitul Celebi aga, om înţelept si cu ypolipsis era capul oştilor, veni în tiera la mănăstirea Comana unde aflîndu-se Nazarie, l'făcură muhaserc în mănăstire..." [74]. După descrierea complicării războiului cu Rusia urmează: „Aduse şi pe pacifăcură veziru Muhsun-zade Mehmed paşa. de la Moreea, şi-l făcură Tuna seraskeri, serdariu peste atiţia ûç tului..." [75]. Muhsunoglu, deci, viind din Moreea, trecu pe la Dunăre în Ţiera-Românească, cu o ordic de 80 000 de ostaşi... vezirul Muhsun-oglu si cu domnul Manuil-Vodă, după ce ajunsescră la Craiova, ne scrie şi nouă boerilor ce ne aflam la Braşov ..." [76]. Mai putea fi folosită şi o altă lucrare a lui N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*... vol. VII (Bucarest, 1944), care are un capitol interesant şi bine documentat: *Les boiars roumains et l'occupation russe* (p. 311—365), în care se tratează, amănunţit, războiul ruso-turc din 1769—1774, cu care se ocupă şi Y. Nagata. Este tot meritul marelui N. Iorga care a prezentat sub titlul „*Un evreu turcesc despre ţările noastre în sec. al XVIII*-lea" [77], scoţînd în evidenţă importanţa operei lui Borach Schimhon, *Die Buchet der Chronica von den Kindern der Russen und den Kindern der Türken .. von. .* (Altona-1789) pentru istoria acestui război, pe care îl descrie cît se poate de amplu. În această ordine de idei, amintim şi cronica românească, contemporană, a lui Dumitrache Stolnicul. *Istoria evenimentelor din Orient cu referi ală la principatele Moldova si Valahia, din anii 1769 1774* [78] care prezintă de asemenea, un interes deosebit pentru evenimentele cu care se ocupă şi Y. Nagata. Numitul cronicar, după descrierea celor cîteva expediţii turceşti împotriva ruşilor din ţările române (p. 56—60), intitulează un capitol: *Cartea lui Muhsunoglu viziriul prin care au publicat neamului său contenirea armelor, după acest aşezămînt ot Giurgiu*... (p. 74 75). Într-un alt capitol se publică „Manifestul Porţii"... În continuare, termenul menţionează şi în firmanul sultanului Abdul-Hamid (1774) adresat celor de la Dii (= Vidin), de la Brăila (*Ibrail*) şi ayanilor şi voievozilor. La vocabularul de turcisme, „aghiani" se explică prin „cfiţeri de ortale ieniceri... (p. 120).

Vorbind despre alte izvoare, amintim că monumentala colecţie Hurmuzaki cuprinde, de asemenea, rapoartele ambasadorilor veneţieni „bailo", francezi, germani etc. despre războiul din 1768—1774, acţiunea marelui vizir Mz. Mehmed paşa, ştiri răzleţe despre aianii dunăreni etc. Este suficient să amintim rezumatul unui document din 30 mai 1772 despre ratificarea armistiţiului ruso-turc de contele feld-mareşal P. Al. Romanzov (Recle: *Rumiantev*) şi marele vizir „Mussunoglu".... [79]. Din izvoarele europene aflăm numele popular al marelui vizir „Muhsunoglu" în loc de Muhsin-zâde (forma literară, persană). De asemenea, cel care se ocupă cu istoria acestui război, care a atîrnat greu pe umerii lui Muhsinoğlu vizirul, precum şi despre ayanatul de la Dunăre, nu poate face abstracţie de bogata literatură rusă şi sovietică. Numărul unor astfel de contribuţii ruso-sovietice se ridică la vreo sută de contribuţii de valoare inegală [80]. Aici nu putem aminti decît cîteva contribuţii referitoare mai mult la omologul marelui vizir-feldmareşalul P. A. Rumianţev „Dunăreanu" (Zadunaiski), şi însăşi războiul: *Studiu biografic, militar despre generalul-feldmaresal graf Petr Alexandrovici Rumianţev* de A. Baiov [81]; *Operaţiunile militare de la Larga-Cahul (1769—1770) ale lui graf P. A. Rumianţev* [82]; „*Memoriile lui Muhammed — Hagi efendi, prizonier turc în Rusia între 1771—1775*" de cunoscutul osmanist rus V. D. Smirnov [83], *Operaţiunile de la Kuciuk-Kainargi* de E. F. Novitki [84]; *Pacea de la Kuciuk-Kainargi din anul 1774* de E. I. Drujinina [85] etc. În sprijinul studierii situaţiei ayanatului dunărean de pe la finele veacului al XVIII-lea şi începutul celui următor, sub personalitatea lui Alemdar Mustafa paşa, putea fi folosită şi monografia istoricului A. F. Miller, *Mustafa paşa Bayraktar*. A. F. Miller nu intră în esenţa instituţiei ayanatului, totuşi, prin folosirea capitolului 7, *Mustapha Bairaktar et son Ayanlik*", studiul lui Y. Nagata avea de cîştigat. Deşi ayanul este redus la „Notable; gouverneur d'une ville, d'un district..." (ed. fr., p. 439), totuşi această operă are unele date preţioase şi despre alţi ayani dunăreni, în frunte cu Terseniklioğlu Ismail aga, care au avut relaţii strînse şi cu domnii români, făcînd front comun împotriva lui Pazvantoğlu. A. F. Miller a dat o serie de citate ilustrative despre această instituţie otomană, extrase din autori ca Muradja d'Ohsson (1824), Olivier (1801), F. Beaujour (1800), A. de Jouchereanu . . . (1818), Andréossy (1826—1828), Jouanin et Jules van Gaver (1840), Schlechta-Wsherd (1862) şi istoricul turc Ahmed Rasim (1339 H./1911). Aceste citate, bine alese, ne permit să ne formăm o părere generală despre ayani şi rolul lor. Sub raport hibliografic, pe lîngă

www.dacoromanica.ro

unele completări, pot spune că Y. Nagata putea uşor renunţa la lucrările lui Jonquiere, Lamartine fiind învechite şi depăşite, folosind lucrări mai importante. În altă ordine de idei, documentele turceşti din arhivele şi bibliotecile noastre urcă vechimea acestei instituţii pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Pe lîngă un mănunchi de firmane de la sultanul Suleyman I Magnificul, din anii 1550 şi 1552 (959 H.) [86], amintim şi o scrisoare, în limba turcă, în care Ferdinand de Austria adresîndu-se marelui vizir Rustem paşa, tot de pe atunci, şi în acelaşi probleme, spune: „am intrat în posesia ţării ardelene cu voia crăiesei şi ayanilor..." [87]. Printr-o altă scrisoare, de pe la 1563, ayanii, adică boierii şi notabilii din Moldova solicită vizirilor Porţii numirea lui Ştefan Tomşa ca domn..." [88]. Într-un firman din 7 martie 1572, emis cu ocazia instalării lui Ion Vodă ca domn în Moldova se aminteşte de întîmpinarea misiunii Porţii de către boieri şi ayanii ţării... [89]. Printr-un arz de pe la finele secolului al XVI-lea, toţi ayanii şi sărmanii Moldovei roagă Poarta pentru o scutire de dare pentru bucătărie, deoarece plătiau haraci [90].... Acest mănunchi de ştiri, mai vechi, întăresc afirmaţia învăţatului turc Osman Ergin [91], care în vasta sa operă *Problemele edilităţii municipale orăşeneşti* pleda pentru apariţia unei pături privilegiate *(mümtaz sinif)* în sînul societăţii otomane, începînd de la Suleyman Magnificul sau „Legislatorul". Turcismul ayan şi instituţia respectivă se întîlnesc mai frecvent, în documentele turceşti din secolul al XVII-lea privind tot Transilvania. Astfel, în corespondenţa sultanului Mehmed IV cu principele Gheorghe Rákoczy II, din anii 1649, 1652 [92] etc., precum şi cu Mihail Apafi (1678) [93] etc. se repetă terminologia ayani, tot în sensul de notabili ai unei pături înstărite. În acelaşi sens este adresată şi scrisoarea vizirului Suleiman paşa, din 20 iulie 1686, „notabililor celor trei neamuri sau naţiuni" *(üc millet a‚ânı)* din Ardeal [94]. Deci, prin analogie atît termenul cît şi instituţia ayanatului existau în secolele XVI—XVII în Imperiul otoman

Desigur este, mult mai ilustrativă o scrisoare turcească din 20 aug. 1658, prin care un „baş-ayan" — „primul ayan" cere ⟨jupânu⟩ lui Mihai Herman, judele Braşovului, să-i trimită un sol pentru tratative... [95]. Scrisoarea fiind de pe timpul expediţiei vizirului Mehmed Köprülü paşa în Transilvania, trebuie să fie a unui ayan dunărean care venise cu oşti în partea locului. În ce priveşte secolul al XVIII-lea şi începutul celui următor, s-a amintit importanţa colecţiei condicelor cadiilor dunăreni (Sofia) şi pentru importanţa ayanatului. Ayanii, de altfel şi cadiii, erau „ochii" vizirilor şi emirilor în administrarea provinciilor otomane. În formulele de adresare zise „elkap", corespunzînd cu „inscriptio" din documentele medievale latine, ayanii apar mereu după cadii şi alţi dregători şi zabiţi otomani, de obicei, penultima treaptă în ierarhia administrativă, politică şi militară a Porţii otomane. Nu numai colecţia amintită de registre cadiice (Sofia), ci şi documentele şi manuscrisele turceşti din arhivele şi bibliotecile româneşti, începînd de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea pînă înainte de mijlocul celui următor, sînt importante şi pentru cercetarea instituţiei ayanatului otoman, dunărean şi dobrogean. Este vorba de o corespondenţă bogată între aceşti ayani şi domnii, chiar şi boierii români. Astfel, cîteva documente din 1821—1822 ne arată că au fost trimişi în Moldova ca „başbuğ" Osman din Eskişehir şi Ahmed ayan de Razgrad, pentru „potolirea tulburărilor" [96]. Printr-o scrisoare din 1826 (1242 H.), Ayan'ul de Măcin, Eyub, roagă pe vv. Moldovei să dea dispoziţii pentru restituirea unor raiele fugare la Folteşti, avînd greutăţi cu boierul din Galaţi *(Kalas)* [97]. În fine, printr-o scrisoare din 16 iul. 1833, el-Hadj Mustafa comunică unui boier român din Galaţi numirea sa ca *ayan* şi *emin* de Măcin de către valiul din Silistra, dorindu-i prietenie bună [98]. Într-adevăr ayanii erau numiţi sau mai bine zis întăriţi de guvernatorii regiunii respective, însă, după ce erau aleşi de populaţia locală ca reprezentanţi ai intereselor ei. Un interes deosebit pentru istoria ayanatelor dunărene şi dobrogene, în relaţiile lor cu ţările române, prezintă cele două manuscrise turceşti „gen epistolar", „corespondenţa diplomatică" turcească din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Primul este un manuscris turc-grec (Bibl. Acad. R. S. Rom.) [99], care reflectă relaţiile unor ayani dunăreni cu Ţara Românească pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, pe timpul lui Pazvantoğlu. Al doilea ms. este tot un „mănşeat" — corespondenţă epistolară —, redactată pe la 1844, în Dobrogea, probabil la cererea unui ayan. Aici, nu putem aminti decît începutul unei scrisori, model, din 12/54 M⟨uharrem⟩ 15 (= 1838 mai 10), care sună astfel: Pricina trasării acestor slove este ca Ayanul, de acum, al cazalei Măcin, Măria sa Sa'id aga cel plin de stimă... ⟨relaţiile sale cu Sa'id paşa, valiul Silistrei⟩ [100]. Într-o altă scrisoare din gurré ⟨ramazan⟩n ⟨12⟩ 53 (= 29 nov. 1838) se adresează ayanului din Măcin astfel: „Glorios printre cei glorioşi şi generoşi, Ayanul cazalei Măcin, Măria sa agă, plin de afecţiune..." [101]. Actul următor fiind o jalbă (arzuhal) către Poartă începe: „Pricina arzului este cu ştirea ayanilor din tîrgul *(kasaba)* şi satele *(kura)* Măcinului..." [102]. În fine, o scrisoare datată din Babadag, la 19 S⟨afer⟩ ⟨12⟩ 54 (= 15 mai 1838), Mir Hasan kapugibaşi *(ser-bevvabin)* prezintă un model de „teşcherele de la ayan la ayan" *(Ayandan ayana tezkere siyakı)*... [103] etc. De asemenea nu se poate trece cu vederea condica turcească a lui Mihai Sturza, Vv. Moldovei (1834—1849), cuprinzînd şi corespondenţă cu ayanii dobrogeni în unele probleme... [104].

www.dacoromanica.ro

Bogăția materialelor documentare, în special turcești, din arhivele balcanice, românești, și în deosebi din Turcia, în frunte cu marele tezaur arhivistic Başbakanlik Arsivi din Istanbul, ne arată că problema ayanatului otoman, în frunte cu cel balcanic-dunărean este departe de a fi epuizată. Din acest punct de vedere dacă A. Sućesco și V Mutafcieva au semnalat importanța acestei instituții pentru anumite zone balcanice, Y. Nagata și Yucel Özkaya, au depus un mare efort în această muncă de pionerat pentru ayanat. În concluzie, unele completări, precizări și rectificări nu stirbesc din valoarea lucrării lui Yuzo Nagata, care este demnă de toată lauda. Alături de celelalte contribuții, succint prezentate, studiul său constituie un indemn pentru istoricii și turcologii noștri în cercetarea instituțiilor fostului Imperiu otoman de care și țările române au fost legate prin mii de fire istorice în decursul secolelor.

Mihail Guboglu

NOTE

[1] Deși instituția ayanatului otoman apare în secolul al XVII-lea, socotit după 1683 totuși ,Wallerand de Vavrin (mijlocul secolului XV), menționează existența unor *ayani* dunăreni. Descriind asedierea cetăților turcești de pe linia Dunării ca Dirstor, Turtucaia, Giurgiu etc. spune: ,,Și au pus să fie rinduiți în acel loc pușcași, arbaletieri și arcași; de unde fiecare a tras cu atita înverșunare, încît nici un ayan *(L'ayans)* turcesc atît de neînfricat ca să cuteze să rămînă acolo". (Cf. *Călători străini despre țările române*, ed. Maria Holban, I, București, 1968, p. 95, nota 123).

[2] Deși acest sufix a intrat și în română (cf. G. Pascu, *Sufixele românești...*, București, 1916, p. 407—410 : *Sufixele de origine turcă...-lic*), de ex. *giamlîc; parmaklic* etc. forma de *aianlîc* nu se întîlnește

[3] Adică aian + lar, pl. turc de amplificare.

[4] De origine franceză, absolvent al școlii de limbi orientale ,,Jeune de langue" din Paris, înființat de Colbert. Începînd de pe la 1635 a fost în slujba regilor Poloniei, sultanilor otomani și împăraților Austriei ca mare dragoman pentru turcă, arabă și persană. Are cîteva lucrări de mare valoare ca *Institutiones lingue turcicae*... (Viena, 1747) și mai ales *Lexiconul său turc-arab-persan*, 4 tomuri.

[5] Cf. *Lexicon Turco-Arabico-Persicum*, Viena, ed. II-a 1780, p. 212, col. II-a : ... *a'jāni ve erkiani sultanet cakirleri*, reprodus și de T. Bianchi : ,,Les domestiques des grands de l'empire et des ministre" etc.

[6] Arh. st. Buc., Pach. XX/1994, ed. rez. și formule diplomatice cf. Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomatica turcă-osmană*... București, 1958, p. 133—34, nr. 9 și p. 12—13, nr. 29. 168 (facs.); idem, *Catalogul documentelor turcești*, II, (1453—1829), București, 1965, p. 12—13,

[7] *Dictionnaire Turc-Francais*... t. I, Paris, 1850, p. 132, col. II.

[8] *Dictionnaire turc-arabe-persane. Türkisch-arabisch-persisch Handvörterbuch*, Tome I—II, Leipzig, 1866—1878. Reprint Hildesheine : Georg Olms, 1967, X + 980 p.; p. 66 : *A'yan* — Lesyeux; les notables...

[9] James W. Redhouse, *A Turkish and englisch Lexicon*..., C-pole, 1921 (ed. I. 1890), I, p. 146 : *a'yān* — A chief man in a village; etc.

[10] În regiunea Izmir sint cunoscuți ca ayani Karosmanoğulları cf. *Karaosmanoğullarına ait düşünceler* (Reflexii despre Karaosmanoğlii) de Çağatay Uluçay, în ,,III. Türk Tarih Kongresi", Ankara, 1948, p. 243—260.

[11] *Dictionaire Turc-Français* par..., C-pole, Istanbul, 1885/1302 H. p. 114, col. I—II : *a'iàn* — Yeux. Peu usité § Notables; Chefs; Senateurs... comme sing. Titre qu'on donnait autrefois aux gouverneurs des districts v. *Kaymakam* (> rom. caimacam, dar în sens de domn).

[12] Franz Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südost-und ost-europäischen Sprachen* (Griechischen, Albanische, Rumunisch, Bulgarisch Serbisch, Kleinrussich, Grossrusisch, Polonisch), Hälfte I—II + Nachtrag Hälfte 1—2, Wien, 1884—1890.

[13] Fr. Miklosich, *op. cit.*, I (1884), p. 7.

[14] De ex. Hüseyin Ayan doç. dr. Âniv. Atatürk — Erzerum, a participat cu comunicări la ultimele congrese de Turcologie (1973, 1976 și 1978).

[15] Este vorba de Aiani, tatăl lui Constantin cf. *Cat. doc. turc*... I (Buc.—1960) nr. 1256.

[16] *Türkçeden Fransizçaya Büyük luğat* (Mare dicționar turc-francez) de dr. Ali Süha Selilbași, I. Fasikül, Istanbul, 1944, p. 49 col. II : *Âyan* — Les notables// Sénateurs.// Âyan *meclisi*, senat...

[17] Mustafa Nihat Özön, *Osmanlica Türkce Sözlük* (Dicționar otoman-turc), ed. I, T. T.K. Basımevi — Ankara, 1966, p. 64 col. II : *âyan*... idem, *Osmanlıca büyük lügat Ansiklopedisi*, Ankara-Istanbul, 1968.

www.dacoromanica.ro

[18] *Türkçe-Fransizça Büyük Sözlük — Grand Dictionnaire Turc-Français* Ankara, 1968, p. 56, col. I : *âyan* ... ; cf. şi Mehmet Ali Ağakay etc., *Türkce Sözlük* (Dicti ar turc), ed. IV T.T.K. Basimevi Ankara, 1966, p. 64, II : *âyan* ...

[19] Şevket Rado, Muharrem Ergin etc., *Büyük Türk Sözlüğü*, Istanbul ,,Hayat Yayinevi", 1969 , p. 86 : *Âyân* — Notabilii, demnitarii unei ţări ...

[20] Mehmet Zeki Pakalin, *Osmanli Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğu* ... (ed. I, 1946) ed. II-a, Istanbul, 1971, p. 120—122 : *Âyân* şi Ayan - *sâbile* (p. 122—123).[3]

[21] ,,Islâm Ansiklopedisi" ..., Istanbul, 1949, ed. II-a, p. 40—42.

[22] ,,Inönü Ansiklopedisi" devenit apoi Türk Ansiklopedisi , Cilt. IV, Fasik. 31. Ankara, 1950, p. 355 : *Âyân* ...

[23] *Resimli Osmanli Tarihi Ansiklopedisi* ... ,Istanbul Matbaasi, 1958, p. 23, col. 1-a . *Ayân* ....

[24] *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilâti*, T.T.K. Basimevi, Ankara, 1965, p. 118 : ,,*Ayânların ferman dinlemez olduğu tarihlerde yani XVIIIaşr*

[25] *Osmanlı devletini merkez ve bahriye teşkilâti*, T.T.K. Basimevi-Ankara, 1948, p. 204 n. 5, 321—322 note 1 *(Ayânlar)* ; p. 386, n. *(Ayânği vilâyet)* şi *ayâniyye* (p. 322 note). Dintr-o lucrare mai nouă a lui I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin teşkilâtina medhal* (Introducere în organizarea Imperiului otoman), T.T.K. Basimevi, Ankara — 1970, p. 379 ne arată că înainte în epoca preotomană, era o instituţie a confiscării averilor *(Mürteciat nezâreti)*, la selgiuci ilhânizi etc. Aceasta a fost noştenită şi în epoca otomană prin confiscarea averii vizirilor, beylor ... ayanilor maziliţi sau decedaţi.

[26] Mustafa Kemal Atatürk fiind întrebat odată cine ar fi cel mai mare vizir otoman, ar fi răspuns prompt : Mustafa Reşit paşa. Dar răsgîndindu-se ar fi zis nu : Bayraktar Mustafa paşa. Sadi Borak, *100 Türk Büğü* (100 de mari turci), Instanbul ,,Hürriyet", 1970, p. 21—22.

[27] În rev. .,Tarih-i 'Osmani Encümeni Mecmuasi" (abr. TOEM), Cüz. 10—21, Istanbul, 1229—133/1912 ...

[28] *Meşhur Rumeli Âyanlarindan Tirsinikli Ismail ve Yılıkoğlu Suleyman Agalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Istanbul, 1942.

[29] *Rusçuk Âyânı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahrimanlıkları*. Ermeniceden çeviren : Esat Uras, T.T.K. Basimevi, 1943, X + 26 p.

[30] *A'yânlik müessesinin Düzeni hakkinda Belgeler*, în rev. ,,Belgeler" Temmuz (= iul) 1964, T.T.K. Basimevi, Ankara, 1965, p. 221—225.

[31] *XVIII. Yüzyılın ikinci yarisinda Anadolu'da Âyânlik Idiâlari*, în : rev. ,,Dil-Tarih-Coğrafay Dergisi", Cilt, XXIV, no. 3—4, Ankara 1969.

[32] ,,*AYÂN" de la region d'Izmir et commerce du Levant* (deuvième moitié du XVIII-e siècle), în rev. ,,ROMM". 1975.

[33] Adică din *Köstenge* — Constanţa

[34] Cf. Th. Burada, *Folclor — Dobrogea*, Buc. 1890, p. 55, 125 şi 127.

[35] Cf. Dionisie (Ecleriarhul), *Cronograful Ţării Româneşti*, de la 1765—1815, în ,,Tezaur de Monumente istorice" A. Ilarian, vol. II

[36] Cf. Zilot (Românul), *Cronica Ţării Româneşti* dintre 1800—1821, ed. Hasdeu, Bucuresci, 1882 ... (cu subtitlul : ,,Ultima cronică din epoca fanar).

[37] Cf. Dumitrache (Stolnicul), *Cronica 1769—1774*, sub titlul ,,Istoria evenimentelor din Orient cu referinţă la Principatele Valahici şi Moldovei, scrisă de biv-vel Stolnicul Dumitrache şi editată după copia lui Nicolae Piteşteanul din anul 1782 de V. A. Urechia", Bucureşti, 1889 ..

[38] *Elemente turceşti în limba română*, Buc. 1885, p. 8, 21 ; şi mai cu seamă *Influenţa Orientală asupra limbii şi culturii române*, Buc. 1900, vol. II, 2 *Vorbe istorice*, p. 3—4 aian ;

[39] Cf. Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* von ... Bukarest, 1895, p. 33, col. II : *aian*, p. *ae'eni* ; *Ortsvorstehr in der Turkei*.

[40] Bucureşti, I, 1913, p. 75- col. I—II : s.m. Preposé loc. ; *notable* etc.

[41] I. Aurel Candrea, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* ,,Cartea Românească " 1931 , p. 26 : ,,*Aian*. — primarul unui oraş turcesc ; cetăţeni de seamă dintr-un oraş". Mai explicativ apud Lucian Predescu, ,,Encicliopedia ,,Cugetarea" : ,,Cuvînt învechit şi rar cunoscut de popor mai mult în Dobrogea, aproape ieşit din uz şi de acolo. Însemna funcţionar turc pus în fruntea administraţiei unei comune, oraş sau în general notabil. Mai găsim formele haian, aghiam din turcescul *Ayan*. Cu acelaşi înţeles au fost odinioară *aiane* ale cetăţilor turceşti de la Dunăre ca Brăila, Giurgiu, Turnu *(Kule)* etc. (Ed. II-a Mss. cu mulţumire).

[42] *Turcizmi u Srpskohrvatskom — Hrvatskosrpskom Jeziku*. Treće izdanje ed. III , Ed. ,,Svjetlost", Sarajevo, 1973, 662 p. ; cf. *àjan* (p. 76, col. I—II) : ,... 1. *Prvak, pdlicnik, velikaş, ugledan, cojek* ; ...

www.dacoromanica.ro

[43] Aceste forme sînt atestate în diverse dicționare bulgărești, în frunte cu *Dicționaru limbii bulgare*, Edit. Acad. de științță bulgară, Sofia 1977, vol. I, p. 359.; ne surprinde însă că în *Dicționarul turc-bulgar* (*Tursko Bălgarski rečnik*), ed. Acad. de șt. bulgară, acest turcism nu figurează.

[44] Dicționar albanez, 1937...

[45] „Enciclopedia Elefteridaki", Athena, 1927, vol. I, p. 137, cf. și formele grecești — *aianis* și *aianos* apud *Greek-Englisch Lexikon*... A New Edition, Oxford — 1961, p. 34, col II.

[46] Adică *Ayanul de vilaiet, provincie*, articol în anuarul „God. drust. Bosne i Hercegovine", God, XIII, Sarajevo, 1912

[47] *Die Ayanen. — Beitrag zur Erforschung der lokalen Gewalt in den Süd slavischen Ländern unter den Türkei* (și în sîrbo-croată), Sarajevo, 1965; idem, *Bedeutung und Entwicklung des Begriffes A'yânimosmanischen Reich*, în „Südost-Forschungen" 25 (1966), p. 3—26; idem, *Ayanluk u Bcogradskom pasaluku* (Aianatul în pașalîcul de la Belgrad), în „Godișnyak Pravnoy Fakulteta u Banyalucu", nr. V, 1981, p. 241—249.

[48] *L'institution de l'Ayanlik pendant les dernieres décennies du XVIII siecle*. în „Études Balkaniques", Sofia 2—3, 1965, p. 233—247.

[49] Joseph Kabrda, *Les anciens registres turcs des cadis de Sofia et Vidin et leur importance pour l'historie de la Bulgarie* în rev. „Archiv orientální" XIX/3—4. Praga, 1951, p. 329—392, + pl.

[50] Necrolog în franceză, cu listă de lucrări, de eleva sa Z. Veselá-Prenosilova, *ibid.*, nr. 37, Praga, 1969, p. 149—155.

[51] Firmanul a fost publicat în art. *Nóvy zdroj k ruskym déjinam (Turecké kadijské registry)* (O nouă sursă pentru relațiile cu Rusia: „Registrele cadiilor turci"), în „Sbornik praci Jil. fak. brnenské Univ.", II. 2—4, 1953, p. 237—260 (Cf. și recenzia noastră în rev. „Studii..." 1955, p. 108—109).

[52] Cf. *Catalog. doc. turc.* II, (1965), p. 214, nr. 717

[53] Mai amănunțit cf. *Cat. doc. turc*, I, (1960), nr. 250 și în deosebi vol. II, n-rele: 783, 790, 793, 808, 813, 814, 895, 922, 951, 959, 972, 1031, 1032, 1048, 1049 etc.

[54] Cf. J. v. Hammer-Purgstall, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung des osmanischen Reiches*, Viena, 1815, 2 vol., Reprint Hildes heim: Georg Olms, 1963.

[55] Textual înseamnă „Orzărie", bani pentru orz acordat veteranilor Porții. Cf. despre *Arpalik* în „Enclopédie de l'Islam", I, p. 465 (F. Giese) și mai cu seamă M. Tayyib Gökbilgin, *Arpalik* în „Islâm Ansiklopedisi", I (1950), p. 593—595; M. Z. Pakalin, *op. cit.*, I, 84—87. Arpalık (arpalic) a intrat și în română cf. L. Șăineanu, *Infl. Orientală*... II, 2 *Vorbe istorice*, p. 7.

[56] *Dizdar* și în romîna veche cf. L. Șăineanu, *Infl. Or.*, II, 2 p. 48.

[57] *Muhteva Bakımından Başvekelât Arşivi* de Midhat Sertoğlu, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1955, XXV + 90 p.

[58] Faik Reșit Unat, *Abdî tarihi* (Cronica lui Abdi) — *1730 Patrona ihtilâli hakkinda, bir eser* (O operă din 1730 privind răscoala lui Patrona Halil). Yaynlayan: Faik Reșit Unat-TTK. Basımevi, 1943, XIII + 150 p. cf. și studiul lui Münir Aktepe *Patrona Ihtilâli* (Răscoala lui Patrona), Istanbul, 1958.

[59] Cea mai importantă lucrare despre cazaci cf. Philip Longworth, *Les Cosaques*, traduit de l'anglais par Robert Latour, Paris 1972 (ed. engleză: Londra 1969), 368 p. Este vorba de prezența unor moldoveni în oastea hatmanului Bogdan Hmelnitki? (cf. Lidia Demény-Meșcova, *Despre participarea românilor în oastea căzăcească a lui Bogdan Hmelnițki*, în „Studii ...", 1963 p. 1382—1395

[60] *Terzi* — „Croitoru", de fapt Terzi-Chioi (tc. *Köy*), sat în jud. Constanța, vezi G. Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, vol. V, Buc. 1902, p. 594—595

[61] *Osmanli Devletinin dağılma devri* (Epoca de destrămare a Imperiului otoman), Istanbul, 1940, p. 8.

[62] Mai precis după 1709 sau 1711 în Moldova și 1716 în Țara Românească, ceea ce nu se poate pretinde lui Y. Nagata.

[63] Interesantă identificare si precizare despre *Obluciță — Cartal* de Marcel D. Ciucă, *Din relațiile Moldovei cu Imperiul otoman în timpul domniei lui Bogdan al.III-lea*, în „Revista de istorie" nr. 7/1978, p. 1258 și urm. Nu numai sufixul — al (de ex. și onomasticul Karal, și însuși termenul *Kartal* este turc, însemnînd „vultur"). Călătorul Evliya Celebi (sec XVII-lea) nu are nimic despre Obluciță (?), Oleisa (?)...

[64] Nu poate fi decît riul Argeș...?.

[65] Despre Șerîf Hasan pașa cf. J. H. Mordmann în „Encl. de l'Islam", Cüz (fasc.) 43, Istanbul, 1964.

www.dacoromanica.ro

[66] Cf. *Paleografia şi diplomatica turcă-osmană* (1958), p. 146 rez- şi fomule dipl. (nr. 88) + facs pag. 234.

[67] Fiind originar din Creta, se numia şi Kiridi — ,,Cretan". Om de stat, diplomat şi istoriograf otoman (1770—1883?), are citeva lucrări : *Khulâset ül-i'tibar* (Sinteza consideraţiilor) în care se descrie războiul din 1768—1774 cu numeroase ştiri despre ţările române ; ,,O descriere geografică, statistică şi economică a Ţării Româneşti" *(Eflak hakkında...)* din 1759 etc.

[68] *Srajenie pod Silistrei i smert' generala Veismana v 1773 g* în rev. ,,JCWUZ", nr. 382 (1852), p. 244—251.

[69] Abr. Müd. 171 pentru anii 1771—1773 (1185—1187 H.) cf. M. Sertoğlu, *op. cit.*, p. 20. Aproape toată seria, unele parţial, altele integral, (250 de condici) au fost microfilmate de mine pentru D.G.A.S.

[70] Ianachiţă Văcărescu, *op. cit.*, p. 282 etc.

[71] Cf. Yorga, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V (1774—1912). Çeviren : Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1948, XVI + 690 p.

[72] I. Văcărescu, *op. cit.*, cf. nota...

[73] *Ibidem*, p. 279

[74] *Ibidem*, p. 281

[75] *Ibidem*, p. 282. Adică peste viziri şi serdar cu trei tuiuri.

[76] *Ibidem*, p. 282—283 şi 285 (Muhsunoğlu)

[77] Anumite părţi au fost reproduse fragmentar în ,,Revista istorică" XII, p. 61—66, 120—125 ; XVII, p. 119—132 etc.

[78] *Cronica 1769—1774*... editată după copia lui Nicolae Piteşteanul din anul 1782 de V. A. Urechia, Bucureşti, 1889.

[79] Cf. Hurmuzaki, *Documente*... vol. XVI-lea, *Corespondenţa diplomatică şi rapoarte consulare franceze (1643—1824)*, de N. Hodoş, Bucureşti 1912, p. 516—158, nr. MCDXVIII.

[80] Cf. A.K. Svercevskaia T.P. Cerman, *Bibliografia Turţii* (1713—1917), p. 115—117, n-rele 2741—2812; idem, *op. cit.* (1917—1958), p. 104—105, n-rele 2131—2159, completare la S.D. Miliband, *Bibliograficeski' slovari Sovetskih Vostokovedov* ⟨Dicţionarul bibliografic al orientaliştilor sovietici⟩, Moscova, 1977, 765 p. etc.

[81] *General-feldmareşal graf Petr Alexandrovici Rumianţev-Zadunaiski (Voenno-biograficeski' Ocerk)*, Moscova, 1911, 42 p. + ilust.

[82] D. Maslovski, *Largo-Kagulskaia operaţia grafa P.A. Rumiantsev 1769—1770 gg.*, în rev. militară ,,Voennoe Sbornik" 1893, nr. 8, p. 191—220 ; nr. 9, p. 5—31 + ilustr.

[83] *Zapiski Muhammeda-Negiati efendi, turetskago plennago v Rossi v 1771—1775 gg.*, St. Petersburg 1894, nr. 3, p. 113—134 ; nr. 4, p. 179—208 ; no. 5, p. 144—169.

[84] *Küciük-Kainardjiskaia operaţia 18—22 iunia 1773 goda*... St. Pb. 1893.

[85] *Küciük-Kainardjiski Mir*, Moscova, 1955, 368 p. + h. (Akad, SSSR.).

[86] Cf. *Cat. doc. turc*, vol. II, p. 12—13, nr. 29 şi un număr considerabil de firmane în condica ,,Mühimme- vakiflar defteri" din Bibl. TKSM., Istanbul, fond Koğuşlar nr. 888, 510 fol., adresate în 1552/959 Transilvaniei. Firmanele sînt deja traduse spre publicare...

[87] Istanbul, Topkapı Sarayi Arşivi, E. nr. 3930 ; Arh. st. Buc. rola 4 (Turcia) c. 383 ; ed. turc M. Tayyib Gökbilgin, *Rüstem Paşa ve hakkında ithamlar* (Rustem paşa şi acuzările împotriva sa), ,,Tarih Dergisi" vol. VIII, 11—12, Istanbul, 1956, p. 33—34, doc. 2.

[88] Istanbul, Topkapı Sarayi Arşivi, E. nr. 5 523 ; Arh. st. Buc. Mf. (Turcia) rola 2, c. 338.

[89] Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Müd. 18, hüküm nr. 286 ; Arh. st. Buc. rola 1 (Turcia) c. 594.

[90] Istanbul, Topkapi Sarayi Arşivi, E. nr. 6351 ; Arh. st. Buc. Mf. (Turcia), r. 4, c. 31.

[91] Osman Nuri ⟨Ergin⟩ : *Mecele-i Umur Belediye*, Istanbul, 1923/1336 p. 1257 : ,,*Kanuni sultan Suleyman zamanından i'tibâren vilâyetda A'yan namila halk arasında bir mümtaz sınıf vücüda gelmiştir...*"

[92] Cf. *Cat. doc. turc.* II, p. 89—90, nr. 274

[93] Cf. *Cat. doc. turc.* II, p. 171, nr. 573.

[94] Cf. *Cat. doc. turc.* II, p. 193, nr. 643 : *Elkap — Mefahir-i a'yan il-millet il-mesihiye Erdel*....

[95] *Cat. doc. turc.* II, p. 96, nr. 301. Jupânul Mihail Herman este menţionat de cîteva ori, în actele româneşti din arhiva or. Braşov Cf. *Cat. doc. rom. din arh. or. Stalin* (= Braşov), vol. I, 1955, p. 16—21.

[96] *Cat. doc. turc.* II, p. 467, nr. 1648 : Ahmed, a'yan de Hezargrad (= Razgrad).

[97] *Cat. doc. turc.* II, p. 548, nr. 1957

[98] *Cat. doc. turc.* II, nr. 2695.

www.dacoromanica.ro

[99] Oarecum semnalat vag şi confuz de Constantin Litzica în *Catalogul manusrtiselor greceşti*, din Bibl. Acad. Rom., Bucureşti, 1909, sub cota 607 (168)? sau invers?

[100] Cf. Ms. doc. coresp. dipl. ,,Münşeat" (1844), fol. 51 r. : *Iftihar il-emacid ve'l kârim Magin kazasi a'yani 'atufetli aga hazretleri* ... cam acelaşi elkap şi la fol. 4 r. : *Iftihar il-amagid ve'l kârim Magin kazasi 'ayani aga hazretleri* ...

[101] Ms. doc coresp. dipl. ,,Münşeat" (1844), fol. 67 v.

[102] Ms. doc. coresp. dipl. ,,Münşeat" (1844), fol. 68 v.

[103] Ms. doc. coresp. dipl. ,,Munşeat" (1844), fol. 77 r.

[104] Păstrată în arhivele statului din Iaşi, integral sau parţial, fiind tradusă, trebuia de mult publicată.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

DECERNAREA PREMIILOR ACADEMIEI

Întotdeauna, decernarea premiilor Academiei a constituit un moment de aleasă sărbătoare, pentru știința și cultura românească. Fiindcă, nu cred să existe vreun truditor în sfera largă a creației științifice și cultural artistice, care să nu fie asaltat, în forul lui interior, de dorința absolut firească de a-și vedea rezultatele muncii sale de zile și nopți, răsplătite cu un premiu academic, căpătînd astfel recunoașterea celui mai înalt for științific și cultural al țării. Și cînd un asemenea moment vine, spiritul se drapează în purpura emoțiilor și bucuriilor greu de egalat. În acest clipe, nu mică este și satisfacția maeștrilor, care își văd discipolii urcînd singuri treptele înalte ale afirmării depline, confirmînd, încă o dată, că speranțele puse în ei nu au fost deșarte.

Vineri, 4 decembrie 1987, aula Academiei R. S. România, plină pînă la refuz este cuprinsă iarăși de freamătul sărbătoresc. Academicieni și cercetători, mai tineri sau mai puțin tineri; profesori și colaboratori sau foști colaboratori s-au întrunit aici, pentru a participa la marea adunarea generală a Academiei, consacrată decernării premiilor pe anii 1984 și 1985. Continuînd o amplă și prețioasă tradiție, Academia R. S. România acordă premiile sale acelor lucrări, care, prin conținutul lor, aduc contribuții originale, valoroase în domeniul pentru care sînt propuse. Indiferent de natura ei, orice lucrare ce candidează la un premiu academic, trebuie să aibă un înalt conținut de idei, să servească dezvoltării științei, culturii și artei, aplicării în practică a cuceririlor științei și tehnicii, propășirii generale a patriei noastre. Mulți oameni de știință și artă, înainte de a dobîndi, prin opera proprie, suprema consacrare de membru al obștei academice, au fost mai întîi laureați ai unuia dintre premiile Academiei.

În alocuțiunea rostită la adunarea solemnă, președintele Academiei R. S. România acad. Radu Voinea, a evocat tradiția premiilor academice, a reliefat importanța și semnificația actuală a acestora a subliniat că cele 33 de premii se acordă anual pentru lucrări din domeniile matematicii, astronomiei, fizicii, chimiei și ingineriei chimice, tehnicii biologiei, agriculturii, geologiei și ingineriei geologice, geografiei, medicinii, economiei, filosofiei, științelor juridice, istoriei, arheologiei, istoriei contemporane, poeziei, prozei, literaturii dramatice, istoriei și criticii literare, etnografiei și folclorului, muzicii, creației muzicale, plasticii. Ele sînt destinate, în primul rînd, lucrărilor elaborate de tineri cercetători, literați, critici, artiști plastici, muzicieni cărora Academia R. S. România le recunoaște astfel aportul la viața științifică și culturală a țării și îi stimulează în activitatea lor viitoare. După aceasta, președintele Academiei a trecut la decernarea propriu-zisă a premiilor. În domeniul științelor istorice s-au acordat următoarele premii : *

1. *Premiul „Vasile Pârvan"*, pentru lucrările :

1984 : — *Tropaeum Traiani. II. Monumentele romane* — autor : Mihai Sâmpetru ;
— *Interferențe spirituale în Dacia romană* — autor : Mihai Bărbulescu ;
— *Repertoriul arheologic al județului Iași, Vol. I* — autor : Marcel Tanasachi ;

1985 :
— *Așezările culturii Cucuteni din România* — autori : Dan Monah, Ștefan Cucoș ;
— *Bibliografia istorică a României vol VI, 1979—1984* — autori : Gheorghe Hristodoi, Ludovic Báthory, Adrian Rusu, Nicolae Păun, Stelian Mîndruț ;

2. *Premiul „Nicolae Bălcescu"*, pentru lucrările :

1984 : — *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria A. Diplomataria, Vol. III, decembrie 1734-aprilie 1785*-autori : Lelia Täber, Ion Dordea ;
— *Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B. Izvoare narative, Vol. III. Presă, broșuri* — autori : Eva Selecká-Mârza ;
Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII, Vol. II autori : Eugenia Neamțu, Stela Cheptea ;

„Revista de istorie", tom 41, nr. 3, p. 345—357, 1988

www.dacoromanica.ro

1985 :

— *Contribuția istoriografiei la pregătirea ideologică a revoluției române de la 1848* — autor : Vasile Cristian ;
— *Arendășia în agricultura Țării Românești și a Moldovei pînă la Regulamentul Organic* — autor : Ioana Constantinescu ;

3. *Premiul „Nicolae Iorga"*, pentru lucrările :

1984 : — *Diplomația europeană în epoca modernă* — autor : Nicolae Ciachir ;
— *Bibliografia românească modernă, 1831—1918, Vol. I* — autori : Neonila Onofrei, Lucreția Angheluță, Liana Miclescu, Cornelia Gilorteanu., Tamara Teodorescu ;

1985 : — *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (Secolele XVII—XIX)* — autor : Cornelia Papacostea-Danielopolu ;
— *The idea of Nation. The Roumanians of Transylvania 1691—1849* — autor : Keith Hitchins ;

4. *Premiul „Ștefan Gheorghiu"*, pentru lucrările :

1984 : — *23 August 1944. Documente, Vol. I și II* — autori : Alecsenia Andone, Eugenia Ciocan, Alexandru Duțu, Elena Gheorghe, Viorica Hostiuc, Cristian Popișteanu, Eleonora Rădulescu, Mihai Retegan ;

1985 :

— *Unitatea națională a românilor în epoca modernă, 1821—1918* — autor : Alexandru Porțeanu ;
— *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918—1920)* — autor : Gheorghe Iancu.
— *Organizarea politică a țărănimii* ; autor : Romus Dima.

Cărțile distinse cu premiile Academiei pe anii 1984 și 1985 contribuie la creșterca patrimoniului istoriografiei românești și universale, la sporirea prestigiului cercetărilor din țara noastră în domeniul științelor istorice. Încununarea acestor cărți cu premiile Academiei înseamnă un îndemn pentru autori de a continua, cu toată rîvna, activitatea de cercetare și creație în sfera științelor patrimonate de muza Clio.

Marin Aiftincă

* Întrucît premiul Academiei se acordă o singură dată unui autor, și în mod excepțional a doua oară, la lucrările colective, cuprinse în lista de mai sus, s-au trecut numai numele autorilor care au fost premiați acum, întîia oară.

SIMPOZIONUL ȘTIINȚIFIC ANUAL DE LA COMPLEXUL MUZEAL GOLEȘTI

În zilele de 28 și 29 noiembrie 1987 s-au desfășurat lucrările sesiunii științifice anuale ale Complexului muzcal Golești organizată sub egida Comitetului Județean de Cultură și Educație Socialistă Argeș. În cinstea Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român și a celei de a 40-a aniversare a proclamării republicii.

În ședința inaugurală a accstei manifestări științifice dc prestigiu ținută în sala de lectură a Bibliotecii orășcnești din Pitcști în dimincața zilci dc 28 noiembrie dr. Vasile Novac, directorul Complcxului muzcal Golești a rostit cuvîntul de deschidere prin care a evocat tradiția organizării lucrărilor acestui simpozion și valoarea lui pentru dezvoltarea cercetării istorice în țara noastră, după care au fost prezentate în plenară următoarele comunicări : dr. Marin Badea, *Ideea de republică la Golești* ; prof. dr. doc. George Potra, *Goleștii în relații comerciale cu firma Hagi Constantin Pop din Sibiu* ; dr. Vasile Novac, *Din corespondența lui Alexandru C. Golescu cu generalul Gheorghe Magheru între anii 1849—1857*, conf. arh. Cezar Miculin, arh. Ion Popa, arh. Călin Hoinarescu, *Repere contemporane ale arhitecturii sătești tradiționale* ; dr. Constantin Bălăceanu-Stolnici, *Legaturile Bălăcenilor cu Goleștii.*

În lucrările prezentate vorbitorii au efectuat o amplă analiză a gîndirii politice a boierilor Golești reflectate în corespondența lor din prima jumătate a secolului al XIX-lea cu privire la

www.dacoromanica.ro

instaurarea unui regim republican în Țara Românească, au subliniat prezența și mai ales bogata activitate economică a Goleștilor în relațiile lor cu casele de comerț românești din Sibiu și în special cu aceea condusă de Constantin Pop, au scos în evidență planurile politice ale Goleștilor privind unirea Principatelor dunărene imediat după revoluția română din 1848—1849, au pus în lumină legăturile Goleștilor cu boierii Bălăceni de-a lungul a citorva secole în scopul emancipării poporului român și eliberării lui de dominația străină ; un loc deosebit l-a ocupat în rîndul comunicărilor ideea care a exprimat punctul de vedere nou al arhitecților din Institutul de proiectare al județului Prahova cu privire la introducerea în noile proiecte de construcții de locuințe în mediul rural a unor elemente arhitectonice tradiționale românești.

În după amiaza aceleiași zile și în ziua următoare lucrările sesiunii științifice s-au desfășurat în cadrul mai multor secții după cum urmează. Secția *Contribuția Goleștilor și a altor revoluționari și oameni politici la lupta pentru realizarea unui stat republican, democratic și independent.* (24 comunicări) : N. Moisescu, *Unele măsuri de politică economică întreprinse de Mircea cel Mare în timpul domniei* ; C. Ittu, *Considerații asupra primei steme heraldice a județului Argeș* ; Sebastian Tudor, *Legăturile de rudenie ale Goleștilor cu familii boierești române în evul mediu* ; prof. Lucia Bieltz, *Ecoul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu în Transilvania* ; *date noi* ; prof. A. Motoman, *Pledoarie pentru un monument statutar edifical lui Tudor Vladimirescu la Golești-Argeș* ; prof. C. Ittu, *Un vizitator din secolul al XIX-lea al Muzeului Bruckenthal-Dinicu Golescu* ; prof. Lucia Dalila Aramă, *Serialul continua.. Condica limbii române a lui Iordache Golescu* ; prof. Șerban Constantinescu, prof. Mircea Dumitriu, *Idei și concepții republicane în gîndirea social-politică a unor revoluționari pașoptiști* ; lector univ. I. Șendrulescu, *Rolul lui Nicolae Golescu în revoluția din 1848* ; prof. Gheorghe Tomescu, *Republicanismul revoluționarilor pașoptiști* ; prof. Petruța Purnichi, *O scrisoare a lui Alexandru Golescu (Negru) către sora sa* ; prof. Maria Ioniță, *Personalitatea lui Ion Eliade Radulescu oglindită în piese din patrimoniul Muzeului de istorie al R.S. România* ; prof. dr. ing. N. Leonăchescu, *Inginerul Alexandru D. Zanne revoluționarul* ; jurist I. Hozoc, *Anecdotica pașoptistă* ; dr. Georgeta Crăciun, *Baza socială a mișcării unioniste din Moldova* ; prof. Cornelia Apostol, *Al. G. Golescu, militant pentru unirea Principatelor : mărturii muzeistice* ; prof. dr. doc. George Potra, *Din corespondența unui tînăr ofițer participant la Războiul de independență* ; prof. I. Nastasia, *Goleștii, participanți la Războiul pentru întregirea neamului* ; prof. C. Iliescu, *Idealul republican în concepția mișcării muncitorești și socialiste din România* ; dr. Vl. Iuliu Gusic, *Goleștii la început de secol văzuți de N. Iorga* ; prof. Eugenia și Grigore Constantinescu, *Elena Perticari-Davila. Amintiri din copilărie* ; dr. Valeriu Dobrinescu, *Conferința de pace de la Paris din anii 1946—1947* ; prof. Radu Ionescu, *Victor Hugo nu-l uitase pe Golescu* ; dr. Radu Șt. Ciobanu, *Rolul Goleștilor în relațiile comerciale româno-engleze de la mijlocul secolului al XIX-lea* ; Secția : *Dovezi arheologice și documentare ale practicării viticulturii și pomiculturii* (15 comunicări) : dr. C. Petolescu, *Contribuții la istoria viticulturii pe teritoriul Daciei romane* ; dr. T. Popilian, *Cîteva considerații cu privire la viticultura din Dacia romană de la sud de Carpați* ; prof. M. Zaharia, *Negustori de vinuri în Dacia în secolele II—III e.n.* ; prof. Al. Gîscă, *Livezi și vii în Bucureștii de odinioară în secolele XVI—XVIII* ; dr. Liviu Ștefănescu, *Contribuții documentare privind cultivarea viței de vie în Bucureștii în secolele XVIII—XIX* ; dr. Șt. Trîmbaciu, *Aspecte ale dezvoltării viticulturii în obștea moșnenilor cîmpulungeni* ; dr. Constantin Șerban, *Viticultura și pomicultura Țării Românești în timpul ocupației austriece din anii 1854—1856 după un izvor narativ inedit* ; maior Gh. Nicolescu, *Cîteva documente din Arhiva militară relative la începuturile muzeului Golești* ; prof. Dan Pintilie, prof. Violeta Sima, *Aspecte privind pomicultura din județul Muscel în ultimile două decenii ale sec. XIX* ; prof. Dorinel Ichim, *Aspecte ale viticulturii și pomiculturii din zona etnografică Bacău* ; dr. Aur Nicu, *Aspecte geografice-economice privind cultura viței de vie pe valea Siretului* ; ing. Gavrilă Muscă, dr. N. Pristavu, *Productivitatea fotosintezei viței de vie și a pomilor fructiferi în diferite condiții de utilizare a energiei luminoase* ; ing. Lucian Radu, ing. G. Muscă, ing. Gr. Pop, *Acțiunea ultrasunetelor asupra procesului de învechire a vinului* ; ing. E. Mewes, *Problematica agrară în presa publicată la Murfatlar* ; prof. F. Voichin, *Cîteva date privind dezvoltarea viticulturii în Bradu în sec. XIX* ; prof. Filofteia Rînziș, *Din sigilografia românească privind viticultura* ; dr. Gh. Galani, *Biopreparatul românesc turingin și combaterea dăunătorilor pomilor fructiferi și viței de vie* ; Secția : *Unelte, instalații și construcții specializate legate de practicarea celor două ocupații* ; *meșteșuguri tradiționale* ; *arhitectura populară* : prof. V. Marinoiu, prof. D. Bajmatara, *Pivnițe și conace din Gorj* ; prof. Flaminiu Mîrțu, *Implicațiile unei instituții a viticulturii medievale în problematica rădăcinilor istorice a genezei lui Cătălin din „Luceafărul"* ; arh. Terza Simigalia, *Conacul de vie al lui Constantin Brîncoveanu* ; dr. Ioana Cristache Panait, *Arhitectura de lemn din Țara Zarandului. Concluzii la un repertoriu* ; prof. I. M. Gorgoi, *Arhitectura populară din zonele pomicole ale Chioarului* ; prof. Ion Nania, *Metode de vînătoare din zona istorică Vlașca* ; *toponimia de lămuriri* ; prof. G. Nitulescu, prof. C. Manolescu, *Prezența mărului în obiceiurile din zona montană a județului Dîmbovița* ; prof. Cristina Manea Anton, *Motivul viței de vie pe patera de la Pietroasa* ; prof. Zoe Apostolache Stoicescu, *Emil Racoviță, contribuții la muzeul etnografic* ; dr. Radu Octavian Maier,

www.dacoromanica.ro

Romulus Vuia la 100 ani. În memoriam; prof. E. Iancu, prof. M. Aftene. *Evoluția principalelor boli și dăunători din bazinul* pomicol Teleajen; Secția: *Etnografia și arta populară a județului Argeș* (10 comunicări), dr. Radu Octavian Maier, *Filmul etnografic ca document*, prof. Luminița Pally, *Contribuția școlii monografiilor sociologice la cunoașterea societății rurale tradiționale*; prof. I. Rizea, *Un monument de arhitectura populară din Gorgani-Argeș, recent restaurat*; prof. dr. ing. N. Leonăchescu, *Viața și activitatea unui savant medic: doctor docent Marius N. Teodorescu*; prof. Valentina Popa, *Arta creatorilor populari din județul Argeș*; prof. Radu Oprea, *Sisteme tradiționale de creștere a animalelor* din județul Argeș; G. Georgescu, *Constantin Miculescu, primul pomicultor la Suici-Argeș*; prof. Geta Lăzărescu, *Continuitate și evoluție în structura țesăturilor de interior din județul Argeș*; prof. Vintilă Purnichi, *Din jurnalul inedit al monografistului Ion Răuțescu*; prof. I. Nania, *Ursul-animal totem al geto-dacilor.*

Lucrările prezentate în cadrul celor patru secții s-au remarcat prin bogăția informării pe baza de izvoare documentare și narative publicate și mai ales inedite, prin folosirea în cercetare a metodei contitative și comparative, prin abordarea unor aspecte noi privind contribuția Goleștilor la lupta pentru independență, unitate democrație și progres cultural, prin reflectarea unor aspecte istorico-etnografice privind practicarea viticulturii și pomiculturii în România, prin introducerea în circuitul științific a unor elemente noi privind etnografia și arta populară a județului Argeș. Merită să fie remarcat și faptul că numeroase comunicări prezentate au fost însoțite de planșe, diagrame, planuri, hărți și de proecții de diafilme și diapozitive menite să completeze documentarea acestora.

În timpul seslunii științifice a fost dată în circuitul de vizitare casa de pomicultori din comuna Fereşti (Maramureş), şi a fost vizitat în comuna Călineşti un monument de cult, biserica de lemn din Gorgani-Argeş, ctitoria domniței Bălașa, fiica lui C. Brîncoveanu restaurată și instalată pe platoul din partea de est al comunei unde în viitor se va înființa prin grija Consiliului Culturii și Educației Socialiste un muzeu în aer liber al construcțiilor de lemn din mediul rural cu același profil.

Constantin Șerban

PE URMELE LUI OVIDIU

În cadrul amplului dialog între instituții de cultură româno-italiene, pus în slujba unei mai bune cunoașteri a valorilor spirituale create de cele două popoare, legate prin matricea latină comună, prin afinități de limbă și cultură și, nu în ultimul rînd, de idealul păcii și al colaborării, se înscrie și vizita efectuată în România, în luna septembrie 1987, de un grup de elevi al Liceului clasic „Leonardo Ximenes" din Trapani (localitate în nord-vestul Siciliei), condus de Prof. Dr. Renzo Vento, președinte al Asociației Culturale și Sportive „Ludi di Enea" (din aceeași localitate siciliană).

Începutul acestui dialog româno-italian datează din anul 1985, cînd Asociația Cultural Sportivă „Ludi di Enea", interesată de reactualizarea valorilor etice, estetice și morale ale operelor autorilor celor mai mari poeți ai „secolului de aur", Vergiliu și Ovidiu, a organizat, cu participarea unor instituții culturale din România, un simpozion. Lucrările simpozionului au fost publicate într-un volum sub titlul *Vergilio, Ovidio e la Sicilia*, Trapani, 1985.

În aceeași sferă de interes se înscrie și actuala vizită a grupului trapanez aflat pe urmele lui Ovidiu, poetul născut acum mai bine de 2.000 de ani în Sulmona și mort în țara geților de altădată. Deși a îndurat aproape zece ani exilul în îndepărtatul Tomis, monotonia, condițiile climaterice aspre, asprimea aproape sălbatică a ținutului în care a fost ostracizat de mai marii vremii, nu l-au împiedicat pe Ovidiu, să creeze o operă care i-a asigurat în timp nemurirea.

Interesați de moștenirea ovidiană păstrată în Biblioteca Batthyaneum, străvechi lăcaș de cultură, de faimă europeană, astăzi Filială a Bibliotecii Centrale de Stat, grupul a poposit la Alba Iulia în după-amiaza zilei de 18 septembrie. Oaspeții au fost întîmpinați în holul Bibliotecii Batthyaneum, de reprezentanți ai Comitetului pentru Cultură și Educație Socialistă (jud. Alba) și de un grup de elevi ai secției de clasic de la liceul „Horea, Cloșa și Crișan" din Alba Iulia. Au rostit alocuțiuni: prof. Doina Bocșa, vicepreședinte la C.C.E.S. al județului Alba; dr. Iacob Mârza, bibliotecar principal la Biblioteca Batthyaneum; prof. dr. Renzo Vento, președinte al Asociației cultural-sportive „Ludi di Enea" din Trapani, conducătorul delegației siciliene și Liviu Adam, reprzentant al Direcției Relațiilor Culturale cu Străinătatea din Consiliul Culturii și Educației Socialiste.

Un emoționant recital de poezie, susținut de tineri români și italieni în *Aula magna* de la Biblioteca Batthyaneum, a evocat personalitatea poetului. Îndrumați de Viorel Costea, instruc-

www.dacoromanica.ro

tor al Casei de cultură a sindicatelor din Alba Iulia, cinci tineri au recitat în limbile română și latină, fragmente din *Pontice*, elegii compuse de Ovidiu pe malul Pontului Euxin, mărturie a speranțelor spulberate ale poetului, a tragicului sentiment al ireversibilului. În replică, membrele grupului ovidian de la Liceul clasic „Leonardo Ximenes" din Trapani, au recitat, din memorie, în latină și italiană lungi fragmente din *Pontice* și din *Metamorfoze*, „fabuloasa istorie a universului", operă fundamentală în universul liric ovidian. O supriză au constituit cele două poezii eminesciene recitate, în limba română, de două dintre membrele grupului italian. Impresia puternică determinată de interpretarea sensibilă, plină de culoare, ritm și intensă forță dramatică a textelor, a fost sporită de solemnitatea cadrului în care s-a desfășurat actul de cultură și de semnificația instituției gazdă „biserică a bisericelor cărții", cum a fost supranumită biblioteca de către poeta Ana Blandiana.

Dr. Iacob Mârza, bibliotecar principal la Biblioteca Batthyaneum, a prezentat, în continuare, istoricul bibliotecii și colecțiile cu valori bibliofile conservate aici : manuscrise, incunabule și tipărituri „rata et pretiosa", care constituie fondul de aur al bibliotecii.

De un interes deosebit din partea vizitatorilor s-a bucurat prezentarea ediților ovidiene existente în bibliotecă începînd cu cel mai vechi manuscris *Liber epistolarum ex Ponto*, redactat pe pergament în secolul al XIII-lea, continuînd cu incunabulele *Epistulae heroides*, Mediolani, 1494 ; *Metamorphoses*, Venetiis, 1493 ; *Fasti*, Venetiis, 1494.

Au fost apreciate și ediții tipărite ale operei ovidiene, provenind din secolele XVI-XVIII, care reține atenția prin aspectul grafic remarcabil, mărturie a înaltului nivel al realizării tipografice în aceste secole, și prin vinietele, frontispiciile și xilogravurile care atestă rafinamentul și gustul artefexului fiecărui exemplar. Este vorba de : *Heroidum epistolae*, 1516 ; *Metamorphosis*, Venetiis, 1518 ; *Les métamorphoses*, Paris, 1614 ; *Metamorphoseon*, Lipsia, 1582 ; *Opera*, Biponti, 1783 etc.

În noianul acestor volume, prăfuite de timp, palpită viața intensă a celor care le-au făurit și, nu în ultimă instanță, viața celui care le-a gîndit, a lui Ovidiu însuși și a epocii sale. Ele fac dovada perenității operei ovidiene de-a lungul timpului și prin glosele marginale, prin însemnări ologrefice, prin notițe de circulație, atestă răspîndirea lor prin diferite medii cărturărești europene.

Dacă împăratul Traian a pășit în Dacia cu spada, cu arhitecții și cu graiul roman, Ovidiu a venit numai cu lira. Templele s-au năruit, cuvîntul și stihul au rămas, precum prevăzuse poetul :

„Chiar dacă la o vreme sub spadă voi pieri,
Al meu renume totuși prin timpuri va răzbi !
Cît stăpîni-va Roma în Univers și eu
Prin valurile vremii voi fi citit mereu !"
(*Tristele*, III, z, 49—52)

Deși poetul a avut conștiința perenității operei sale, opera a depășit limitele prevăzute de creator. Prin mesajul înalt al operei sale, Ovidiu aparține nu numai Italiei și României ci lumii întregi. Valoarea pașnică și înfrățitoare a creației artistice a fost probată, încă o dată, de cazul Ovidiu, așa cum a demonstrat manifestarea culturală de la Alba Iulia.

Ileana Dârja

RĂSPUNS UNEI RECENZII
(despre arhitectura medievală de apărare din România)

Orice autor ar trebui să fie mulțumit dacă o lucrare proprie intră în vederile specialiștilor din domeniul strict abordat și, cu atît mai mult, al domeniilor conexe. Ar trebui să fie bucuros și dacă opiniile despre ea sînt diverse, acoperind o gamă largă de aprecieri ; înseamnă că, astfel, i se poate verifica direct și indirect valoarea.

Pare de prisos să se amintească despre obligația unei recenzii (atîta timp cît este o manifestare publică) de a fi corectă, obiectivă, apoi de a se baza pe o lectură cel puțin atentă a textului analizat, dar recenzia care face obiectul prezentului răspuns impune rezerve serioase în a o considera astfel.

Recenzia, privind lucrarea *Arhitectura medievala de apărare din România* de arh. Teodor Octavian Gheorghiu, recenzie semnată de Nicolae Stoicescu și Iolanda Țighiliu si apărută în „Revista de Istorie" nr. 6 — 1986, prin implicarea cel puțin a primului autor, medievist recu-

www.dacoromanica.ro

noscut, ar fi avut toate șansele să reprezinte o judecată de valoare pertinentă, folositoare domeniului dar și autorului. Lectura ei însă, este de-a dreptul deconcertantă.

Nu tonul surprinde și mîhnește, ci faptul că, simulînd preocupare pentru metodă sau structura de ansamblu a cărții, recenzia le eludează în fapt sau le expediază calificate gratuit, lansîndu-se într-o vînătoare de greșeli de detaliu. Dar, nici aspectul acesta n-ar trebui să supere (o simplă analiză corectă de date poate fi un posibil model de recenzie) ci faptul că, în cîteva pagini, pe lîngă observații obiective și semnalări de greșeli reale, conține, din păcate, interpretări insinuante, inexactități de ordin istoric și chiar denaturări de citate. Depășind o critică obișnuită a cărții, printr-o serie de afirmații, *afectează chiar înțelegerea corectă a unor aspecte proprii domeniului abordat de carte*, motiv pentru care o replică este pe deplin justificată.

Pentru a se aprecia corect situația și a se spulbera orice îndoială, trebuiesc avute în față *cartea*, *recenzia* și *prezentul text*.

În primul rînd, observînd corect că autorul este arhitect, recenzia nu sesizează faptul că are în față o *carte de arhitectură*, mai precis de istoria arhitecturii. Istoria, în acest caz, cu toate că este implicată obligatoriu, este normal să fie trecută pe planul secund într-o judecată de valoare, iar autorul să nu fie tratat ca istoric. Și, departe de autor fiind intenția de a ignora sau trece cu vederea o apreciere străină meseriei sale (o aștepta chiar cu deosebit interes) este ciudat faptul că recenzorii n-au simțit riscul pe care îl prezintă abordarea unor aspecte arhitecturale ce presupun o anume specializare. Verdictul dat în recenzie : „... autorul s-a hazardat pășind pe un teren deloc facil ⟨domeniul istoriei⟩ , cum ar părea la prima vedere și care nu poate fi stăpînit doar prin parcurgerea cîtorva lucrări de specialitate" se poate întoarce asupră-le.

Afirmația nu este gratuită, pentru că, în afară de faptul că recenzia ignoră o serie întreagă de teze specifice arhitecturii și urbanismului, atunci cînd sînt sondate, chiar fragmentar, rezultă aprecieri, cîteodată, cel puțin ciudate. De exemplu, într-o singură frază, reproșînd autorului că n-a urmărit „... mai atent și consecvent evoluția sistemului defensiv al țărilor române...." (mai corect ar fi fost „evoluția arhitecturilor de apărare"), se explică doct : „... dezvoltarea artileriei... a impus... flancarea zidurilor prin turnuri exterioare...". Fie din neatenție (de mirare la autori atît de drastici în pedepsirea neatenției), fie din alte cauze, au comis numai în această simplă afirmație două erori : una de principiu (ce se poate spune despre numeroasele turnuri exterioare apărute înaintea artileriei sau, în general, a armelor de foc?) și alta de terminologie (elementul ce a fost impus de artilerie, ca noutate absolută, a fost *bastionul de artilerie*, nu *turnul exterior*).

Sau, vorbindu-se despre confuzia pe care autorul cărții ar face-o în legătură cu unii termeni constructivi folosiți,se ignoră asemănarea sau chiar identitatea între semnificația unor termeni ca „a reface" sau „a reconstrui" și chiar „a repara" (în anumite circumstanțe), care, neînsoțiți de explicații suplimentare, înseamnă generalitate. De altfel, aceasta a și fost intenția autorului, în lipsa unor date certe ; este îndoielnic că, în stadiul actual al cercetării, recenzenții ar putea preciza dacă, în cazurile semnalate ca și în altele, este corect să vorbim despre reparații. refaceri, extinderi etc. și în ce au constat ele. Este semnificativ astfel faptul că, sînt multe situații în care mențiunile documentare sau cronicărești au fost infirmate prin cercetări arheologice. Există prea numeroase exemple în acest sens, pentru ca, relatările de epocă să nu fie necesar a fi confruntate cu cercetări moderne, atunci cînd ele există.A ignora aceste aspecte înseamnă a trece sub tăcere întreg progresul realizat de investigația istorică modernă și a rămîne la optica unui boier precum Preda Brîncoveanu, iar în cîteva exemple date în recenzie (Govora, Cotmeana, Gura Motrului, Radu Vodă și altele) se comit inexactități tocmai din acest motiv.

Revenind, „lucrări importante" ca cele amintite în carte la pag. 265 despre Episcopia de Buzău pot însemna „reconstrucții „iar „reparații" pot însemna „refaceri". Pentru interpretarea ce se poate da unui termen constructiv, vezi, de pildă, în *Tîrgoviște-monumente istorice și de artă*, București, 1979, pag. 180, unde, autorul, arh. Cristian Moisescu consideră că „redirea" („reedificarea") Mitropoliei din Tîrgoviște menționată într-un document, poate însemna adăugarea unei construcții la cea existentă. Or, după unele opinii, exonartexul adosat bisericii ar data din timpul lui Matei Basarab și doar cercetări arheologice recente fac lumină în acest caz.

Să consideri, apoi, casele boierești ca fiind de sine stătătoare („socotim că este greșit să se vorbească în această carte... despre casele boierești, care nu erau toate destinate apărării") fără să le presupui integrate unei curți, în majoritatea zdrobitoare a cazurilor înconjurată cu ziduri de apărare și chiar cu fortificații exterioare, sau să nu remarci faptul că un ansamblu se poate reconstrui de oricîte ori păstrîndu-se forma originară (despre conacul din Golești-pag. 261 în carte), înseamnă să-ți supraestimezi cunoștințele din domeniul respectiv.

Problema periodizării,contestată (eufemistic) de recenzie este deasemeni concludentă, dind senzația că nu s-a înțeles că, înscriindu-se în limitele largi, acceptate de istoriografia contemporană, periodizarea propusă în carte este *proprie domeniului*, adică *istoriei arhitecturii de apărare*. Trebuie spus astfel că, evoluția arhitecturii în general sau doar a unor programe urmează

www.dacoromanica.ro

un proces istoric propriu, cu propriile limite cronologice, caracteristici și particularități, încălcînd deseori trama istorică. Se poate face, așadar, o periodizare a istoriei urbanismului, a locuinței, a arhitecturii de cult sau de apărare, fără ca ele să coincidă neapărat cu perioadizarea istorică.

Dar ceea, ce este mai supărător este faptul că recenzenții, *istorici* nu par a fi la curent cu ultimele rezultate în privința periodizării evului mediu timpuriu românesc. Noul tratat de istorie a României, vol. II, în curs de elaborare, localizează începutul epocii feudale în secolul VIII e.n., iar cele mai recente studii sintetizate într-o serie de trei articole publicate în „Revista de istorie", 1986, nr. 9, 10, 12, pornind de la intuiția marelui Iorga, demonstrează existența unei perioade de tranziție între antichitate și feudalismul propriu-zis, perioadă ce se circumscrie limitelor secolelor IV—VII, care coincide, așadar, cu periodizarea din carte.

În sfîrșit, fără să se treacă cu vederea lipsuri reale ale cărții, pe care autorul le recunoaște, inexactitățile prezente în recenzie pot fi grupate în următoarele categorii, ilustrate prin exemple :

1. *Afirmații de ordin general gratuite, neargumentate, ce pot fi puse lesne sub semnul îndoielii*..

Se critică, astfel, lipsa unor lămuriri privitoare la categoriile de monumente apărute în carte, extinderea excesivă a sferei noțiunii de arhitectură de apărare și inconsecvență în ceea ce privește evidențierea evoluției sistemului defensiv românesc. În ordine, se poate arăta că :

— Lucrarea, structurată cronologic și zonal, tratează arhitectura tocmai din punct de vedere *tipologic* (pentru fiecare subperioadă în parte) într-o manieră explicată de altfel în introducere. Metoda este urmată consecvent și însoțită de explicații iarăși tipologice. La acestea se adaugă ilustrația (peste 900 de imagini) cu o recunoscută capacitate de informare în acest sens. Mai mult decît atît ar fi însemnat un alt gen de carte.

— Lărgirea sferei noțiunii de arhitectură de apărare s-a făcut după *criterii funcționale și istorice*. Explicații există pe întregul parcurs al cărții. Astfel, atribuind sens de apărare unor acțiuni de *refugiu, retragere, disipare în teritoriu* sau invers, de *concentrare*, acțiuni ce au determinat rezolvări specifice de arhitectură sau urbanism (ce se suprapuneau peste cele firesc presupuse de funcțiunile de bază), cartea a făcut posibilă luarea în evidență a bordeiului timpuriu și satului împrăștiat (mimetice față de mediu), a galeriilor de evacuare subterane sau a bisericilor cu tainiță (servind refugiului și retragerii). Și tot astfel s-a ajuns la delimitarea celor două tipuri de apărare surprinse de carte. De altfel, pentru feudalismul timpuriu ,arheologia a făcut dovada unor maniere de apărare inedite, la care participa situl, caracterul așezării sau al construcțiilor. Valuri de pămînt și șanțuri protejînd spații întinse sau așezări, ocuparea unor locuri greu accesibile sînt deja obișnuite și sînt de așteptat noi descoperiri care ar confirma textul lui Mauricius (*Fontes*... II, pag. 557) referitor la slavii nord dunăreni : „Locuiesc în păduri și pe lîngă rîuri, mlaștini și bălți greu de pătruns și își fac mai multe ieșiri din locuințele lor, de bună seamă din pricina împrejurărilor în care se află".

Cu toate că selecția a fost făcută cu grijă, în carte apar și ansambluri ce sînt susceptibile de a nu avea componente defensive, în ciuda apartenenței lor la clase de monumente în care apărarea este prezentă în mod obișnuit. Intenția a fost de a oferi o listă cît mai completă, ca bază pentru ulterioare demersuri iar eventuala eliminare a unora din listă s-ar face doar în urma unor studii sau cercetări viitoare. „Toate schiturile" pe care, conform recenziei, autorul le-ar înșira fără rost, sînt o mică parte din cele prezente în *Bibliografia*... lui Nicolae Stoicescu, astfel încît afirmația recenziei este fără sens. Oricum, în intervalul de timp scurs de la redactarea cărții, în urma unor noi investigații ,*lista arhitecturilor de apărare a depășit cu mult numărul de 2000*, contestat de recenzie, după cum din ea au dispărut o parte-vezi și în continuare.

Pentru cineva care citește atent cartea, evoluția acelui „sistem" defensiv devine clară, în ciuda celor spuse de recenzie. Asemenea pasaje se întîlnesc la paginile 16—21 despre fortificațiile primei perioade, 32—34 despre cetățile de pămînt, 44—46, 72—76, 196—197, 234—235 etc. despre evoluția cetății sau a castelului fortificat, 49—50, 186—191 despre evoluția bisericilor fortificate ardelene, 134—136, 170—173 despre orașele fortificate, 150—152, 280—281, și 249—252, 300—302 despre mănăstirile fortificate sud și est carpatice, la care se adaugă numeroase alte comentarii de detaliu. Apar astfel și *lămuririle privind clasele de monumente și evoluția lor*...

Despre epoca lui Matei Basarab recenzia arată că autorul ar înșira „de-a valma monumentele construite" fără să sublinieze „ideea fortificării mănăstirilor cu ziduri puternice de incintă, prevăzute cu metereze și turnuri de apărare". Dar, parcurgînd paginile 270—272 din carte, unde aceste mănăstiri apar *cronologic*, sînt *descrise* și *ilustrate*, este greu de presupus că cititorul nu ar sesiza aspectele reclamate de recenzie. Dacă lecturarea este și mai atentă, se poate găsi la pag. 253 următorul text : „Matei Basarab... va avea o preocupare cu totul deosebită în domeniul arhitecturii, *promovînd în special ansambluri cu importante funcții defensive, fie reședințe domnești, fie mănăstiri*".

www.dacoromanica.ro

2. *Trimiteri inexacte sau transcrieri greșite ale textelor cărții*

La pag. 62 este vorba despre *cetatea* presupusă a exista, în sau lîngă Orașul de Floci (amintită printre alții de Luccari), nu de așezarea propriu-zisă, care este cercetată arheologic. Localizarea cetății nu este o problemă epuizată, atîta timp cît suprafața de teren investigată este foarte redusă. Dacă ținem cont că multe orașe românești medievale aveau în fazele de început fortificații, existența unui asemenea sistem de apărare la Orașul de Floci nu trebuie exclusă.

— Aceeași „neglijență" în lectură se deduce și în legătură cu Iurg Koriatovici, pentru că, una este să afirmi că personajul *este amintit* ca domn al Moldovei (pag. 138) și alta să afirmi (așa cum susțin recenzenții că ar fi făcut-o autorul) că el *a fost* domn. Lăsînd la o parte corectitudinea citatului, este ciudat că recenzenții nu știu că, în ultimul deceniu Iurg Koriatovici a fost reabilitat ca domn al Moldovei (Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 327—328 și Șerban Papacostea *Triumful luptei pentru neatîrnare : întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, p. 189—190, din volumul „Constituirea statelor feudale românești", București, 1980, volum coordonat de N. Stoicescu ! !

Citatul corect de la pag. 253 este : „Apariția a trei domnitori luminați... *aproape* contemporani... Matei Basarab, Gabriel Béthlen și Vasile Lupu". Deci nu *contemporani*.

Este greu de înțeles de unde au dedus recenzenții că în carte (pag. 150) se face vreo legătură între mănăstirea Radu Vodă și Radu cel Mare. Doar pentru că i se plasează primele construcții în prima parte a secolului XVI (fapt confirmat arheologic)?

3. *Interpretări lipsite de obiectivitate, chiar tendențioase ale textului cărții.*

— Luînd drept reper textul paginii 6 din carte, apoi a paginilor 55, 61, 137 etc., recenzenții consideră că : „autorul acordă un conținut greșit noțiunii de centralizare... care este pentru domnia sa sinonimă cu apariția autorității centrale sau cu unificarea teritorială a statului feudal". În primul rînd, la pag. 6 nu s-au făcut referiri la istorie în general, ci la arhitectură, fapt ce implică un unghi de vedere particular, (așa cum particulară este poziția cărții și în alte probleme) și explicat de altfel în carte. Astfel, o promovare de tip central (comanda aparține domniei sau unor importante foruri politice sau bisericești) poate coexista cu una regională (a unei anumite categorii de nobili, comunități orășenești, sătești sau monahale etc.). Deci, „descentralizarea" fenomenului arhitectonic trebuie acceptată chiar și în sînul unui stat centralizat. În al doilea rînd, istoricește vorbind, sînt situații în care centralizarea coincide cu constituirea statului respectiv, cu tot ce înseamnă ea din punct de vedere politic, administrativ, militar etc. și un exemplu concludent este constituirea-— centralizarea statelor feudale românești, atîta timp cît se neagă boierimii din perioada de început capacitatea de forță centrifugă. Se pare, astfel că modelul vestic al acestui aspect nu este operant pentru zona noastră (cu excepția Transilvaniei), zonă la care se referă de altfel textele din carte. Referindu-se la realitățile țărilor române, Constantin C. Giurescu arată că : „Această centralizare a statului.. constituie tocmai elementul caracteristic al întemeierii statului" (*„Probleme controversate în istoriografia română"*, București 1977, pag. 17), după ce, la pag. 14 vorbește despre înlocuirea formațiunilor mici „... prin formațiuni mari. *centralizate*..."

4-*Greșeli evidente de tipar atribuite autorului.*

Astfel de greșeli sînt într-adevăr numeroase, dar nu are rost să se exagereze vina unei edituri și unei tipografii care, în cazul în speță, au depus o trudă considerabilă, avînd în față o lucrare deosebit de densă. Perfecțiunea, în acest caz, ar trebui spus de la început, este greu de atins. Dar, pe de altă parte, atîta timp cît recenzorii recunosc existența acestui tip de greșeală (dau și numeroase exemple), este inexplicabil cum nu le-au tratat la fel și pe o bună parte din cele atribuite autorului, conferindu-le în plus o importanță deosebită.

— „Țighina", astfel, apare în carte într-un singur loc cu Ț (pag. 220), în restul paginilor (96, 138, 140) întîlnindu-se termenul corect, la fel cum Țighina la indice este integrată literei T ! Sînt multe alte exemple de litere sau cifre înlocuite, lesne de detectat.

— Același lucru se poate spune despre ceea ce recenzia numește „formă" a exprimării : „principale" în loc de „princiare", „ale" în loc de „al", „pe" în loc de „de".

5 — *Inexactități sau interpretări discutabile ale recenzorilor.*

— La Gura Motrului, autorul sondajului arheologic- Dinu V. Rosetti, în *Sondajul pe la mănăstirea Gura Motrului* în „Materiale și Cercetări Arheologice", V, 1959 este de părere că avem de-a face și cu refaceri datorate lui Brîncoveanu (astfel apare și în pag. 280 în carte) nu numai cu zugrăvirea bisericii, cum susțin recenzorii.

— La pag. 102 în carte : 1385 este anul în care călători străini Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt amintesc printre localitățile din Țara Românească pe aceea numită „Nuwestad", foarte probabil Pitești (vezi *Călători străini despre țările române*, vol I, pag. 19 și nota 8). Acestei probe scrise i s-a dat în carte, astfel, importanța unei probe documentare „strictu senso". Aceeași

www.dacoromanica.ro

informație este prezentă si comentată de arh. Eugenia Greceanu, în *Ansamblul urban medieval Pitești*, București 1982, pag. 27 (unde este acceptat și termenul de „Tîrgul Nou" din „Itinerariul de la Bruges"), carte beneficiind de controlul științific al lui Nicolae Stoicescu. Același an (1385) apare ca primă atestare și la Ștefan Olteanu și Constantin Olteanu.

— Cu toate că recenzia susține că : „Nu se poate spune că Petru Cercel a încercat să înnoiască aparatul de stat (p. 210)", despre acest domn, Constantin C. Giurescu în *Istoria românilor*, vol II, București 1974 pag. 253 (și nu este singurul) arată următoarele : „Spirit larg cunoaște oameni și locuri din multe părți ale Europei—Cercel gîndea la prefaceri", ceea ce, altfel spus, apare și în carte. Turnarea pieselor de artilerie în țară, felul în care a construit, de pildă, la Șcheii Brașovului și Tîrgoviște sau influența exercitată asupra reședințelor boierești dovedesc tendințe de înnoire.

— Vizitarea, în adevăratul sens al cuvîntului, a Țării Românești de către Paul de Alep a avut loc abia după moartea lui Matei Basarab (după octombrie 1656). Pînă atunci, în cele cîteva luni de cînd se afla în țară (din 22 noiembrie 1653 pînă în 27 mai 1654), cu excepția drumurilor dus-întors, el a rămas la Tîrgoviște (vezi *Călători străini...*, vol. VI, București 1976 pag. 4, 105—150 și 160—277.

— La pag 103 se fac două afirmații contestate de recenzie : ctitorirea mănăstirilor Govora și Cotmeana.

Atîta timp cît se știe că Govora a fost distrusă de boierul Albu pe la mijlocul sec. XV și nu există săpături arheologice concludente, singura perioadă în care putea fi ridicată rămîne cea a lui Mircea sau cea anterioară-chiar deceniul 7 al sec. XIV ; prima jumătate a secolului XV este marcată de puternice frămîntări ce făceau imposibilă ctitorirea. Raționamentul este identic cu cel al lui Nicolae Stoicescu în articolul *600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Mircea cel Mare-o perioadă de însemnate realizări artistice* în „Revista Muzeelor și Monumentelor "Monumente istorice și de artă (R.M.M.—M.I.A.) nr. 1, 1986, nota 59, în legătură cu măn. Dealul. Despre o posibilă ctitorie a lui Mircea acolo vorbește și Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II pag. 87, citînd două documente.

Despre Cotmeana s-a discutat foarte mult și, în afară unor concluzii trase în urma articolelor apărute în „Revista Muzeelor și Monumentelor — M.I.A." : Lia Bătrînă și Adrian Bătrîna *Date noi cu privire la evoluția fostei mănăstiri Cotmeana* (nr. 1, 1974) și Radu Greceanu, Eugenia Greceanu *Din nou despre mănăstirea Cotmeana* (nr. 2, 1977), din care reiese oricum ideia unor contribuții ctitoricești ale marelui Mircea, este greu de înțeles cum pot coexista la același istoric, la mai puțin de șase luni distanță, următoarele afirmații : „Mircea cel Bătrîn nu poate fi considerat ctitor la Cotmeana" (în recenzie, combătînd textul cărții) și „Este foarte probabil că cel care a terminat construcția la Cotmeana a fost Mircea cel Mare" și se amintesc două documente în care se vorbește despre întemeierea sau zidirea mănăstirii de către Mircea precum și prezența portretului său ca ctitor în naos (în articolul *„600 de ani...*, pag. 40). Pentru perioade lui Brîncoveanu, în articolul *Istoricul și restaurarea fostei mănăstiri Cotmeana* în „Monumente istorice- Studii și lucrări de restaurare", II, 1967, pag. 63, autorii Radu și Eugenia Greceanu admit „lucrări importante de înnoire", deci nu numai „reparații", conform opiniei recenziei.

— Despre mănăstirea Putna este într-adevăr hazardat (precum spune și recenzia) să se presupună că ar fi localizare a unora din mănăstirile prezente în documentele moldovenești din deceniul III al sec. XV care privesc zona din imediata ei apropiere (pag. 143 în carte), dar ideia că, pe același loc a mai existat un așezămînt monahal începe să fie împărtășită de istorici, arheologi, arhitecți. Astfel, cel puțin în zona de sud-est a incintei, a existat, anterior mijlocului sec. XV, un corp de construcții, fapt acreditat de cercetări arheologice (vezi Cristian Moisescu, Maria Ana Musicescu, Adriana Șirli, *Putna*, București 1982, pag. 24 și nota 63 și, mai recent, Mircea D. Matei, Alexandru Rădulescu, Radu Ciuceanu *Pincipalele probleme și rezultate ale cercetării arheologice a casei domnești de la mănăstirea Putna*, „R.M.M.-M.I.A." nr. 1, 1983, pag. 38—45. De altfel, această construcție este singura ce nu se supune rectangularității ansamblului, determinînd și devierea pronunțată a zidului de incintă din zona aferentă.

— În lipsa săpăturilor arheologice, se poate discuta dacă schitul Topolnița (pag. 103) are o fază și din secolul XIV ; conform tradiției, are drept ctitor pe Radu I.

— În legătură cu pag. 218, recenzia spune „curtea de la Dobreni e construită de Constantin Șerban, nu de Radu Șerban" cu toate că este foarte plauzibil ca reședința să dateze din epoca lui Radu. Ea exista de vreme ce Constantin se retrage în ea și ridică în 1646 biserica-vezi printre altele relatarea lui Paul de Alep.

— Despre Beharca (pag. 261) recenzorii susțin că nu e conac (se referă, probabil, la faptul că e cunoscută drept culă) dar ar trebui să știe că, pînă la sfîrșitul sec. XVIII și mai ales, începutul următorului, culele făceau parte din ansamblurile denumite *conace*. Se pare că nu există excepții și exemplele sînt numeroase : Bujoreni, Măldărești, Crainici, Brabova, Cernătești, Gro-

www.dacoromanica.ro

șerea, Tatomirești etc. După perioada aceea, s-au construit și cule sau turnuri de pază izolate (Foișoru, Poiana din Vale, Rovinari) — vezi și în Iancu Atanasescu și Valeriu Grama, *Culele din Oltenia*, Craiova, 1974.

— Despre mănăstirea Drăgănești, recenzia spune : „... datează din 1647, nu din 1639", dar mănăstirea este amintită într-un document din 27 nov. 1640 (1639 reprezintă o rezervă de un an — pag. 271 în carte) cu toate că pisania este din 1647 (Veniamin Nicolae, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, București, 1982, pag. 73).

Schitul Cornu nu este ctitorit de Drăghici Cantacuzino, spune recenzia, referindu-se la pag. 270 în carte dar, Drăghici Spătarul apare, drept ctitor acolo, într-un document din 19 iunie 1649 (ibidem, pag. 220).

— Mănăstirea Apostolache (pag. 223), care în 1645 este închinată la mănăstirea Dohiaru (nu ctitorită cum afirmă recenzia) este considerată ca fiind începută la sf. sec. XVI (cf. *„File din trecutul comunei Apostolache"*, f.a., publicație a Muzeului de Istorie Prahova, pag. 17), datare plauzibilă în contextul istoric local.

— Discutabile sînt și referirile recenziei la Voitin, Căpriana, Sf. Dumitru-Craiova, Dimăcheni (curtea lui Ștefan), Șerbești.

Pe alocuri, recenzia descoperă „pasaje de tot hazul", ca de pildă :„luptele pentru domnie au fost arbitrate în mare măsură de Poartă" (pag. 145). Este posibil, în acest sens, ca unul din autorii recenziei, Nicolae Stoicescu, să fi surprins semnificații diferite ale termenilor : „arbitru" și „arbitraj", atîta timp cît se poate întîlni în articolul deja citat (deci foarte proaspăt), pe care îl semnează, în două locuri, în legătură cu conjunctura internațională, următoarea afirmație : „... Mircea cel Mare joacă (juca) rolul unui adevărat arbitru al situației politice..."

Este inutil să se facă un bilanț pentru a se obține numărul erorilor reale semnalate de recenzie sau a celor ce se dovedesc a fi inexactități ale recenziei. Se dovedește astfel că, „act temerar" este nu numai să scrii o asemenea carte, ci și s-o judeci...

Și, pentru că, în concepția autorului, o carte trebuie să folosească studiului ulterior, este corect să fie amintite o serie de erori ce se adaugă astfel celor semnalate, pe bună dreptate, de recenzenți și pentru care (cu toate că le atribuie o importanță exagerată), aceștia merită sincere mulțumiri.

Cele mai importante ar fi : pag. 42 (Gherla, discutabil dacă este acel „Novum Castrum" din „Chronicon Pictum"; Aureus, în documentul din 1075 este toponim, nu cetate, cu toate că este specificat ca fiind denumirea latină a „Aranas"-ului amintit mai tîrziu ca cetate; Aranyos (Aranas) identificabil mai curînd cu Cheud decît cu Moldovenești), pag. 49 (biserica Sf. Andrei din Cracovia, nu Sf. Petru și Pavel), pag. 72 și 109 (documentul din 1319 amintește despre Chioar nu despre Cchu, care a apărut mai tîrziu) pag. 79 (Adrian trebuie înlocuit cu Adoni care nu e în Bistrița, ci în Bihor -vezi și indicele), pag. 110 (Desövár este, pare-se chiar Almaș), pag .113 (Hațegul nu este reședința doamnei lui Iancu de Hunedoara, ci a vicevoievodului Transilvaniei), pag. 117 (cetatea Balomir se pare că nu există), pag. 259, 264, 279 (la Rîmnicu Sărat nu a existat o reședință a lui Preda Brîncoveanu, dar corpul respectiv de pivnițe poate fi anterior ctitoriei de la sfîrșitul secolului XVII).

De asemenea, se cuvin scuze pentru omiterea din bibliografie a unor lucrări consultate, dar, în ciuda dorinței autorului, bibliografia publicată a devenit selectivă, din ea lipsind o serie de titluri nu lipsite de importanță.

În încheiere, este nimerit să fie reluat un citat din introducerea cărții (pag. 7), concludent pentru *spiritul în care a fost concepută cartea* : „Lucrarea lasă loc mult pentru întregiri, pentru reformulări, pentru noi ipoteze, în scopul cunoașterii domeniului la un nivel pe care-l merită... Lansăm cu această ocazie invitația unei cooperări istorico-arheologico-arhitectonice, în scopul întregirii ei și alcătuirii unui ansamblu de date indispensabile studiului"...

Teodor Octavian Gheorghiu

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN U.R.S.S.

În perioada 16 septembrie — 7 octombrie 1987 am efectuat un stagiu de documentare în Uniunea Sovietică, în cadrul acordului de colaborare bilaterală dintre Academia de Științe Sociale și Politice a R.S.R. și Academia de Științe a U.R.S.S.

Programul meu de activitate în această perioadă s-a desfășurat potrivit următoarelor trei obiective :

1. documentare pentru tema de plan;
2. depistarea unor metode cantitative utile demografiei istorice;

www.dacoromanica.ro

3. întîlniri și schimburi de opinii cu specialiștii sovietici din domeniul aplicării statisticii matematice și a calculatorului în cercetarea istoriei.

1. Tema de plan *Pachet de programe pentru prelucrarea automată a datelor istorice*, ce se înscrie pe linia înnoirii metodologice a cercetării istorice, necesită o bună cunoaștere a metodelor statistice cu aplicabilitate în istorie, adaptarea lor la particularitățile datelor istorice și, în final, elaborarea algoritmilor pentru prelucrarea automată a acestor date, în așa fel încît valabilitatea lor să se extindă asupra unei arii cît mai largi de probleme cu caracteristici similare.

Pentru lărgirea bazei documentare necesare, am consultat, în primul rînd, lucrări teoretice recente de statistică matematică aflate în Biblioteca „V.I. Lenin" și în Biblioteca Institutului de Informare Științifică în Științele Sociale din Moscova, precum și în Biblioteca Academiei de Științe din Leningrad unde mi s-a asigurat accesul.

Întrucît, în lucrarea de plan, principalele două capitole vor avea ca obiect descrierea fenomenului istoric prin mijloace statistice și studiul legăturilor între fenomenele istorice, am urmărit clarificarea unor probleme teoretice din analiza corelațiilor și a regresiei.

În același timp am consultat lucrări de programare pe calculator a principalelor metode statistice, căutînd să selectez acele programe care, adaptate, ar putea fi utile în prelucrarea automată a datelor istorice.

Dintre lucrările studiate menționez : Chatfield Christopher, *Statistics for technology : A Course in Applied Statistics*, London, Chapman and Hall, N. Y. Willey, 1978 ; Tiurin Iuri Nikolaevici, *Neparametriceskie metodî statistiki*, Moskva, 1978 ; A. K. Gupta, *The Analysis of Categorical Data*, N. Y., 1983 ; *Prikladnie programi po matematiceskoi statistike*, Moskva, 1982 ; Adamov C. I., Aivazian S. A., Britikov V. E., *Paket program po prikladnomu analizu : rukovodsvo polzovatelia*, Moskva, 1983 ; *Algoritmiceskoe i programnoe obespecenie prikladnovo statisticeskovo analiza*, Moskva, Nauka, 1980.

Parcurgerea ultimelor numere din periodicele *Historical Methods Newsletter, Computers and the Humanities, American Histocial Review* și *Journal of Interdisciplinary History*, aflate în biblioteca Institutului de Informare în Științele Sociale din Moscova, a fost deosebit de interesantă și utilă, aceste publicații punînd în evidență orientările tematice și metodologice din domeniul aplicării statisticii matematice și a calculatorului electronic în științele sociale.

De pildă, tratarea informatică a textelor medievale latinești, activitate desfășurată în cadrul Atelierului de Cercetări asupra Textelor Medievale afiliat la C.N.R.S., de către o echipă formată din 5 cercetători și 8 tehnicieni realizează, printre altele, studiul actelor diplomatice datînd dinainte de 1121, acte conservate în arhivele și bibliotecile din Franța. Scopul principal al acestui atelier este acela de a pune la îndemîna medieviștilor un instrument de lucru perfecționat care să ofere cercetătorului : textele actelor originale, o bază documentară unică pentru studiul paleografic, vocabularul latinei medievale pentru textele diplomatice. De asemenea apare posibilitatea interogării acestor acte pentru analiza instituțiilor și a personajelor precum și punerea în evidență a actelor „suspecte" și elaborarea unor criterii de stabilire a autenticității lor [1].

Interesante pentru istoric sînt și încercările de a construi un sistem capabil să trateze și să confrunte informațiile conținute în mai multe surse istorice relativ la un individ [2], (menționez că ne-am confruntat cu o problemă asemănătoare în tratarea automată a surselor de date numerice privind marea proprietate), sau discuțiile asupra utilizării variabilelor binare (care pot lua două valori 0 și 1) în analiza regresiei într-un model al comportamentului alegătorilor [3] și a procentului logaritmic (L %) ca măsură absolută a modificărilor în timp [4].

2. În ultimul timp cercetările de demografie istorică folosesc din ce în ce mai mult metode statistice, tendința fiind aceea de depășire a cadrului metodologic clasic.

Lucrărilor lui E. A. Wrigley, *Introduction to English Historical Demography* (1966) și Louis Henry, *Manuel de démographie historique* (1967), care urmăreau extrapolarea unor măsuri ale structurilor demografice sau sociale din seturi de date istorice, le-au urmat cele ale lui T. H. Hollingsworth, *Historical Demography* (1969) și Jacques Dupâquier, *Introduction à la demographie historique* (1974), în care erau deja prezentate noi metode de analiză și o gamă mai largă de surse istorice.

Lucrarea lui J. Dennis Willigan și Katherine A. Lunch, *Sources and Methods of Historical Demography* [5], pe care am consultat-o în cadrul deplasării mele în U.R.S.S., pune accentul pe noi tehnici de analiză, în același timp viziunea autorilor asupra demografiei istorice fiind mai largă decît cea a predecesorilor lor, în sensul că abordează și teme considerate de obicei ca fiind de domeniul altor discipline.

Autorii observă că aria cercetării, în demografia istorică, se întinde de la simpla descriere a caracteristicilor demografice clasice pînă la încercarea de a înțelege relația dintre procesele privind populația și celelalte fenomene istorice.

www.dacoromanica.ro

Se subliniază importanța înțelegerii corecte a documentelor înainte de începerea analizei demografice propriu-zise, insistîndu-se asupra necesității înțelegerii tiparelor demografice într-un context interdisciplinar.

Sînt prezentate metode statistice complexe în capitolele : *Analiza factorială, Scalared multi-dimensională, Modelarea regresiei și a seriilor temporale, Eșantionarea în cercetarea istorică, Simularea pe calculator a proceselor istorice*, problemele legate de populație fiind discutate nu numai în termeni socioeconomici, ci și prin prisma altor discipline ca ecologia, sociobiologia, biometria și genetica populației.

O altă direcție de cercetare în demografia istorică modernă ar fi reconstituirea familiei și în acest sens sînt bine cunoscute metodele propuse de Louis Henry [6].

Reconstituirea familiei presupune în primul rînd crearea unei baze de date și în al doilea rînd analiza statistică a acestei baze de date.

Această a doua problemă, a analizei statistice a datelor demografice, este astăzi rezolvată cu ajutorul calculatorului pe baza unor pachete de programe special elaborate în acest scop.

Una dintre cele mai recente încercări pentru analiza statistică automată a datelor demografice referitoare la reconstituirea familiei este cea a cercetărilor René Laboutte (Universitatea din Liège), George Alter (Departamentul de istorie al Universității din Indiana) și Myron Gutmann (Departamentul de istorie al Universității Texas din Austin) [7].

Deși astfel de programe au fost scrise anterior, ele necesitau de cele mai multe ori adaptări atunci cînd este vorba de o nouă bază de date demografice, aceste adaptări fiind uneori mai greu de realizat decît scrierea unui nou program. Mai mult, programele au fost în general scrise în limbaje de programare avansate (FORTRAN sau PL/I), greu accesibile istoricilor fără cunoștințe speciale de programare [8].

Sistemul realizat de René Laboutte, George Alter și Myron Gutmann acoperă o gamă largă de metode statistice necesare în reconstituirea familiei, este scris într-un limbaj de programare puternic, dar simplu în același timp (BASIC), utilizatorul avînd puține dificultăți în a înțelege și adapta programele potrivit necesităților impuse de cercetarea sa.

Sistemul de programare a fost testat și utilizat la Universitatea din Liège pentru reconstituirea a peste 3600 de familii din Belgia estică a secolului XIX [9].

Acest pachet de programe poate fi obținut de la Centrul pentru Cercetarea Populației, Universitatea Texas din Austin.

Foarte interesantă mi s-a părut și reluarea unei metode mai vechi, aceea a evaluării ratei de persistență ca măsură a mobilității geografice [10].

Procedeul se bazează pe compararea unui eșantion de nume de indivizi, extras din populația unei comunități într-un an ales ca an de bază, cu enumerarea populației aceleiași comunități într-un an ulterior, numit an terminal.

Proporția numelor din eșantionul extras din anul de bază care se regăsește în anul terminal se numește *rată de persistență*.

Ceea ce face astăzi obiectul discuțiilor și cercetărilor legate de această metodă, folosită de James Malin încă din 1935, sînt cauzele care influențează calculul ratei de persistență : lipsa de nume sau scrierea lor greșită în sursele analizate, omisiunile voite existente în recensăminte (săracii, emigranții, cei care trăiesc singuri, fără familie etc.), căutîndu-se formule care să minimalizeze influența acestor factori.

Deși nu direct legată de demografia istorică, ci mai degrabă utilă în orice studiu de istorie socială, analiza fotografiilor istorice, folosite de multe ori ca surse, este discutată acum ca metodă de cercetare [11].

În timpul stagiului meu de documentare în U.R.S.S. mi s-a părut util să întocmesc o bibliografie selectivă a lucrărilor de aplicare a metodelor matematice și a calculatorului în istorie, incluzînd și lucrări auxiliare acestui domeniu, bibliografie care pune în lumină, cred, interesul manifestat atît de istorici cît și de matematicieni și programatori pentru elaborarea unei metodologii specifice analizei statistice a datelor istorice.

3. În cadrul deplasării în U.R.S.S. am purtat discuții cu specialiști sovietici din domeniul aplicării matematicii în istorie : Kiseliov Igor, Mironov Boris, Promahina Irina.

Am prezentat preocupările noastre recente de aplicare a metodelor statistice neparametrice în istorie, precum și activitatea Laboratorului de Demografie Istorică a Universității din București.

În prezent cercetătorii sovietici sînt preocupați de crearea de bănci de date pentru istorie economică și socială.

De asemenea s-au ridicat probleme ale avantajelor pe care istoricul le-ar putea avea folosind microcalculatoarele, sau aportul pe care calculatorul îl are în procesul de învățare a istoriei Au fost evocate în acest sens încercările lui John Nichol de la Prolog Education Group, Exeter,

www.dacoromanica.ro

și proiectele Universităților din Glasgow, Edinburgh și Durham, toate prezentate în cadrul conferinței *History and Computing*, ce a avut loc la Londra, în perioada 21—23 martie 1986, inaugurînd activitatea *Asociației pentru Istorie și Calcul*.

S-au discutat și probleme ale utilizării analizei discriminante discrete care s-ar putea folosi în demografia istorică.

Am avut două întîlniri cu cercetătorii Institutului de Slavistică și Balcanistică, Ivan Ivanovici Florea, Lidia Egorovna Semionova, Tatiana Andreevna Pokivailova, Margarita Dmitrievna Erescenko, în cadrul cărora s-au purtat discuții pe probleme de specialitate.

Prin grija gazdelor am vizitat complexul muzeistic Zagorsk, Mînăstirea Novodevici și Palatul Armelor din Kremlin. La Leningrad au fost organizate excursii la Petrodvoreț, Pușkin și Pavlovsk.

Gama largă de lucrări de specialitate pe care le-am putut consulta, discuțiile și schimbul de opinii avut cu cercetătorii sovietici îmi sînt foarte utile, atît pentru elaborarea temei de plan cît și în activitatea mea de perspectivă.

Irina Gavrilă

NOTE

[1] Lucie Fossier, Marie-Josèphe Beaud, *Introducing the Institut de Recherche et d'Histoire des Textes : Medieval Book and Computer*, Computers and the Humanities, vol. 20, nr. 4, 1986.

[2] C. Bourlet, L. Fossier, A. Guillaumont, L. J. Minel, *Construction d'un Prototype de Systeme Expert dans le Domaine Historique*, Computers and the Humanities, vol. 20, nr. 4, 1986.

[3] Gagan David P., Dept. of History, Mc Master University, George Peter J., Oksanen Ernst H., Dept., of Economics, Mc Master University, *On Regression Models with Observation Specific Dummy Variables*, Historical Methods, vol. 19, nr. 1, Winter, 1986.

[4] Wetherell Charles. Lab. for Historical Research, Univ. of California, Riverside, *The Log Percent (L%) : An Absolute Measure of Relative Change*, Historical Methods, vol. 19, nr. 1, Winter, 1986.

[5] Wiligan Denis J., Lynch Katerine A., *Sources and Methods of Historical Demography*, Nwe Jork,Academic Press, 1982

[6] Fleury M., Henry Louis, *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris, INED, 1976 și Henry Lnuis, *Tehniques d'analyse en démographie historique*, Paris, INED 1980

[7] Leboutte René, Alter George, Gutmann Myron, *Analysis of Reconstituded Families. A Packageof SAS Programs*, Historical Methods, vol. 20, nr. 1, Winter, 1987.

[8] Hainsworth H., Bardet J. P., *Logiciel CASOAR. Calculs et analyses for ordinateur appliques aux reconstitutions*, Cahier des Annales de Démographie Historique, Paris, 1981.

[9] Leboutte R., *Reconstitution des familles et dynamique des ménages : L'apport des registres de population belges*, Sources et méthodes de la démographie historique, avant 1850. Actes de la journée d'étude de Bruxelles, 23 avril 1984, Archives et Bibliotheques de Belgique, Bruxelles.

[10] Galenson David W., Levy Daniel S., *A Note on Biases in the Measurement of Geograhic Persistence Rates*, Historical Methods, vol. 19, nr., 4 Fall 1986.

[11] Borchert James, *Historical Photo-Analysis : A Research Method*, Historical Methods, vol. 15, nr. 2, 1982.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

ALEXANDRU HERLEA, *Studii de istoria dreptului*, II, Dreptul de proprietate, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, 198 p.

Cel de al doilea volum de studii privind istoria dreptului românesc elaborat de Alexandru Herlea și editat sub îngrijirea competentă și generoasă a cunoscutului istoric al dreptului, Valeriu Șotropa, iese de sub tipar, la aceeași editură, la numai un an de la apariția primului. De data aceasta, lucrarea este închinată dreptului de proprietate și este împărțită în patru mari capitole 1. Contribuții la istoria dreptului de proprietate funciară în țările române; 2. Vechi cărți de proprietate în Transilvania; 3. Situația juridică a minelor și pădurilor din munții Apuseni, la începutul sec. XX și 4. Organizarea și principiile publicității imobiliare în România, după Unirea din 1918.

Primul studiu cuprinde trei compartimente distincte : proprietățile funciare în vechiul drept românesc; dreptul de proprietate în Țara Românească și Moldova și dreptul de proprietate funciară în Transilvania.

„Dreptul de proprietate agrară la români — spune Alexandru Herlea — a luat naștere pe vechile temelii române, păstrate prin obiceiuri, în epoca de plămădire a poporului nostru, dobîndind, prin contactele cu populațiile conlocuitoare sau învecinate, forme caracteristice și proprii (p. 5—6)

Pentru a determina caracterul autohton al dreptului de proprietate agrară la români, în cadrul unui studiu cu caracter general asupra dreptului de proprietate agrară, Alexandru Herlea pășește la o prezentare comparativă a instituțiilor de drept agrar străine, pentru a scoate în evidență deosebirile care dau un caracter propriu instituțiilor locale ale dreptului de proprietate agrară la români. În acest scop, pe lîngă originea străveche a dreptului agrar românesc, el abordează și influențele străine care au avut loc de-a lungul veacurilor, influențate care nu au izbutit să altereze aproape cu nimic originea și structura lui romană, dreptul agrar românesc rămînînd ca o creație proprie „Bazată pe nevoi și specifice poporului român". (p. 6).

După teza tracistă, dreptul de preemțiune, regimul succesoral și dotal, jurătorii, obiceiul pietrelor de hotar, jurămîntul cu brazda-n cap și altele, sînt socotite ca avînd origine dacă, dar prezența în limba română, încă de la începuturi, a termenilor de lege, drept, furt, judecată, judecător, parte, jurămînt etc. devedește că originea romană a dreptului nostru nu mai poate fi pusă în nici o clipă la îndoială.

Teoria unei influențe slave nu a putut rezista unei critici științifice obiective. Prezența în vocabularul românesc a termenilor de voievod și cnezat, precum și a altora, spre exemplu, nu dovedește nimic, fiindcă aceste instituții au existat și au funcționat în țările române cu mult înaintea contactului cu slavii, iar voievodatul românesc, precum și cnezatul, a avut o structură deosebită de cea slavă. În ceea ce privește proprietatea agrară, este suficient să amintim că în sistemul agrar slav femeile erau excluse de la succesiune și nu puteau să-și constituie din bunuri o dată proprie (averea soției, după căsătorie, devenea proprietatea soțului), pe cînd la români cu toate contactele cu slavii într-o scurtă perioadă de timp, ambele sexe aveau o egală îndreptățire la succesiune (cu mici și rare excepții în Țara Românească, iar dota odată constituită era o proprietate deplină a soției, retribuită în caz de despărțenie.

Nimeni nu poate tăgădui prezența în limba română a unui număr de cuvinte de origine slavă, dar slavii nu ne-au lăsat ca moștenire instituții, ci numai denumiri de instituții, în unele cazuri, instituții care fiinșau și funcționau pe teritoriul românesc la venirea slavilor, potrivit obiceiurilor locale (jus valachicum ab antiquo).

În ceea ce privește influența bizantină, ea s-a exercitat asupra dreptului românesc scris (la întocmirea unor pravile) dar acesta nu s-a aplicat în țările prea des, fiindcă intra „în conflict cu obiceiul pămîntului, care, mai ales penal, era mai des acceptat, din cauza caracterului mai blînd al pedepselor.

Influența turcă a lăsat unele urme de terminologie, neglijabile, iar cea maghiară nici atît. De o influență austriacă nu se poate vorbi decît foarte tîrziu, la întemeierea Codului Calimach (1817) iar de cea franceză și belgiană abia sub domnia lui Al. I. Cuza (1864).

„Revista de istorie", tom 41, nr. 3, p. 359—364, 1988

www.dacoromanica.ro

În concluzie, Alexandru Herlea susţine că „efectele diverselor înriuriri străine asupra rădăcinii daco-romane a dreptului românesc au fost superficiale şi nu au putut modifica, în intimitatea sa, caracterele fundamentale şi fizionomia dreptului românesc" (p. 14).

Ocupîndu-se de dreptul de proprietate în Ţara Românească şi Moldova, autorul acordă o atenţie deosebită proprietăţii moştenilor şi răzeşilor în principal, precum şi proprietăţile vecinilor şi rumînilor. Proprietăţii funciare din Transilvania îi acordă mai mult spaţiu, fiindcă acolo sistemul era mai complicat. În afară de proprietatea rurală autohtonă, care e cea mai veche, autorul face un istoric al instaurării proprietăţii ungare medievale, insistînd cu mult spirit critic, asupra teoriei proprietăţii funciare medievale maghiare, bazate pe raportul de drept public, teorie pe care ungurii o pun din nou acum în circulaţie, în scopuri uşor de înţeles, dar fără credulitate. În continuare, Alexandru Herlea analizează proprietatea maghiară de tip occidental, proprietatea de tip nobiliar, pe cea a producătorilor direcţi, de la castrenses pînă la iobagi, robi şi ignobili. În final, citeva cuvinte despre acţiunile de apărare a proprietăţii funciare.

În cel de-al doilea studiu, autorul se ocupă de vechile cărţi de proprietate din Transilvania. Acest studiu a mai fost publicat în 1945, la Braşoiv, sub titlul *Cărţile de proprietate din Transilvania*. În lucrarea revăzută acum, autorul descrie, pe baza unei examinări directe, evidenţele funciare medievale, aflătoare în Arhivele Braşovului 230 cărţi de proprietate, privind perioada 1475—1850. La sfîrşitul studiului, Alexandru Herlea are grijă să publice, spre exemplificare, mai multe cărţi de proprietate, dintre cele studiate direct.

Studiul căruia Alexandru Herlea îi acordă cea mai mare atenţie şi cel mai larg spaţiu este închinat Situaţiei juridice a minelor şi pădurilor din munţii Apuseni, la începutul sec. XX, căruia îi consacră nu mai puţin de 66 p. Era firesc ca autorul să se ocupe cu pasiune şi minuţiozitate de acest subiect, fiindcă el, ca tînăr avocat s-a sbătut alături de alţi avocaţi din Transilvania şi din Vechiul Regat, să dovedească, cum a izbutit Societatea Anonimă Mică din Bucureşti, să pună mînă pe o mare avere (pămînt, păduri, păşune, concesiuni miniere) din Brad şi împrejurimi, imediat după Unirea cea Mare din 1 decembrie 1918, prin manevre frauduloase, folosind substituiri de persoane, falsuri şi abuzuri, pentru a sustrage de la expropiere, bunuri care trebuiau să intre în stăpînirea statului în baza legii de expropiere din 1921.

Pornind de la un caz particular, Alexandru Herlea are prilejul să facă în acest studiu o amplă expunere asupra legii minelor din 1924, modificările aduse în 1929 şi 1937, subliniind unitatea jurisdicţiei miniere şi stabilitatea principiilor miniere şi aducînd critici severe şi întemeiate ultimei legi din 1937.

În ultimul studiu din această lucrare Alexandru Herlea analizează organizarea şi principiile publicităţii imobiliare reale în România după Unirea din 1918. Pornind de la sistemul de publicitate folosit în vechea Românie, autorul prezintă cu detalii necesare sistemul cărţilor funciare din Transilvania folosit încă din anul 1855 şi apoi trece la extinderea sistemului cărţilor funciare în întreaga ţară, care a intervenit abia prin legea din 1938, o dată cu organizarea şi punerea în aplicare a Cadastrului funciar. Pentru edificarea cititorului, Alexandru Herlea, în partea finală, descrie şi publică foile de avere A.B. şi C., cu toate notaţiile ce se făceau în cuprinsul acestora, în scopul apărării intereselor ambelor părţi, în caz de înstrăinare a unui bun.

Şi această lucrare a lui Herlea, ca şi prima publicată în 1984 constituie o contribuţie ştiinţifică deosebită pentru cunoaşterea istoriei dreptului românesc şi în special al celui dinTransilvania.

Tudor Voinea

*** Dionisie eclesiarhul, *Hronograf (1764—1815)*, ediţie Dumitru Bălaşa şi Nicolae Stoicescu, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1987, 183 p.

Iniţiativa pasionaţilor cercetători ai trecutului românesc, Dumitru Bălaşa şi Nicolae Stoicescu, de a reedita — după cele mai riguroase criterii ştiinţifice — textul hronografului lui Dionisie eclesiarhul s-a dovedit pe atît de inspirată cît de meritorie, fiind încununată de un succes deplin. În primul rînd noii editori au scos din anonimat figura lui Dionisie, identificat cu Dumitru din Stoceşti/Vîlcea (c. 1740—c. 1820), la început preot de mir la Rîmnicul Vîlcea, iar după călugărie, eclesiarh al episcopiei de Rîmnic (1773—1788) apoi al Mitropoliei din Bucureşti (1804—1813). Copist şi traducător de documente, caligraf şi miniaturist, învăţatul cleric a deschis şi o şcoală de copişti-arhivari în capitala Ţării Româneşti, ulterior strămutată la Craiova după instalarea iniţiatorului ei în oraşul de reşedinţă al Olteniei. Ultimii ani ai vieţii, între 1813—1820, Dionisie i-a petrecut la Craiova unde şi-a continuat rodnica activitate de înzestrat das-

www.dacoromanica.ro

căl, traducător, caligraf, legător de cărți și tipograf. De pe urma sa au rămas 61 de lucrări, dintre care 30 condici de documente ale unor importante așezăminte bisericești din țară, 22 pomelnice mănăstirești, Hronograful, alte 6 manuscrise și traduceri după texte apocrife religioase și în sfîrșit 2 cărți de ritual editate. Prețioasa bibliografie a operelor lui Dionisie este atașată studiului introductiv (între p. 25—29), înlesnind cititorului o rapidă informare și documentare

Hronograful lui Dionisie eclesiarhul — constituind după justa opinie a editorilor o adevărată cronică românească tîrzie încadrată în contextul european al epocii sale — s-a păstrat în original, în ms. 3537 al Bibliotecii Academiei R.S.R., fiind editat — destul de necorespunzător — mai întîi în 1863 de A. Papiu Ilarian în tomul II din *Tesaur de monumente istorice*, p. 159—236 — cc a „latinizat" limba, apoi în 1934 la Rîmnicu Vîlcea de C. S. Nicolăescu Plopșor, ce a preluat pur și simplu versiunea tipărită a antecesorului său, „modernizînd-o" acolo unde i s-a părut oportun. De abea acum, cu ediția lui D. Bălașa și N. Stoicescu, avem de a face cu o reală restituire a textului lui Dionisie, reprodus cu toată acribia științifică prin respectarea scrupuloasă a originalului. Limba autorului reprezintă o românească a perioadei de tranziție ce se rupe de vechile tipare tinzînd spre modernism, dar păstrînd încă suficiente grecisme și turcisme, pe lîngă unele fericite expresii populare și — semn al vremurilor noi — cîteva neologisme.

Hronograful lui Dionisie constituie — așa cum s-a afirmat — o cronică tîrzie, cu o mentalitate nedesprinsă încă suficient de tiparele tradiționale, dar scrisă cu spontaneitate și accente critice față de tarele regimului fanariot, intrat în amurg. La baza sa stă cu precădere observația directă a autorului și alte mărturii contemporane vrednice de crezare, fiind mai puțin folosite alte surse de informare, ca de pildă gazete germane, franceze, grecești, broșuri antinapoleoniene tipărite la Buda, cronici interne în manuscris sau cronografe neo-grecești. Se poate de asemenea, ca la originea știrilor autorului, să stea și unele documente de cancelarie pe care a avut prilejul să le transcrie în condicile mănăstirești. Dionisie reconstituie, așadar, istoria Țării Românești între 1764—1815, cu multe amănunte privind perioada numeroaselor și pustiitoarelor războaie ruso-turce din 1768—1774, 1806—1812, sau austro-ruso-turce din 1787—1791, ori ale invaziilor pazvangiilor și cîrjaliilor sud-dunăreni cu tot corolarul lor de prădăciuni, pustiiri și stoarceri masive a resurselor principatului fie de către oștirile străine cotropitoare fie de către năvălitorii din slujba ianilor otomani. Cronicarul menționează de asemenea fiscalitatea sălbatică a unui Constantin vodă Hangerli (1797—1799), exploatînd fără milă sărăcia maselor și scoate în evidență alte tare, economice și administrative, ale domniilor ultimilor fanarioți. De asemenea Dionisie nu uită să facă largi incursiuni în istoria europeană contemporană, să-l intereseze situația Poloniei și mai ales evoluția regimului revoluționar apoi napoleonian în Franța, cu care nu simpatizează. Dar informația săracă și de multe ori inexactă privitoare la istoria general europeană ca și aprecierile naive denotă o anumită incapacitate de a percepe corect situația, conform mentalului reflectînd fără îndoială viziunea unui cleric dotat, însă limitat în privința orizontului și cunoștințelor sale. Editorii — și în special N. Stoicescu — au suplinit carențele de informare, inadvertențele sau erorile autorului prin numeroasele intervenții în aparatul critic însoțind textul, alcătuit cu mare erudiție și migală. În bogatele note de subsol ale lui N. Stoicescu se fac de asemenea identificările necesare de locuri, persoane și evenimente, se comentează, se completează și se corectează, uneori, afirmațiile autorului și după alte izvoare, se apelează la o utilă bibliografie suplimentară a problemelor tratate în text[1]. În felul acesta bogatul comentariu, cernut printr-un filtru critic extrem de riguros, îmbogățește considerabil textul *Hronografului*, scoțîndu-i în relief contribuțiile inedite și valoarea informativă dar și corectîndu-l acolo unde se resimte nevoia, cu toată scrupulozitatea științifică.

Reeditat în condiții optime de către Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu, *Hronograful* lui Dionisie eclesiarhul constituie un izvor prețios pentru studierea trecutului Țării Românești în ultimele decenii ale regimului fanariot, reflectînd deopotrivă doleanțele unei societăți în prefacere ca și vestigiile unui tradiționalism vetust pe calc de dispariție. Dat fiind succesul evident pe care editorii l-au obținut prin repunerea în circulație, într-un mod atît de fericit, al textului lui Dionisie eclesiarhul, nu mă sfiesc a le da sugestia ca ei să se ocupe în continuare și de retipărirea cronicilor lui Zilot Românul alias serdarul Ștefan Fănuță și Naum Rîmniceanu, pentru ca în felul acesta trilogia pe care cei doi cronicari amintiți o alcătuiesc împreună cu Dionisie — a ultimelor izvoare narative românești, ce se completează reciproc, înaintea apariției istoriografiei critice românești moderne — să se vadă complet revalorificată.

Paul Cernovodeanu

NOTE

[1] În acest context găsesc util să menționez că informațiile lui Dionisie eclesiarhul privitoare la presiunile la care era supusă Țara Românească în decursul anilor 1801—1802 de către

www.dacoromanica.ro

Pazvantoğlu, rebelul pașă de Vidin, cu oștile sale prădătoare, pot fi comparate— sau în unele cazuri — completate și cu relatările unor călători străini contemporani evenimentelor evocate. Din rîndul acestor izvoare narative mă limitez să relev doar mărturiile mai puțin cunoscute — și neintrate în circulația istoriografiei românești — ale unor ofițeri britanici din timpul războaielor purtate cu Franța revoluționară și napoleoniană și care au trecut prin Țara Românească, anume colonelul lord William Bentinck (în decembrie 1801) și chirurgul militar William Wittman (în iunie 1802); aceștia evocă cu amănunte edificatoare, acțiunile prădalnice ale lui Pazvantoğlu în principatul muntean, cf. Trevor J. Hope, *The journey of an English Aristocrat through the Balkans in 1801 : the Travel Diaries of Colonel, Lord William Bentinck, M. P.*, în „Revue des études sud-est européennes", XII(1974), p. 567—569 și William Wittman, *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria, and across the Dessert into Egypt during the years 1799, 1800 and 1801*, London, 1803, p. 467—473.

JOSEF JANÁČEK, *České dějíny. Doba předbělohorská, 1526—1547*, Kniha I díl 2 (Istoria Cehiei, epoca „Înainte de lupta de la Muntele Alb, 1526—1547". Cartea I-a, partea a II-a), Edit. Academiei cehoslovace de științe, Praga, 1984, 359 p. și 90 reproduceri.

Mai întîi, o scurtă recapitulare a periodizării istoriei cehoslovace, potrivit ultimului proiect al Academiei. În vreme ce *Tratatul de Istorie* a rămas multă vreme sub formă de machetă (vol. I, 1958, p. 954) au apărut o serie de studii și lucrări parțiale, elaborate, în spiritul principiilor marxiste. În această situație, Academia a pus și ea în circulație un prim volum dintr-o mare operă de sinteză : *Přehled dejin Čechosklovenska*, Praha, 1980, I/1, care tratează faptele și evenimentele istorice din cele mai vechi timpuri (paleolitic) și pînă în 1526, cînd începe declinul feudalismului. Precizăm că Istoria Slovaciei ocupă locul ce i se cuvine în cadrul evoluției storice a Țărilor cehe.

Periodizarea acestei epoci atît de lungă prezintă următoarea schemă : al doilea volum urmează să trateze evenimentele dintre 1526—1848, un altul se va ocupa de perioada 1848—1918, celui de-al treilea volum îi revin faptele istorice dintre 1918—1945 și, în sfîrșit, vol. IV va cuprinde ultima perioadă din Istoria Slovaciei și Țările cehe, — adică de la 1945 și pînă astăzi. După cum se vede, într-adevăr un plan proteic a cărui realizare necesită pricepere și perseverență. Sîntem îndreptățiți a crede că istoriografia cehă, a cărei tradiție, urcă în trecut dincolo de Konstantin Jireček și Fr. Palacký pînă la Pavel Šafařík (1795—1861) și alții din perioada iluministă va izbuti să fixeze în timp o atare operă monumentală.

Cît privește lucrarea, pe care o prezentăm aci, ea formează partea a doua dintr-o monografie cu care se începe istoria așa-zisei perioade, *„Înainte de lupta de la Muntele Alb"(Doba předbelohorská, 1526—1620)*. Este vorba de o epocă întinsă de aproape o sută de ani, pentru studiul căreia a fost divizată în trei părți : 1526—1547, 1548—1609 și 1610—1620. Așadar, lui Josef Janáček i-au revenit spre cercetare evenimentele de la înscăunarea lui Ferdinand I ca rege al Țărilor cehe și pînă la 1547, cînd opoziția „stărilor" față de politica ambițioasă a noului monarh ia forma unei rezistențe conflictuale.

Materia dintre aceste două momente majore, din Istoria țărilor cehe ne este prezentată în două volume, nu în ordinea succesiunii faptelor istorice, ci prin suprapunere, fără ca totuși conținutul ambelor volume să coincidă. Dacă în primul volum, autorul analizează împrejurările care au înlesnit victoria Habsburgilor, după catastrofa de la Mohaci (1526), apoi în al doilea volum se depistează cu precădere punctele nevralgice ale raporturlor dintre Ferdinand I și „stările" cehe.

De altfel, în afară de două capitole inițiale, consacrate temeiurilor politice ale monarhiei habsburgice, întreaga lucrare este o expunere minuțioasă a acestor raporturi, din nefericire aprige și ireconciliabile. Autorul părăsește de astădată sfera relațiilor internaționale, în care s-a desfășurat lupta pentru ocuparea tronului ceh și își îndreaptă atenția asupra politicii interne a monarhului habsburg.

La rîndul lor, „stările" cehe se ridică împotriva tendințelor absolutiste și centraliste, practicate de Ferdinand în politica internă. Opoziția „stărilor" ia forma unei mișcări de rezistență. De pildă, refuză să ajute politica externă, ambițioasă și costisitoare a lui Ferdinand în lupta acestuia cu Ioan Zapolya și cu turcii din Ungaria.

În acest conflict, de fapt inegal, „stările" dispun de o armă foarte eficace, din punct de vedere financiar. Monarhul nu putea obține subsidii bănești din partea „stărilor", pentru un motiv foarte simplu. Noile impozite erau de fiecare dată aprobate de Dieta Țării, ceea ce constituia o vădită stavilă împotriva lui Ferdinand.

www.dacoromanica.ro

Multă vreme habsburgul nu a crezut sau mai bine zis nu şi-a dat seama de poziţia ireductibilă şi combativă a „stărilor", ba chiar le subaprecia puterea. De aceea, nici mai tîrziu n-a încetat să spere într-o apreciabilă colaborare. Deşi „stările" manifestau în aparenţă o atitudine pasivă, totuşi împotrivirea lor, mai ales faţă de politica economică a regelui, sporea continuu. Însă, Ferdinand era dur şi vindicativ, mai cu seamă faţă de oraşele răsculate. După cele întîmplate în Saxonia, cu principele elector J. Friederik, regele trece la represalii împotriva „stărilor". Sancţiunile sînt într-adevăr dure. Le retrage privilegiile şi le confiscă domeniile provinciale. Era de fapt o adevărată răfuială, care, din punct de vederc economic, s-a resimţit aproape o jumătate de secol în sînul „stărilor". Membrii acestei formaţiuni sociale nu şi-au mai recuperat bunurile şi nici puterea politică. Faptul s-a văzut în răscoala din 1618—1620. Cu toate aceste hărţuieli şi sancţiuni, Ferdinand izbuteşte să creeze un stat multinaţional, asociind sub ocrotire politică a habsburgilor cele trei coroane: cehă, maghiară şi austriacă. Autorul afirmă că totuşi „Ţările cehe" erau cele mai evoluate.

★

Autorul este un bun analist şi un foarte bun cunoscător al evenimentelor istorice din epoca evului mediu. Stilul e congruent şi compact. Lucrarca e însoţită de numeroase anexe şi date convingătoare. Planşele în alb şi negru, foarte izbutite şi multe dintre ele inedite.

Traian Ionescu-Nişcov

M. SAVY, PIERRE BECKOUCHE, *Atlas des Français*, Hachette, Paris, 1985, 332 p.

Lucrarea dc faţă, datorată unor tineri cercetători (Michel Savy — n. 1946 şi Pirre Beckouche — n. 1957) abordează, cu multă competenţă şi într-o manieră deosebit de interesantă, probleme de geografie umană, ce prin însăşi natura lor impun o tratare interdisciplinară, îmbinînd în modul cel mai armonios studii de economie, demografie, geografie, mentalităţi, mod de viaţă etc.

Autorii îşi motivează titlul lucrării prin faptul că epoca contemporană pune acut probleme de geografie umană, iar un atlas al locuitorilor este mult mai elocvent pentru a ilustra diversitatea culturală, disparităţile dezvoltării economice, ale reţelei şcolare şi sanitare, inegalităţile în „faţa morţii", aşa cum apar ele în Franţa. De aceea cartea se prezintă ca un atlas cc ordonează „mozaicul" problemelor economice, sociale, profesionale, sanitare şi demografice, înţelcse ca probleme ale francezilor din cele 22 de regiuni administrative. Titlul este fidel conţinutului şi prin faptul că mijlocul principal de exprimare şi argumentare îl reprezintă hărţile. Ele cuprind temele mari dc interes aducînd, simultan în atenţie, toate celc 22 de regiuni ale Franţei, analizate prin prisma unui punct de refcrinţă sau altul. Aşa găsim ilustratc : fenomenele de urbanizare, somajul, fluctuaţiile demografice, fenomenul imigrării, al îmbătrînirii populaţiei etc.

De la început lucrarea se prczintă ca un instrument de lucru foarte uşor de utilizat, atît pentru specialişti cît şi pentru publicul larg, doritor de informaţii diverse. Tocmai din această cauză *Atlas des Français* poate fi citit de la început pînă la sfîrşit, urmărindu-se imaginea globală a dezvoltării Franţei de azi, ori se pot urmări numai anumite aspecte sau, pur şi simplu, cartea poate fi răsfoită de orice cititor curios, ce află numeroase date interesante concentrate într-un număr mic de pagini.

Din punct de vedere structural lucrarea este subdivizată în patru părţi, ce surprind transformările radicale suferite de teritoriul şi populaţia Franţei, între anii 1945—1970, prccum şi direcţiile probabile ale dczvoltării viitoare. Aceste patru părţi sînt următoarele : I—*Quelques images de la diversité*, prczintă aspectele generale, dezvoltate ulterior, se argumentează ideea existenţei unor particularităţi regionale, a unor inegalităţi în dczvoltarea economică şi socială ce nu pot fi neglijate ; II — *Les Poids des structures*, se analizează în detaliu principalcle domenii ale vieţii economico-sociale (demografia, cconomia, schimbul) ; III — *La Diversité au Quotidien* se referă la interesante aspecte ale modului de viaţă, ale condiţiilor şi nivelului de trai aşa cum apar ele în Île-de-France, în Bretania sau în „Midi" ; IV — *Les composantes de l'avenir* reprezintă sfîrşitul logic al întregii expuneri de date dintre cele mai diverse, pentru că pe baza cclor prezentate încearcă să găsească răspunsuri la problcme acute ale vieţii economico-sociale franceze şi în acelaşi timp occidentale. Asemenea soluţii prefigurate pentru viitor se leagă de o reorientare a calificării forţei de muncă, de reducerea şomajului prin extinderea sferei serviciilor în toate

www.dacoromanica.ro

regiunile Franței, prin reorientarea industrializării spre regiunile rămase în urmă, iar prin introducerea ordinatoarelor, roboților industriali și telematicii, a cercetării științifice direct în producție se vizează creșterea necesară reînviorării economiei franceze, atinsă puternic de criză în ultimul deceniu.

Revenind la prezentarea detaliată a problemelor, economice și sociale, deosebit de interesantă și obiectivă ni se pare abordarea șomajului feminin (p. 101), precum și a mentalităților anacronice ce dăinuie în zona centrală a Franței cu privire la încadrarea femeilor în muncă (p 89). La fel de interesante sînt hărțile și capitolele destinate ilustrării cauzelor fenomenului de imigrare sau de îmbătrînire a forței de muncă în unele regiuni (p. 53, 61, 103).

Nu mai puțin actuală și importantă este analiza întreprinsă de autori asupra fenomenelor demografice, ce afectează grav Occidentul Europei, în ultimul deceniu. Stagnarea și apoi regresul acut al natalității ce a urmat acelui „babies-boom" al anilor '60 li se datorează îmbătrînirea populației, scăderea forței de muncă active. Această problemă are rădăcini mai adînci ce aduc spre „criza familiei", cu multiple aspecte, dintre care autorii se ocupă pe larg de scăderea nupțialității, căsătoria fiind considerată în regiunile puternic industrializate ale Franței drept o instituție perimată ; paralel crește însă divorțialitatea, ceea ce duce la creearea unui climat propice scăderii natalității (p. 200—201). O altă problemă socială gravă este abandonul bătrînilor de peste 75 de ani de către tinerii din familie, ce nu au „loc" și „timp" pentru a-și îngriji părinții la bătrînețe (p. 203).

De asemenea sînt analizate și cauzele sinuciderilor și locul unde apar ele mai frecvent, ajungîndu-se la concluzia că în regiunile mai grav atinse de criză rata sinuciderilor este mai mare, Parisul avînd în prezent numărul cel mai mic de sinucideri pentru că oferă cele mai multe locuri de muncă (p. 191).

Alături de toate aceste informații *Atlas des Français* mai prezintă o amplă trecere în revistă, ilustrată de asemenea cu hărți, a alimentației specifice celor 22 de regiuni, a consumului de alcool, a petrecerii timpului liber, a nivelului cultural și a consumului de bunuri culturale, precum și a problemelor legate de asistență sanitară, de condițiile de locuit și confort, de pregătirea școlară și profesională.

Scurta trecere în revistă pe care am întreprins-o în rîndurile de față, sperăm să fi relevat aspectele semnificative ale lucrării, precum și grija și minuțiozitatea cu care autorii au întreprins o multiplă analiză sociologică, demografică, geografică și economică. Tocmai prin studiul interdisciplinar realizat, lucrarea *Atlas des Français* nu este o simplă lucrare de geografie ci interesează deopotrivă pe istoric, sociolog sau economist.

Ileana Căzan-Neagu

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică la prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și din străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1 București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICA-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Valoarea temporală a informației cartografice.

Învățămîntul preuniversitar în Evul mediu.

Tratatul din 7 martie 1395 : semnificația sa politică și cronologică.

Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499 — 1503.

Izvoare demografice — registrul militar secuiesc din 1635.

Nicolae Iorga și Revoluția Franceză.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Problemele învățămîntului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Spania în literatura română în epoca modernă — traduceri, reflexe, influențe.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Grigore Tocilescu și slavistica cehă din cursul secolului al XIX-lea.

Promovarea de către socialiștii români a idealului păcii la congresele internaționale.

Reacții în România față de atacarea Belgiei în 1914.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite.

Propunerea României privind încheierea unui tratat de securitate colectivă în sud-estul european postbelic. Semnificații politice.

RM ISS 0567 — 630

I. P. Informația c. 2068

43 856
www.dacoromanica.ro

Lei 15